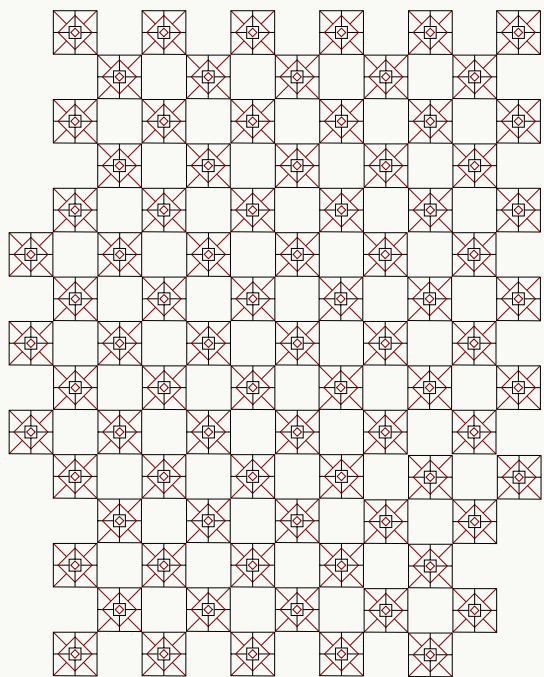

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinske in
sorodna področja*

IV/1

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinske in
sorodna področja*

Glasilno Združenje za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive

Mednarodni uredniški odbor: dr. Peter Mikša (SI) (odgovorni urednik),
dr. Kornelija Ajlec (SI) (glavna urednica),
Maja Vehar (SI) (tehnična urednica),
Žiga Smolič (SI) (tehnični urednik),
dr. Bojan Balkovec (SI),
dr. Matija Zorn (SI),
dr. Petra Testen (SI),
dr. Božo Repe (SI),
dr. Yoshitome Kota (JP),
dr. Sanja Petrović Todosijević (SRB),
dr. Slobodan Marković (SRB),
dr. Ivan Laković (MNE).

Strokovna sodelavka: mag. Ana Marija Lamut

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji. Prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. maja 2021.

Prevodi: Saša Mlacović
Naslovnica: Tjaša Krivec
Oblikovanje in oprema: Jure Stušek
Prelom in tisk: PODOBA d.o.o., Celjska cesta 7, SI-3250 Rogaška Slatina
Naklada: 100 izvodov

Cena izvoda: 15 €
Letna naročnina: 25 €

Izdaja: Združenje za promocijo kulturne
dediščine, raziskav in novih
tehnologij – Retrospektive
Slovenska cesta 9b, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

info@retrospektive-journal.org
www.retrospektive-journal.org

ISSN: 2630-3426 (tiskana izdaja)
2670-4013 (spletna izdaja)

Kazalo vsebine

Razprave 7

Nekateri vidiki dela slovenskih služkinj v Kraljevini SHS/Jugoslaviji po prvi svetovni vojni 9

doc. dr. Ana Cergol Paradiž, dr. Petra Testen Koren

O Senožecah na podlagi župnijske kronike 33

mag. prof. zgod. Elena Franetič

Kratka zgodovina ribje predelovalne industrije v Izoli od njenih začetkov do razpada Jugoslavije 59

Gaša Egič

Kratek pregled (organiziranega) planinstva v Zasavju do prve svetovne vojne 81

Žiga Blaj

Raznarodovalna in ponemčevalna nacistična politika v okupirani Rogaški Slatini (1941-1945) 113

asist. Daniel Siter

Recenzije 155

Gašperič, Šolar, Zorn: Kartografski zakladi slovenskega ozemlja 157

Erik Logar 157

Kontakti avtorjev 160

Retro **SPEKTIVE**

Razprave

7

Nekateri vidiki dela slovenskih služkinj v Kraljevini SHS/ Jugoslaviji po prvi svetovni vojni

**Some aspects of the work of Slovene servants in the
Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia
after the First World War**

doc. dr. Ana Cergol Paradiž, dr. Petra Testen Koren

IZVLEČEK¹

Po prvi svetovni vojni in novonastali razdelitvi s Slovenci naseljenega teritorija med Kraljevino Italijo, Avstrijo, Madžarsko in Kraljevino SHS so se tudi nekatere migracijske poti slovenskih služkinj spremenile. Tiste, ki so ostale znotraj meja novonastale Kraljevine SHS, pozneje Jugoslavije, so za svoje delo še vedno izbirale Ljubljano in nekatera večja slovenska mesta, odhajale so tudi na Reko, novost pa je bil okrepljen migracijski tok na vzhod in jug države, predvsem v Zagreb in Beograd, a tudi v Skopje, Split in drugam.

Ključne besede: slovenske služkinje, Kraljevina SHS/Jugoslavija, Ljubljana, Beograd, Zagreb, organizacije, po prvi svetovni vojni.

ABSTRACT

After the First World War and the newly divided territory inhabited by Slovenes between the Kingdom of Italy, Austria, Hungary and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, some migration routes of Slovene maids also changed. Those who remained within the borders of the newly formed Kingdom of SHS, later Yugoslavia, still chose Ljubljana and some larger Slovenian cities for their work, they also went to Rijeka. The novelty was the increased migration flow to the east and south of the country, especially to Zagreb and Belgrade, but also to Skopje, Split and elsewhere.

Keywords: Slovene servants, Kingdom of SCS/Yugoslavia, Ljubljana, Beograd, Zagreb, servants organizations, post-WWI

¹ Članek je nastal kot del raziskave avtoric na ERC projektu EIRENE, ki ga je financiral Evropski raziskovalni svet v okviru programa Horizon 2020 in v finančni shemi ERC Advanced Grant (ERC Grant Agreement n. 742683).

Prva svetovna vojna je v prostor, naseljen s slovenskim prebivalstvom, zareza neposredno, z bojiščem in njegovim zaledjem ter novonastalimi povojnimi razmejitvami teritorija med Kraljevino Italijo, Avstrijo, Madžarsko ter Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, in s posledicami, ki so še dolgo krojile življenja prebivalcev, tudi slovenskih služkinj. Razpad Avstro–Ogrske je vsaj za nekatere prinašal predvsem spremembo migracijskih poti. Poprej privlačna mestna središča, kot so sicer bolj oddaljen Dunaj, a bližnji Gradec, Celovec, Gorica in predvsem Trst, kamor so dekleta z okoliškega podeželja, pa tudi drugih, bolj oddaljenih krajev, množično odhajala služiti, so bodisi ostali okraj novonastalih meja ali pa vse bolj spreminjali svojo politično naklonjenost do Slovencev. Prav priložnosti, ki jih je ponujal predvojni Trst, nekdanje multietnično ter gospodarsko pomembno središče v širši regiji in najpomembnejše pomorsko pristanišče Habsburške monarhije, so kopnele pod težo izgube gospodarskega zaledja, gospodarske krize konec dvajsetih let in vse bolj jeklenega primeža »obmejnega fašizma«. ² Takoj po vojni se je v primeru služkinj to najprej kazalo tako, da so (italijanske) mestne oblasti učinkovito organizirale vrnitev tistih, ki so imele urejeno domovinsko pravico, pri tem pa predvsem spodbujale imigracijo italijanskih služkinj, t. i. *regnicol*, ³ obenem pa ovirale in z odloki omejevale vrnitev slovenskih (in nemških) služkinj, ⁴ pri čemer so jih podpirale tudi lokalne organizacije, kot denimo Comitato Triestino per il collocamento delle domestiche italiane (Tržaški odbor za namestitvev italijanskih služkinj) pod vodstvom Amalie Musner, socialno angažirane iredentistke in predsednice tržaške sekcije Consiglio Nazionale delle Donne Italiane (CNDI; Nacionalni svet Italijank). ⁵

2 Kacin Wohinz, Milica in Marta Verginella. *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica, 2008, 35.

3 *Regnicoli* je poimenovanje za italijanske državljane, ki so bili pred prvo svetovno tujci brez pristojnosti v Trstu.

4 Prim. AST, *Commissariato civile per la città di Trieste e Territorio (1919–1922)*, Busta 1. Dopis Antonia Mosconija, civilnega komisarja v Trstu, prefekturam, 22. februar 1919; odgovor Pettitti–ja di Roreto, guvernerja Trsta in Julijske Krajine, 22. februar 1919; Lüfter, Ursula, Martha Verdofer in Adelina Wallnörfer. *Wie die Schwalben fliegen sie aus: Südtirolerinnen als Dienstmädchen in italienischen Städten 1920–1960*. Bozen: Edition Raetia, 2006.

5 Organizacija CNDI deluje še danes. Glej: Consiglio Nazionale Donne Italiane. <https://www.cndi.it/> (dostop: april 2021).

Slovenske služkinje iz okoliškega priselitvenega bazena, predvsem iz teritorija, ki je po vojni pripadel Kraljevini Italiji – in so zato prebivalci avtomatično pridobili italijansko državljanstvo –, so se seveda še vedno zaposlovale v Trstu, saj je povpraševanje po delovnih uslugah služkinj, kljub slabšim gospodarsko–političnim razmeram, vseskozi vztrajalo. Vendar so se delovni odnosi slabšali. Plačilo je bilo v primerjavi z drugimi destinacijami, predvsem z mesti »starih italijanskih provinc«, slabše, nenazadnje pa so pešali tudi medčloveški, medkulturni odnosi, ki so opredeljevali delovno okolje v posameznih gospodinjstvih. Marsikatera slovenska služkinja je morala prenašati žalitve na račun svoje slovenskosti in na račun kulturne manjvrednosti naroda, ki mu je pripadala. Kot zna povedati Bogdan Kravanja, so njegovo nono Ano Cuder (1913–1999) iz Trente, ki je med letoma 1929 in 1942 služila v Trstu, pa tudi vse njene kolegice, gospodinjne slabšalno naslavljale s »sciava«, »sciavetta«, »Slovana«. Obravnavale so jih kot poceni, manjvredno slovansko delovno silo.⁶

V skladu s spremenjenimi geopolitičnimi povojnimi delitvami so se tudi nekatere migracijske poti slovenskih služkinj ohranile še iz predvojnih časov (kot denimo v Aleksandrijo in Kairo),⁷ druge so se okrepile (npr. znotraj Kraljevine Italije v smeri »starih provinc«, predvsem industrijsko razvitih severnoitalijanskih mest),⁸ spet tretje preusmerile. Dostopni viri potrjujejo tezo, da je »/p/ovojna doba /je/ smer izseljevanja slovenskih deklet spremenila«. V novonastali jugoslovanski državi so množično odhajale po zaslužek še posebno na vzhod in jug. Zaposlovale so se v večjih mestih, kot so Zagreb, Beograd, Sarajevo, Skopje, Split itd.⁹ Podobno kot po vsej Jugoslaviji so bile Slovenke prisotne, kot smo videli, po vseh večjih mestih Italije (Padova, Mantova, Milan, Turin, Firenze, Genova, Rim, Neapelj),¹⁰

6 Pričevanje Bogdana Kravanja, e–sporočilo, 22. julij 2019; 19. avgust 2019.

7 Milharčič Hladnik, Mirjam in Barbara Skubic, ur. *From Slovenia to Egipt: Aleksandrinke's trans-Mediterranean domestic worker's migration and national imagination*. Göttingen: V&R Unipress, 2015 etc.

8 Cergol Paradiž, Ana in Petra Testen Koren. »Slovenske priseljenke v Trstu – služkinje in vprašanje identitete ob cenzusu 1910«, *Dve domovini* (2021) (v recenzentskem postopku).

9 »Slovenske izseljenke. Naše služkinje. – Slovenke v Nemčiji, Franciji in Belgiji. – Afrika, Amerika in Avstralija.« *Mariborski večernik*, 31. januar 1930, 2. Glej tudi: *Izseljeniški vestnik*, III./5 (1933), 5; »Problem slovenskih služkinj.« *Izseljeniški vestnik*, III./4 (1933), 4 itd.

10 »Slovenske izseljenke«, *Mariborski večernik*, 31. januar 1930, 2.

vendar tudi Avstrije (Celovec, Dunaj,¹¹ Gradec)¹² in Madžarske, kamor so se izseljevale predvsem Prekmurke. Pot jih je vodila tudi v bolj oddaljene države, kjer so bili »samostojni otoki Slovenk«, kot denimo v Franciji (Pariz, Lille itd.),¹³ Angliji,¹⁴ Belgiji in celo Španiji, tudi Albaniji¹⁵ pa še dlje, v Urugvaju v Južni Ameriki, kamor naj bi od leta 1928 odpotovalo že več kot 300 Slovenk samo iz mariborskega okrožja, pretežno pa iz Prekmurja. Veliko deklet se je pridružilo svojim partnerjem, ki so odhajali v ZDA, Vestfalijo v Nemčiji, Argentino in Avstralijo, vendar so bile, za razliko od moških, v teh krajih večinoma brez lastnih stanovskih organizacij.

V prispevku bodo v nadaljnji pretres vzeta predvsem nekatera vprašanja, povezana s tistimi slovenskimi služkinjami, ki so ostale znotraj meja novonastale Kraljevine SHS, poznejše Jugoslavije. Spraševali se bomo, ali je razmejitev vplivala na število in strukturo služabniškega sektorja v novonastalem kulturno-političnem centru Slovencev, Ljubljani, glede na to, da je za Slovenke Trst kot največje, gospodarsko razvito, a tudi najbližje in zato do tedaj tudi najbolj privlačno mesto ostal težje dosegljiv. Kakšne možnosti so ostale služkinjam znotraj Kraljevine SHS/Jugoslavije? Kje so služile in kdo jim je nudil organizacijsko podporo?

LJUBLJANA

Pred prvo svetovno vojno je bila Ljubljana središče dežele Kranjske, obenem pa tudi slovenska kulturna prestolnica, vendar je bil njen gospodarski pomen, sploh v primerjavi z bližnjim Trstom, bistveno bolj marginalen. Trst je kot gospodarsko in politično izjemno pomembna metropola pritegnil služinčad ne samo iz bližnje okolice, temveč tudi iz bolj oddaljenih

11 »Kako so gospodinjske pomočnice organizirane drugod.« Gospodinjska pomočnica (GP), I/4 (1931), 41–43.

12 »Celovec.« *Koroški Slovenec*, 4. maj 1927, 3.

13 »Sv. Cita, zaveznica in vzor krščanskih poslov.« *Izseljenski vestnik Rafael. Glasilo Družbe sv. Rafaela v Ljubljani*, V./5 (1935), 4; »Francija.« *Koledar družbe sv. Mohorja. Celje*, 1935, 60.

14 »Slovenska dekleta za Anglijo.« *Izseljenski vestnik Rafael. Glasilo Družbe sv. Rafaela v Ljubljani*, V./5 (1935), 5; »Slovenska dekleta za Anglijo.« GP, VIII/6 (1939), 45; št. 7, 54; Vdovič, Darinka. »Dekleta, ki odhajajo v tujino.« GP, VIII/8 (1939), 57–59.

15 »Slovenke v Albaniji.« GP, VIII/6 (1939), 43–45.

krajev. Leta 1910 je večina služkinj, ki je bila zaposlena v Ljubljani, prihajala iz bližnje okolice.¹⁶ Z ustanovitvijo Kraljevine SHS je postalo mesto tudi politična in ekonomska prestolnica Slovencev in je s tem pridobilo na pomenu. Ali to tudi pomeni, da se je število (slovenskih) služkinj v mestu bistveno povečalo? Ali so, denimo, služkinje iz okoliškega podeželja, ki so pred vojno odhajale v Trst, zdaj bolj pogosto migrirale v Ljubljano?

Da bi vsaj deloma odgovorili na zastavljena vprašanja, je bilo analiziranih 1.522 ljubljanskih gospodinjstev iz popisa leta 1921.¹⁷ Ta vzorec je vključeval 472 gospodinjstev s služkinjami, med katerimi je bilo kar 92 odstotkov neporočenih in v povprečju starih 29,6 let, kar še vedno sovпада s prevladujočim vzorcem zaposlovanja deklet v obdobju pred poroko, t. i. *life-cycle servanthood*, značilnega za mesta zahodne Evrope.¹⁸ Odstotek gospodinjstev s služkinjami v Ljubljani kaže, da ni bilo bistvenih sprememb v primerjavi s predvojnimi obdobjem; leta 1910 je bilo po podatkih, ki jih je pridobil Andrej Studen, na izbranih ulicah 42 odstotkov gospodinjstev s služkinjami, leta 1921 pa je imelo na isti lokaciji služkinje 44 odstotkov gospodinjstev (prirast zgolj 2 odstotka).¹⁹ Glede na navedeno bi lahko predpostavljali, da Ljubljana takoj po veliki vojni ni pritegnila občutno večjega števila služkinj, kar navaja na sklep, da ni absorbirala migracijskega toka, ki se je sicer pred vojno s Kranjske, pa tudi Koroške in Štajerke stekal v Trst.

Kako so se razmere za služkinje v Ljubljani spreminjale v naslednjih letih? Po statističnih podatkih Okrožnega urada v Ljubljani in okolici naj bi bilo decembra 1933 v Dravski banovini 8.400 služkinj, Ljubljana naj bi jih

16 Studen, Andrej. Stanovati v Ljubljani. Ljubljana, Institutum studiorum humanitatis, 1995.

17 Popis prebivalstva, Ljubljana 1921. <https://www.sistory.si/popis> (dostop: april 2021).

18 Laslett, Peter (1977). »Characteristics of the Western Family Considered over Time.« V: *Family life and Illicit Love in Earlier Generation*, ur. Peter Laslett, 12–49. Cambridge: Cambridge University Press, 1977; Hajnal, John. »Two Kinds of Preindustrial Household Formation.« V: *Family Forms in Historic Europe*, ur. Richard Wall, Jean Robin in Peter Laslett, 65–104. Cambridge: Cambridge University Press, 1983; Laslett, Peter. »Family and Household as work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared.« V: *Family Forms in Historic Europe*, ur. Richard Wall, Jean Robin in Peter Laslett, 513–564. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

19 Uporabili sva podatke za Stari trg, Gosposko ulico in Franca Jožefa cesto v raziskavi Andreja Studna za Ljubljano leta 1910, in podatke na spletu v popisu za leto 1921 glede na isto lokacijo (nekatero ulice so se preimenovali). Glej: Studen, *Stanovati v Ljubljani*, 171–173, 188; Popis prebivalstva, Ljubljana 1921. <https://www.sistory.si/popis> (dostop: april 2021).

zaposlovala 3.500.²⁰ Poleg tega je bilo v mestu zanje v organizacijskem smislu razmeroma dobro poskrbljeno. Pod okriljem cerkve je delovalo Društvo sv. Marte, ustanovljeno leta 1902 po zgledu tržaškega Zavoda sv. Nikolaja, ki se je leta 1941 preimenovalo v Poselsko zavetišče. Dalje je delovalo na temelju krščanskih načel Podporno društvo za služkinje (ustanovljeno 1919) ter Društvo za varstvo deklet (u. 1933), ki je sprva delovalo pod imenom Kolodvorski misijon.²¹ Poleg tega so nad dekleti bdele tudi strokovne organizacije. Zveza služkinj (u. 1919), ki je skupaj z Zvezo uradnic in trgovskih nastavljenk in Zvezo delavk tvorila skupno Krekovo prosveto. Leta 1919 je bilo denimo vanjo včlanjenih kar 1800 služkinj.²² Dalje Poselska zveza, ki je nastala leta 1919/1920 iz Zveze služkinj in je kot prosvetno društvo združevala katoliške služkinje ter bila prek Krščanske ženske zveze tudi del Jugoslovanske ženske zveze (Jugoslovanski ž savez) ter včlanjena v Jugoslovanko strokovno zvezo. Leta 1929 je s pomočjo Ženske zveze v Marijinem domu ustanovila zavetišče za dekleta, 1930 pa zgradila lasten Dom služkinj. Bila je vključena v Delavsko zbornico, podobno kot Zveza gospodinjskih pomočnic (u. 1931), ki je bila tudi članica Jugoslovanske ženske zveze.²³ Zanje velja, da članstvo ni pogojevala s strankarsko pripadnostjo, v tridesetih letih pa je izdajala tudi odmevno glasilo *Gospodinjska pomočnica* (1931–1940).²⁴ Kot zadnjo gre omeniti še Organizacijo hišnih

20 Po statističnih podatkih naj bi bilo v Ljubljani 3.650 oseb zaposlenih kot služničad. Ker so v tem številu upoštevane tudi postrežnice, ki naj bi jih bilo malo in moški uslužbenci v gospodinjstvu, je Minka Krofta (1888–1954), založnica, mecenka ter aktivistka ženskega gibanja, ki je med drugim bdela nad položajem služkinj v ljubljanskih gospodinjstvih, ocenila, da je potrebno odšteti od tega števila 100 do 200 oseb in tako prišla do števila 3.500. Glej: »Pomen in moč skupnosti.« GP, IV/4 (1934), št. 4, 40; Mihurko Poniž, Katja. »Minka Krofta.« V: *Pozabljena polovica*, ur. Alenka Šelih et al., 225–228. Ljubljana: Založba Tuma, d. o. o., Sazu, 2007, 225.

21 »Skrb za naša slovenska dekleta.« GP, IV/2 (1934), 1.

22 Janez E. Krek je leta 1894 ustanovil Prvo žensko delavsko društvo, ki se je leta 1919 preoblikovalo v Krekovo prosveto.

23 V Jugoslovansko žensko zvezo (Jugoslovanski ž savez) so bila poleg Poselske zveze včlanjena vsa slovenska ženska društva, med njimi Splošno žensko društvo, Krščanska ženska zveza, Telesno kulturno društvo »Atena«, Društvo učiteljic, Ž pokret, Kolo jugoslovanskih sester, Klub Primork, Ž Svet in Društvo magistratnih uradnic. Leta 1934 se zveza razdeli po sekcijah za vsako banovino. Glej: »Jugoslovanska ženska zveza (J. Ž. Savez).« GP, I/4 (1931), 44–45; »Občni zbor Jug. Ženske zveze v Celju.« GP, V/12 (1935), 94.

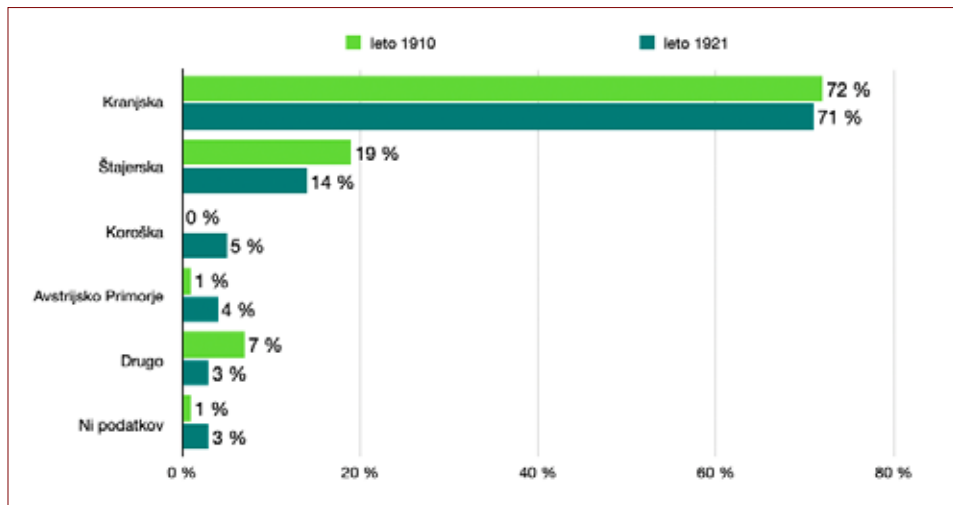
24 »Ustanovni občni zbor.« GP, I/4 (1931), 37–41; »Občni zbor "Zveze gospodinjskih pomočnic".« GP, II/3 (1932), 31–33; III/6 (1933), 58–59; »Občni zbor Zveze.« GP, V/5 (1935), 37–38. etc.

poslov, ustanovljeno leta 1933 kot odsek Zveze delavskih žena in deklet.²⁵ Poleg izobrazbe in izboljšanja položaja članic v službi in življenju nasploh, osnovanja npr. posebnega fonda za podporo onemoglih in brezposelnih članic, ureditve prostora, kjer se lahko ob prostih urah zbirajo, tudi zabavajo ali kamor se lahko zatečejo ob izgubi službe, so organizacije za služkinje opravile tudi pomembno delo, ko so sovplivale na določanje višine plač služkinj, sodelovale oz. soodločale pri snovanju, izboljšanju poselskega reda (Poselski red, 1921; priprava novega), vplivale na uredbe bolniškega in starostnega zavarovanja, dopusta, imele vpliv na posredovalnice za službe itd.²⁶

Še eno pomembno vprašanje, ki se navezuje na delovne migracije slovenskih služkinj, na katere je vplivala novonastala poveljna razdelitev med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS, se odpira ob dejstvu, da se je zaradi pritiska italijanizacije že takoj po veliki vojni večje število Slovencev, predvsem intelektualcev, izselilo iz bivšega Avstrijskega Primorja oz. takratne Julijske krajine v Ljubljano oz. Kraljevino SHS. Ali so tovrstne politične migracije morebiti zajele tudi slovenska (podeželska) dekleta, ki so poprej poklicno gravitirala proti Trstu kot služkinje? Lahko identificiramo morda večje število tistih, rojenih na Goriškem, v Istri in v okolici Trsta, med služkinjami, zabeleženimi pri popisu prebivalstva leta 1921 v Ljubljani?

25 »Naše organizacije.« GP, IV/4 (1934), 47.

26 »Ali je organizacija potrebna.« GP, I/2 (1931), 13–14; »Kako je z dopustom gospodinjskih pomočnic?« GP, I/5 (1931), 58; Petričeva, Franja. »Organizacija gospodinjskih pomočnic.« GP, I/6 (1931), 62–66; »Posredovalnice.« GP, II/4 (1932), 42–43; »Zavetišče za brezposelne.« GP, III/2 (1933), 6–9; »Socijalno varstvo gospodinjskih pomočnic.« GP, III/12 (1933), 130–131; »Poselski red.« GP, IV/2 (1934), 13–14; »Pomen in moč skupnosti.« GP, IV/4 (1934), 37–42; »Starostno zavarovanje.« GP, IV/9 (1934), 101–103; Drobnič, Marta. »Minimalne plače tudi za služkinje.« GP, IV/10 (1934), 113–115; »Zakon "o služinčadi".« GP, V/1 (1935), 1–2; Petričeva, Franja. »Starostno zavarovanje služkinj.« GP, V/8 (1935), 54–55; »Za spolnitatev "Službenega reda".« GP, VI/1 (1936), 1–3; »O starostnem zavarovanju. Bolniško zavarovanje.« GP, VI/2 (1936), 17–19; »Načrt zakona za hišne uslužbenke.« GP, VI/3 (1936), 22; »Kaj danes urejuje pravni položaj hišnih uslužbenek.« GP, VI/4 (1936), 32–33 itd. Glej tudi: Žagar, Janja. »Služkinje v Ljubljani.« Traditions: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, 15 (1986), 24, 27, 35–36; Selišnik, Irena. »Volilna pravica žensk kot demokratična novost: dejavniki, ki vplivajo na njeno uveljavitev na Slovenskem.« Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta UL, 2007.

Graf 1: Ljubljanske služkinje glede na kraj rojstva 1910, 1921 (%).

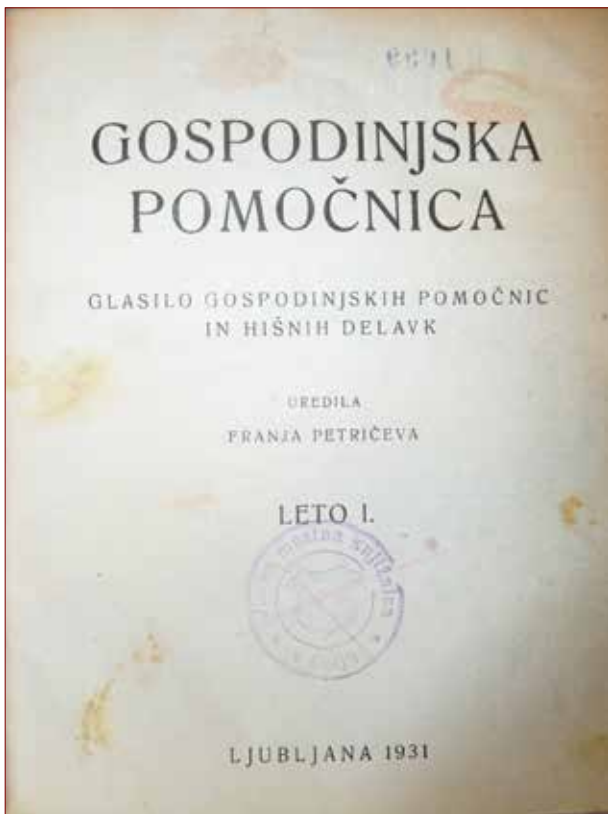
Podatki kažejo, da je bila večina služinčadi, zaposlene v Ljubljani ob popisu leta 1921, rojena na Kranjskem (71 %), 14 odstotkov na Štajerskem, po 5 odstotkov na Koroškem in drugje ter le 4 odstotke na bivšem avstrijskem Primorju. Poleg tega je med letoma 1910 in 1921 zaznati le rahlo povečanje, z 1 na 4 odstotke služkinj iz bivšega avstrijskega Primorja, ki delajo v Ljubljani. Zaključiti gre, da se služkinje iz nekdanjega avstrijskega Primorja niso masivno pridružile povojnemu (političnemu) migracijskemu valu Slovencev iz Trsta v Ljubljano oziroma če so migrirale v nekoliko večjem številu, se niso ponovno zaposlovale kot služkinje, ampak so izbirale druge poklice. Kot kažejo razpoložljivi viri, so se nekatere med njimi zaposlile denimo v Tobačni tovarni v Ljubljani.²⁷ Ti podatki se ujemajo s sicer splošnim, globalnim trendom delnega pretoka delovne sile nekdanjih služkinj v industrijske obrate ali javno upravo, kot na primer na mesta nižjega administrativnega kadra in strežnic ter čistilk v javnih ustanovah, ki so se za ženske bolj množično odpirali po prvi svetovni vojni.²⁸

27 ZAL LJU/134 Tobačna tovarna Ljubljana, t. e. 1 (delavske knjižice).

28 Selišnik, Irena in Ana Cergol Paradiž. »Spremembe v uradniškem poklicu in njegova feminizacija.« V: *Slovenski prelom 1918*, ur. Aleš Gabrič, 267–293. Ljubljana: Slovenska matica. 2019.

Slika 1: Naslovnica
Gospodinjske pomočnice,
glasila služkinj v Ljubljani v
tridesetih letih 20. stoletja.
Vir: dlib.

Poudariti gre tudi poslabšanje splošnih življenjskih razmer, ki so med gospodarsko krizo in po njej v tridesetih letih 20. stoletja redno delo služkinj po eni strani zdesetkale, po drugi pa počasi preobražale, medtem ko se je njihov dohodek občutno znižal in so številne ostale brezposelne. Po podatkih, ki jih prinaša *Gospodinjska*

pomočnica junija 1935, naj bi tretjina gospodinjstev v Ljubljani (4.034 od 12.816) zaposlovala služkinje, ostala gospodinjstva pa so bila bodisi brez njih ali so si pomagala s postrežnicami. Kot velik problem objavljeno besedilo izpostavlja gospodarske okoliščine, ki silijo vsa dekleta, med njimi »učiteljšnico z maturo, trgovske sotrudnice, dekleta z dovršeno štirirazredno meščansko šolo, šivilje, pletilje, v njih vrsti tudi poljsko in tovarniško delavko«,²⁹ da vidijo v poselski službi rešitev. Vse večje zaposlovanje žensk iz nižjega srednjega razreda v poselski službi in znatno zmanjšan delež tistih, ki opravljajo svoje delo več let v istem gospodinjstvu (le do 55 odstotkov služkinj ostane po eno leto ali več pri isti družini),³⁰ priča o postopni

29 »Gospodinja in gospodinjska pomočnica.« GP, V/6 (1935), 42.

30 »Gospodinja in gospodinjska pomočnica.« GP, V/6 (1935), 41–42.

preobrazbi tega delovnega segmenta. Tiči nenazadnje tudi v teh razmerah razlog, da so bile migracijske poti na »jug« še vedno tako pogoste in to kljub pereči problematiki vsesplošne brezposelnosti tudi tam? Slovensko časopisje je na to vprašanje že v dvajsetih letih podajalo prav specifične odgovore ter med še nekaterimi drugimi možnimi novimi destinacijami še posebej izpostavljalo Zagreb in Beograd. V *Jutru* leta 1929 tako lahko beremo: »Kakor so nekoč polnile tržaški ‹Fordo Coroneo›, tako polnijo zdaj vsako nedeljo popoldne beograjski Kalimegdan.«³¹

BEOGRAD, ZAGREB IN ...

V Beograd so odhajale slovenske služkinje, predvsem Goričanke, že pred vojno, kjer so ob sodelovanju in pomoči srbskega društva Kolo srpskih sestara poiskale zaposlitev. Vojna je te tokove prekinila in goriške služkinje so nemalokrat skupaj s svojimi delodajalci pred vojnimi grozotami bežale v Francijo.³² Beograd je nato kot prestolnica novo oblikovane Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (1918) postal tudi destinacija množičnega izseljevanja iz tistih predelov skupne države, kjer je živelo slovensko govoreče prebivalstvo. Pred drugo svetovno vojno naj bi v Beogradu bivalo med 6.000 in 10.000 Slovencev.³³ Med njimi je bilo v drugi polovici tridesetih let po oceni *Našega ognjišča*, do 2.000 slovenskih služkinj, ki so jih rade zaposlovale premožnejše beograjske družine.³⁴ Nenazadnje je Beograd v obdobju med obema vojnama sodil med najdražja jugoslovanska mesta in hišne pomočnice so bile dobro plačane. Motivi njihovega množičnega zaposlovanja v jugoslovanski prestolnici pa niso bili samo gospodarske narave, pač pa, če beremo tedanje časopisje, tudi kulturne. Srbkinje, med njimi še posebej Beograjčanke, tovrstnega dela kljub morebitni finančni potrebi niso želele opravljati, saj so ga imele za nečastnega. Zaslужek v času gospodarske krize in velike brezposelnosti je množično privabljal

31 »Pismo iz Beograda.« *Jutro*, 1. december 1929, 12.

32 Gabršček, Andrej. »Srbija za slovenska dekleta na Goriškem.« V: *Goriški Slovenci*, 432. Ljubljana: v samozaložbi, 1934.

33 »Slovenci v Belgradu in še dalje na jugu. Deset tisoč Slovencev v Belgradu misli na svoj dom.« *Slovenec*, 1. januar 1939, 5.

34 »Iz naše diaspore. Naše ognjišče.« *Slovenec*, 1. januar 1936, 23.

dekleta, ki pa so jih slovenski mediji še posebej opozarjali na pasti gmotnega in moralnega propada ter brezvestnega izkoriščanja tujk.³⁵ Poseben problem je predstavljala drugačna zakonodaja v povezavi z zaščito nezakonskih mater. Srbska zakonodaja, npr. ni predvidevala, da bi za nezakonske otroke finančno skrbeli očetje, kot je to predvideval Avstrijski občni zakonik, ki je v obdobju med obema vojnoma še veljal na ozemlju Dravske banovine in nekaterih drugih predelih, vključenih v Kraljevino SHS. Če so slovenske služkinje, v času, ko so npr. živele v Beogradu, postale nezakonske matere, so bile potemtakem še toliko bolj ranljive. Tudi same članice Odbora Zveze služkinj iz Beograda so v *Domoljubu* pisale, da je »/M/oralna nevarnost za naša dekleta v Beogradu in sploh v vsakem tukajšnjem mestu /je/ zelo velika«. ³⁶ Zato je bila potreba po vzpostavitvi organizacij, ki bi zanje skrbele, tolika večja.³⁷

Slika 2: Slomškova družina – slovenske hišne pomočnice v Beogradu.

Vir: Slovenec, 1. januar 1936.

35 »Dekletom tam doma.« *Naše Ognjišče*, september 1931, 7.

36 »Slovenska dekleta v Belgradu in Srbii«, *Domoljub*, 5. februar 1930, 1.

37 V Beogradu je sicer delovalo dobro urejeno zavetišče za ženske, ki ga je vodila Alojzija Štebi (1883–1956, slovenska politična delavka, publicistka in borka za pravice žensk, na kar je leta 1937 posebej opozorila *Gospodinjska pomočnica*. Glej: »Žensko zavetišče v Beogradu.« GP, VII/7 (1937), 49–50.

Zveza služkinj je pod imenom Savez služkinja začela delovati v Beogradu že leta 1920.³⁸ Izdajala je mesečnik *Naše ognjišče* (ok. 1931/322).³⁹ Leta 1935 se je preimenovala v *Slomškovo družino*, organizacijo slovenskih deklet v Beogradu in postala pododsek slovenskega Prosvetnega društva. Služkinje so pod svojo streho vzele mariborske šolske sestre, ki so vodile Slomškov dom.⁴⁰ Mateja Ratej piše, kako zveza v začetku tridesetih let razširi in utrdi delovanje te katoliške organizacije, po razglasitvi diktature pa se tudi finančno ter kadrovske poveže s takrat uradno razpuščeno, a delujočo Slovensko ljudsko stranko (SLS) politika in duhovnika Antona Korošča,⁴¹ ki na političnem parketu predstavlja interese Katoliške cerkve. Precej deklet sprejme pod svoje okrilje tudi katoliška Marijina družba pri slovenskih usmiljenkah.⁴² Sicer pa jim je nudila podporo skupnost, ki se je zbirala v cerkvi Kristusa Kralja v Krunski ulici, kjer je delovalo tudi društvo »Samostalnih deklet«, in kjer so lahko preživljale nedelje po sv. maši, se družile, prisluhnile predavanjem in predstavam v slovenskem jeziku.⁴³

Poleg moralne neoporečnosti je bilo za katoliške organizacije v Beogradu zagotovo velik izziv pravoslavno okolje. Ob skrbi za socialno varnost, podprti z izrazitim nacionalnim nabojem in težnjo po stanovski organiziranosti družbe, jih je vodil močan odpor, če ne kar strah pred pravoslavljem, kar potrjuje tudi simbolično podkrepljeno preimenovanje Zveze

38 Bolče, Žvan. *Slovinci v Beogradu. Socialno-kulturna slika*. Beograd: samozaložba, 1932, 60–65.

39 Ratej, Mateja. »Slovenske hišne pomočnice v Beogradu pod okriljem Katoliške cerkve in (razpuščene) Slovenske ljudske stranke v tridesetih letih 20. stoletja.« *Zgodovinski časopis*, 68/3–4 (2014), 337; Kalc, Aleksej, Mirjam Milharčič Hladnik in Janja Žitnik Serafin. *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020, 346.

40 Več: Ratej, »Slovenske hišne pomočnice«, 383.

41 Anton Korošec, vodja SLS, je kot večš politik, ki mu je kralj Aleksander Karađorđević po vladni krizi julija 1928 prvič v zgodovini jugoslovanske države kot Slovincu poveril mandat za sestavo vlade, po uvedbi šestojanuarske diktature leta 1929 ostal kot minister. Vse do konca življenja je bil zelo dejaven v politiki. Umril je 14. 12. 1940 v Beogradu. Glej: Bister, Feliks J. »Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju, 1992 ...« *Zgodovinski časopis*, 49/3 (1995), 497–498; Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007, 76, 79, 179, 180; Ratej, »Slovenske hišne pomočnice«, 374.

42 »Slovinci v Belgradu in še dalje na jugu. Deset tisoč Slovencev v Belgradu misli na svoj dom.« *Slovenec*, Novoletna priloga Slovenca, 1. januar 1939, 5.

43 »Slovenska dekleta v Belgradu in Srbii.« *Domoljub*, 5. februar 1930, 1.

služkinj v Slomškovo družino leta 1935.⁴⁴ Medtem je na drugi strani liberalno usmerjene služkinje v Beogradu združevalo Slovensko žensko društvo.⁴⁵

Foto 3: Poslopje Slomškovega doma v Beogradu.
Vir: *Slovenec*, 1. januar 1937.

Poleg Beograda je, sodeč po številnih noticah v tedanjem časopisju, slovenske služkinje v obdobju med obema vojnama množično privabljal tudi Zagreb. Po poročanju *Koledarja Družbe sv. Mohorja* za leto 1930 naj bi v mestu živelo med 25.000 in 30.000 slovenskih priseljencev, tj. kar sedmina prebivalcev. Imeli so svoja društva, vendar je bila vanje dejansko vključena le peščica Slovencev. Hrvati sami naj bi presojali, da »so v Zagrebu vse služkinje, vsi hlapci in vsi natakariji – Slovenci«.⁴⁶ V Odmevu pa je bilo leta 1933 zapisano: »Vemo, da služi vseh deklet v Zagrebu približno 15.000, z drugimi

44 »Iz naše diaspore.« *Slovenec*, 1. januar 1936, 23.

45 »Slovenci v Belgradu in še dalje na jugu. Deset tisoč Slovencev v Belgradu misli na svoj dom.« *Slovenec*, Novoletna priloga *Slovenca*, 1. januar 1939, 5.

46 »Na jugu naše države.« *Koledar Družbe sv. Mohorja*, Celje, 1930, 36. Po štetju leta 1931 je v Zagrebu navedlo slovenščino kot materni jezik 17.627 oseb, Slovencev pa je bilo veliko več. Velika večina jih je bila iz Dravske Banovine. Glej: Kolar, Bogdan. »Delo slovenskih duhovnikov med Slovenci v Zagrebu med obema vojnama.« V: *Slovenci v Hrvaški: zbornik skupine avtorjev*, avtorji Bogdan Kolar et al., 116. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995; *Slovenec*, 24. februar 1935. Več o Slovencih v Zagrebu glej: Kržišnik-Bukić, Vera. »O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju.« V: *Slovenci v Hrvaški: zbornik skupine avtorjev*, avtorji Bogdan Kolar et al., 147. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995.

besedami: pri nas služi mestnim družinam 15 bataljonov modernih sužnjev. One so večinoma služkinje, kuharice, natararice, sobarice in pestunje.«⁴⁷ Zato ne čudi, da je bilo pomembno področje delovanja slovenskih duhovnikov v Zagrebu skrb za tiste Slovenke in Slovence, ki se niso uspeli vključiti v stanovska društva in so redke proste trenutke najraje preživeli med svojimi rojaki. Med slednjimi so bile številne služkinje, ki so prosti čas prilagajale ponudbi pastoralnega središča pri sv. Roku. Od leta 1925 je pod cerkvenim okriljem delovala tudi (dekliška) Marijina družba, ki je nastala »z namenom, da zaščiti v Zagrebu službujoča slovenska dekleta«. ⁴⁸ Sodelovala je tako s cerkveno skupnostjo pri sv. Roku kot s Slomškovim prosvetnim društvom (u. 1933), ⁴⁹ podpirali pa so jo tudi slovenski jezuiti. Za Naš dom (1931), zavetišče brezposelnih deklet s kuhinjo, čez dve leti pa še posredovalnico za službe, so se zbirala sredstva na Slovenskem. Zaradi hudih likvidnostnih težav so Marijino družbo rešili tako, da so ustanovili novo društvo z drugim imenom in vodstvom; leta 1936 je tako zaživelo dekliško zavetišče Ognjišče.

Zanimanje cerkvenih struktur na Slovenskem za Slovence, ki so odšli na različne konce po prvi svetovni vojni nastale jugoslovanske države, je začelo dobivati konkretne oblike na začetku tridesetih let, še posebej ob zavedanju, da »so izseljenke večinoma brez organizacij«. ⁵⁰ Med prvimi takimi institucijami je bila Družba sv. Rafaela, ki je po letu 1927 poudarjala skrb za Slovence izven Dravske banovine. Že pred tem je tretja ljubljanska škofijska sinoda leta 1924 pozornost namenila mladim dekletom, ki so za delom odhajala v hrvaška ali srbska mesta. ⁵¹ Duhovnikom so dajali navodila, kako naj jih podučijo, preden odidejo »na tuje«; predvsem naj jim odsvetujejo odhod, sicer pa priporočajo pogoste stike z domačimi, članstvo v Marijini družbi ter ponudijo ustrezen moralni in verski poduk.

47 »Problemi izseljevanja slovenskih deklet.« *Odmev*, 5. avgust 1933.

48 Kržišnik–Bukić, »O narodnostnem«, 155–156; tudi Kolar, »Delo slovenskih duhovnikov«, 128.

49 Kržišnik–Bukić, »O narodnostnem«, 148, 150; Kolar, »Delo slovenskih duhovnikov«, 128.

50 *Mariborski večernik*, 31. januar 1930, 2; tudi »Problem slovenskih služkinj.« *Izseljenski vestnik*, III./4 (1933), 4.

51 Kolar, »Delo slovenskih duhovnikov«, 115.

Služkinjam namenjena društvena oziroma organizacijska dejavnost kaže, da so se slovenske služkinje v obdobju med obema vojnama selile še v nekatera druga večja jugoslovanska mesta. V Skopju je tako denimo deloval Dom sv. Marte,⁵² v Sarajevu je bil dekliški dom, vendar so bile težave vseh, nenazadnje tudi organizacij v Zagrebu in Beogradu, predvsem majhnost in velike finančne težave, pa tudi podpora iz Slovenije je bila zaradi težkih gospodarskih razmer pičila.⁵³

ZAKLJUČEK

Prvo povojno obdobje je na s Slovenci poseljeni teritorij prineslo novo geopolitično ureditev, ki je vplivala tudi na nekatere migracijske izbire služkinj. Tako kot številni drugi poklicni profili se je tudi slovenskim služkinjam, ki so živele v okviru Kraljevine SHS, odprla pot na jug skupne države. Številne so, npr. migrirale v Zagreb ali Beograd, o čemer pričajo tudi društva, ki so bila tamkaj ustanovljena zanje. Število služkinj v Ljubljani pa se v nasprotju z začetnimi predvidevanji sodeč po podatkih, ki smo jih pridobili v empirični raziskavi, ni občutno povečalo, tudi se ni bistveno spremenila sestava tega poklicnega segmenta v primerjavi s predvojnimi obdobjem. Tako med ljubljanskimi služkinjami pri popisu leta 1921 ni opaziti občutno povečanega priliva migrantk iz bivšega avstrijskega Primorja. Toda temu bi lahko tudi botrovali modernizacijski procesi, ki so ob razvoju industrijskih središč poskrbeli za odliv vsaj deleža poprej kot služinčad zaposlene ženske delovne sile v tovarniške obrate, pa tudi med vrste nižjega administrativnega osebja ter drugih zaposlenih v javnih ustanovah, ki so se v obdobju med obema vojnoma namnožile. Za globlje razumevanje teh procesov je potrebno razumevanje dinamike družbenih procesov v daljši časovni perspektivi nasploh, saj se jim je tudi služabniški/gospodinjski sektor vseskozi – tudi kot del družinskih in žh strategij preživetja – prilagajal.

52 *Izseljenski vestnik*, III./5 (1933), 5.

53 »Srb za naša slovenska dekleta.« *Izseljenski vestnik*. Glasilo slovenskih izseljencev celega sveta, IV./2 (1934), 1.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Zagodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

ZAL LJU/134 Tobačna tovarna Ljubljana, t. e. 1 (delavske knjižice).

Archivio di Stato, Trieste (AST)

AST, Commissariato civile per la città di Trieste e Territorio (1919–1922), Busta 1.

Časopisni viri

»Slovenske izseljenke. Naše služkinje. – Slovenke v Nemčiji, Franciji in Belgiji. – Afrika, Amerika in Avstralija.« *Mariborski večernik*, 31. januar 1930, 2.

»Kako so gospodinjske pomočnice organizirane drugod.« *Gospodinjska pomočnica* (GP), I/4 (1931), 41–43.

»Sv. Cita, zavetnica in vzor krščanskih poslov.« *Izseljenski vestnik Rafael. Glasilo Družbe sv. Rafaela v Ljubljani*, V./5 (1935), 4; »Francija.« *Koledar družbe sv. Mohorja*. Celje, 1935, 60.

»Slovenke v Albaniji.« GP, VIII/6 (1939), 43–45.

Jugoslovanska ženska zveza (J. Ž. Savez).« GP, I/4 (1931), 44–45.

»Občni zbor Jug. Ženske zveze v Celju.« GP, V/12 (1935), 94.

»Ustanovni občni zbor.« GP, I/4 (1931), 37–41; »Občni zbor »Zveze gospodinjskih pomočnic.« GP, II/3 (1932), 31–33; III/6 (1933), 58–59.

»Občni zbor Zveze.« GP, V/5 (1935), 37–38.

»Naše organizacije.« GP, IV/4 (1934), 47.

»Ali je organizacija potrebna.« GP, I/2 (1931), 13–14.

- »Kako je z dopustom gospodinjskih pomočnic?« GP, I/5 (1931), 58;
- Petričeva, Franja. »Organizacija gospodinjskih pomočnic.« GP, I/6 (1931), 62–66.
- »Posreovalnice.« GP, II/4 (1932), 42–43.
- »Socijalno varstvo gospodinjskih pomočnic.« GP, III/12 (1933), 130–131.
- »Poselski red.« GP, IV/2 (1934), 13–14; »Pomen in moč skupnosti.« GP, IV/4 (1934), 37–42.
- »Starostno zavarovanje.« GP, IV/9 (1934), 101–103.
- Drobnič, Marta. »Minimalne plače tudi za služkinje.« GP, IV/10 (1934), 113–115.
- Petričeva, Franja. »Starostno zavarovanje služkinj.« GP, V/8 (1935), 54–55.
- »O starostnem zavarovanju. Bolniško zavarovanje.« GP, VI/2 (1936), 17–19.
- »Načrt zakona za hišne uslužbenke.« GP, VI/3 (1936), 22.
- »Kaj danes urejuje pravni položaj hišnih uslužbenk.« GP, VI/4 (1936), 32–33.
- »Gospodinja in gospodinjska pomočnica.« GP, V/6 (1935), 41–42.
- »Slovenci v Belgradu in še dalje na jugu. Deset tisoč Slovencev v Belgradu misli na svoj dom.« *Slovenec*, 1. januar 1939, 5.
- »Dekletom tam doma.« *Naše Ognjišče*, september 1931, 7.
- »Žensko zavetišče v Beogradu.« GP, VII/7 (1937), 49–50.
- »Slovenci v Belgradu in še dalje na jugu. Deset tisoč Slovencev v Belgradu misli na svoj dom.« *Slovenec*, Novoletna priloga Slovenca, 1. januar 1939, 5.
- »Slovenci v Belgradu in še dalje na jugu. Deset tisoč Slovencev v Belgradu misli na svoj dom.« *Slovenec*, Novoletna priloga Slovenca, 1. januar 1939, 5.
- »Problem slovenskih služkinj.« *Izseljenski vestnik*, III./4 (1933), 4.
- Izseljenski vestnik*, III./5 (1933), 5.

»Srb za naša slovenska dekleta.« *Izseljenski vestnik. Glasilo slovenskih izseljencev celega sveta*, IV./2 (1934), 1.

»Slovenska dekleta v Belgradu in Srbii«, *Domoljub*, 5. februar 1930, 1.

»Slovenska dekleta v Belgradu in Srbii.« *Domoljub*, 5. februar 1930, 1.

Celovec.« *Koroški Slovenec*, 4. maj 1927, 3.

»Pismo iz Beograda.« *Jutro*, 1. december 1929, 12.

»Slovenske izseljenke«, *Mariborski večernik*, 31. januar 1930, 2.

»Problemi izseljevanja slovenskih deklet.« *Odmev*, 5. avgust 1933.

»Iz naše diaspore. Naše ognjišče.« *Slovenec*, 1. januar 1936, 23.

»Iz naše diaspore.« *Slovenec*, 1. januar 1936, 23.

»Zakon »o služinčadi.« GP, V/1 (1935), 1–2.

»Za spopolnitev »Službenega reda.« GP, VI/1 (1936), 1–3.

»Slovenska dekleta za Anglijo.« GP, VIII/6 (1939), 45; št. 7, 54; Vdovič, Darinka. »Dekleta, ki odhajajo v tujino.« GP, VIII/8 (1939), 57–59.

»Zavetišče za brezposelne.« GP, III/2 (1933), 6–9.

Literatura

Bister, Feliks J. »Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju, 1992 ...« *Zgodovinski časopis*, 49/3 (1995), 497–498.

Bolče, Žvan. *Slovenci v Beogradu. Socialno–kulturalna slika*. Beograd: samozaložba, 1932.

Cergol Paradiž, Ana in Petra Testen Koren. »Slovenske priseljenke v Trstu – služkinje in vprašanje identitete ob cenzusu 1910.« *Dve domovini* (2021) (v recenzentskem postopku).

- Drobnič, Marta. »Minimalne plače tudi za služkinje.« GP, IV/10 (1934), 113–115.
- Gabršček, Andrej. »Srbija za slovenska dekleta na Goriškem.« V: *Goriški Slovenci II. 1901–1923*, 432. Ljubljana: v samozaložbi, 1934.
- Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Kacin Wohinz, Milica in Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica, 2008.
- Kalc, Aleksej, Mirjam Milharčič Hladnik in Janja Žitnik Serafin. *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020.
- Kolar, Bogdan. »Delo slovenskih duhovnikov med Slovenci v Zagrebu med obema vojnama.« V: *Slovenci v Hrvaški: zbornik skupine avtorjev*, avtorji Bogdan Kolar, Vera Kržišnik–Bukić, Marjeta Gostinčar Cerar in Jana Kranjec–Menaše, 115–131. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995.
- Koledar Družbe sv. Mohorja*, Celje, 1930, 1935.
- Kržišnik–Bukić, Vera. »O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju.« V: *Slovenci v Hrvaški: zbornik skupine avtorjev*, avtorji Bogdan Kolar, Vera Kržišnik–Bukić, Marjeta Gostinčar Cerar in Jana Kranjec–Menaše, 133–188. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995.
- Laslett, Peter. »Characteristics of the Western Family Considered over Time.« V: *Family life and Illicit Love in Earlier Generation*, ur. Peter Laslett, 12–49. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Lüfter, Ursula, Martha Verdofer in Adelina Wallnörfer. *Wie die Schwalben fliegen sie aus: Südtirolerinnen als Dienstmädchen in italienischen Städten 1920–1960*. Bozen: Edition Raetia, 2006.
- Mihurko Poniž, Katja. »Minka Krofta.« V: *Pozabljena polovica*, ur. Alenka Šelih et al., 225–228. Ljubljana: Založba Tuma, d. o. o., Sazu, 2007, 225.
- Milharčič Hladnik, Mirjam in Barbara Skubic, ur. *From Slovenia to Egypt: Aleksandrinke's trans-Mediterranean domestic worker's migration and national imagination*. Göttingen: V&R Unipress etc., 2015.
- Petričeva, Franja »Organizacija gospodinjskih pomočnic.« GP, I/6 (1931), 62–66.
- Petričeva, Franja. »Starostno zavarovanje služkinj.« GP, V/8 (1935), 54–55.
- Ratej, Mateja. »Slovenske hišne pomočnice v Beogradu pod okriljem Katoliške cerkve in (razpuščene) Slovenske ljudske stranke v tridesetih letih 20. stoletja.« *Zgodovinski časopis*, 68/3–4 (2014), 372–387.

Selišnik, Irena. »Volilna pravica žensk kot demokratična novost: dejavniki, ki vplivajo na njeno uveljavitev na Slovenskem.« Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta UL, 2007.

Selišnik, Irena in Ana Cergol Paradiž. »Spremembe v uradniškem poklicu in njegova feminizacija.« V: *Slovenski prelom 1918*, ur. Aleš Gabrič, 267–293. Ljubljana: Slovenska matica, 2019.

Studen, Andrej. *Stanovati v Ljubljani*. Ljubljana, Institutum studiorum humanitatis, 1995.

Vdovič, Darinka. »Dekleta, ki odhajajo v tujino.« GP, VIII/8 (1939), 57–59.

Wall, Richard, Jean Robin in Peter Laslett, ur. *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press; 1983.

– Hajnal, John. »Two Kinds of Preindustrial Household Formation«, 65–104;

– Laslett, Peter. »Family and Household as work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared«, 513–564.

Žagar, Janja. »Služkinje v Ljubljani.« *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje*, 15 (1986), 19–49

Ustni viri/Posredovani viri

Pričevanje Bogdana Kravanje, e–sporočilo, 22. julij 2019; 19. avgust 2019.

Spletni viri

Consiglio Nazionale Donne Italiane. <https://www.cndi.it/> (dostop: april 2021).

Popis ljubljanskega prebivalstva 1921. <https://www.sistory.si/popis> (dostop: april 2021).

POVZETEK

Po prvi svetovni vojni in novonastali razdelitvi s Slovenci naseljenega teritorija med Kraljevino SHS, Kraljevino Italijo, Avstrijo in Madžarsko so se tudi nekatere migracijske poti slovenskih služkinj spremenile. Trst, ki je pred prvo svetovno vojno pritegnil številne služkinje tudi iz predelov, ki so po vojni prešli pod Kraljevino SHS, je ostal odrezan z mejo. Kljub temu se število služkinj v Ljubljani ni občutno povečalo, tudi se ni bistveno spremenila demografska sestava tega poklicnega segmenta v primerjavi s predvojnimi obdobjem. Tako med ljubljanskimi služkinjami pri popisu leta 1921 ni opaziti občutno povečanega priliva migrantk iz bivšega Avstrijskega Primorja. V Ljubljani je bilo v organizacijskem smislu za služkinje sicer dobro poskrbljeno. Delovalo je več društev in kasneje, v tridesetih letih je izhajala tudi njim namenjeno glasilo Gospodinjska pomočnica.

Po prvi svetovni vojni je bila pomembna novost tudi okrepljen migracijski tok slovenskih služkinj na vzhod in jug države, predvsem v Zagreb in Beograd, a tudi v Skopje, Split in drugam, kjer so se srečale z drugačnimi pravnimi in kulturnimi razmerami, kot so jih bile vajene v svojih rojstnih krajih. Tudi zato so bila v teh mestih zanje organizirala nekatera društva, vezana na Katoliško cerkev in njeno težnjo po pravstvenem nadzoru slovenskih služkinj. V Beogradu je npr. že leta 1920 začela delovati Zveza služkinj (Savez služkinja), ki je izdajala mesečnik Naše ognjišče (ok. 1931/32).

O Senožečah na podlagi župnijske kronike

About Senožeče based on parish chronicle

mag. prof. zgod. Elena Franetič

33

IZVLEČEK

Župnijska kronika je lahko pomemben vir za preučevanje krajevne zgodovine. Iz nje lahko, poleg informacij o dogodkih v kraju, razberemo, kako je svetovno dogajanje vplivalo na življenje v majhni vasici. Koliko podatkov bomo našli, je seveda odvisno od tega, kako vesten je bil duhovnik pri zapisovanju v župnijsko kroniko. Iz tega razloga lahko o nekem obdobju izvemo veliko, o drugem obdobju pa bistveno manj ali celo nič. Pozabiti ne smemo niti na veliko mero kritičnosti, ki je potrebna pri obravnavi navedenih podatkov. V pričujočem članku je kratko predstavljena zgodovina Senožeč na podlagi tamkajšnje župnijske kronike.

Ključne besede: župnijska kronika, župnik, Senožeče, krajevna zgodovina.

ABSTRACT

Parish chronicle can be an important source for studying local history. Besides information about events in town, we can also understand how the world events affected life in a small village. How many information we will be able to find depends on how conscientious the pastor who wrote the chronicle was. This is the reason why for some periods we have a lot of information and for others we have few or even none. Also, we should not forget a great deal of criticism that is necessary when dealing with written facts. In this article is briefly presented the history of Senožeče based on information from local parish chronicle.

Key words: parish chronicle, pastor, local history, Senožeče.

UVOD

Senožeče ležijo v jugozahodnem delu Slovenije in štejejo 616 prebivalcev.¹ Kraj pripada občini Divača in upravni enoti Sežana. Danes so nam Senožeče poznane predvsem kot majhen in razmeroma nepomemben kraj, ki leži ob primorski avtocesti. Nekoč ni bilo tako, saj je skozenj peljala pomembna pot od Trsta do Ljubljane oz. naprej do Dunaja. Ravno na podlagi te prehodnosti je kraj pridobil na svojem pomenu in se razvijal. Postal je središče senožeške kotline, v njem pa se je med drugim že zgodaj izoblikovala župnija Senožeče. Leta 1856 je takratni senožeški župnik Anton Pokorn začel s pisanjem župnijske kronike. Od takrat pa do danes so nastali štirje zvezki župnijske kronike, ki so shranjeni v župnijskem arhivu v senožeškem župnišču.

Pričujoč članek je skrajšana in prilagojena različica moje magistrske naloge², ki je nastala na podlagi zgoraj omenjenih štirih zvezkov senožeške župnijske kronike in katere namen je bila analiza župnijske kronike kot vira za zgodovino Senožeč. Ugotoviti sem poskušala, kaj je v župnijski kroniki sploh zapisano, ali nam ti podatki lahko služijo kot vir pri raziskovanju krajevne zgodovine in kaj lahko iz zapisov razberemo. Opirala sem se na podatke iz kronike, ostalo literaturo pa sem pritegnila le izjemoma, zato ne pozabimo, da je takšna zgodovina na določenih mestih lahko precej pristranska.

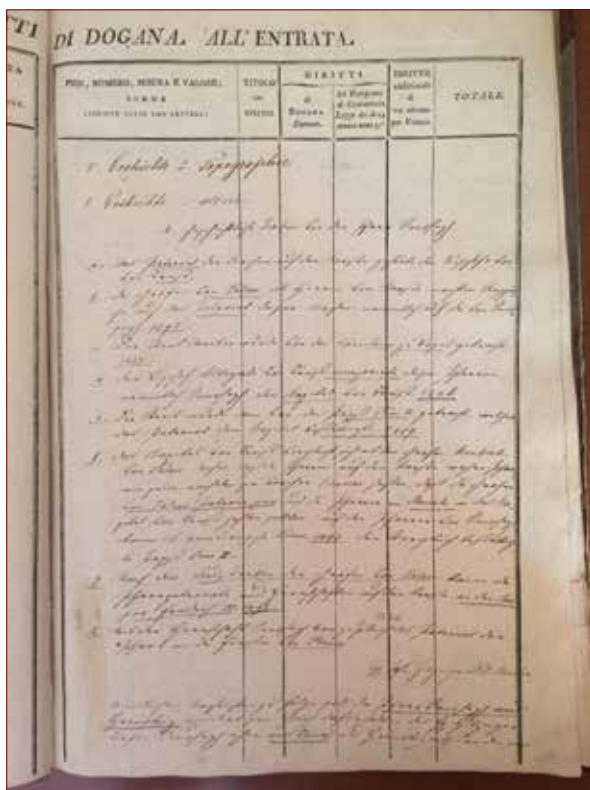
V naslednjih vrsticah je najprej predstavljen fizičen izgled vseh štirih zvezkov župnijske kronike, v nadaljevanju pa so izpostavljeni tisti kroniški zapisi, ki opisujejo bistvene dogodke v Senožečah oz. dogajanje, ki je vplivalo na življenje tamkajšnjih ljudi in je tako pisalo zgodovino kraja.

1 Število prebivalcev v Senožečah 1. januarja 2020. <https://www.stat.si/statweb/News/Index/8857> (dostop: februar 2021).

2 Franetič, Elena. »Snožejci kukr je župnik napisou. Senožeče skozi župnijsko kroniko.« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta UL, 2019.

FIZIČEN IZGLED SENOŽEŠKE ŽUPNIJSKE KRONIKE

Kot je bilo omenjeno že zgoraj, je prvi zvezek župnijske kronike začel zapisovati župnik Anton Pokorn leta 1856. Zvezek je nekoliko večji kot A4 format in ima trde platnice. Zasnovan je bil sicer kot nekakšna trgovska oz. carinska knjiga. To lahko sklepamo iz tabele, ki je kot predloga natisnjena na vseh straneh, vendar pa to Antona Pokorna ni zmotilo in je zapisoval kar čez tabelo, kar prikazuje Slika 1. Prvi zvezek kronike obsega skupno 66 strani, ki pa niso oštevilčene. Besedilo v nemškem jeziku je zapisano v celih stavkih in v pisani gotici. Pokornova pisava je po večini lepa in čitljiva, zato bralec, ki je večč te pisave, pri branju nima težav. Nekoliko težje je besedilo berljivo le na tistih mestih, kjer se je župniku malce razlilo črnilo oz. je kakšen stavek napisal naknadno in so besede posledično nekoliko stisnjene in napisane na majhno.

Slika 1: Notranjost prvega zvezka senožeške župnijske kronike.³

3 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 1.

Prvemu zvezku župnijske kronike je priloženih še nekaj listov. Pod besedilo, ki je napisano na sedmih straneh, se je podpisal kasnejši senožeški župnik Marijan Hrvatín, ki je poleg dopisal še datum, 14. julij 1970. Čeprav gre sprva sklepati, da je on avtor besedila, pa temu ni tako, saj je besedilo le pretipkal iz knjige *Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis*.⁴

Slika 2: Prednje platnice drugega, tretjega in četrtega zvezka senožeške župnijske kronike.

Preostali trije zvezki župnijske kronike so si med seboj na videz podobni. Vsi trije so nekoliko manjši kot A4 format in imajo trde platnice, od prvega pa se razlikujejo po tem, da so to navadni črtasti zvezki. Vsi senožeški župniki, ki so zapisovali v te tri zvezke župnijske kronike, so dogajanje opisali v slovenskem jeziku in v stavkih. Nekateri so v enem odstavku opisali dogajanje v celem letu, drugi so na vrh strani na veliko zapisali letnico in pod njo pisali datume ter poleg njih opis dogodka. Tako lahko v enem zvezku najdemo različne načine zapisov. Vsi pisci senožeške župnijske kronike so imeli čitljiv rokopis in pri branju tako nimamo posebnih težav.

4 »Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis.« Postojna: R. Šeber, 1889, 107–117. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-5IBYD6BJ/d48b148e-4d6b-4fd1-91b7-d86002cea589/PDF> (dostop: maj 2019).

Drugi zvezek župnijske kronike obsega 74 strani, ki so že same po sebi oštevilčene. Prvi list je bil iz zvezka skoraj v celoti iztrgan in zato se besedilo na tretji strani začne kar sredi stavka. Prav tako je bilo nekaj listov iztrganih na koncu zvezka. Ta zvezek župnijske kronike opisuje obdobje med letoma 1901 in 1922, vanj pa so zapisovali trije različni avtorji. Do strani 31 oz. do maja 1916 je v kroniko mogoče zapisoval župnik Janez Bešter, ker pa te strani zajemajo tudi obdobje pred omenjenim župnikom, je avtor zapisov lahko kateri od ostalih cerkvenih uradnikov. Na to morda namiguje tudi dejstvo, da je besedilo pisano v tretji osebi ednine. Obdobje od maja 1916 do februarja 1921 je na straneh 31 do 70 opisal župnik Ivan Rihar, ki piše malo v prvi in malo v tretji osebi ednine. Zadnje strani zvezka so pisane v tretji osebi množine in opisujejo obdobje od februarja 1921 do začetka leta 1922, obdobje, ko je v Senožečah župnikoval Franc Rupnik.

Izpostavimo, da je v drugem zvezku župnijske kronike na straneh 64 in 65 prvič prilepljen časopisni članek. Članek nosi naslov *Odprto pismo g. cav. Faustu Cavaliju, civ. kom. v Postojni* in je datiran s 14. septembrom 1920, v kroniko pa ga je prilepil župnik Rihar, ki je hkrati tudi avtor članka.

Drugemu zvezku župnijske kronike je priloženih še nekaj listov, ki so naslovljeni kot *Kronika Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Senožečah*. Poleg naslova je zapisano, da je bila ta sestavljena julija 1910 »na podlagi ustmenih sporočil in lastnih doživljajev« Antona Šifrarja, ki je bil tajnik društva.⁵ Na štirih straneh je opisana ustanovitev društva, prireditve in ostale dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali člani društva do leta 1916. V besedilu naletimo na tri različne pisave, vendar ne moremo z gotovostjo trditi, kdo je zaslužen za te zapise.

Tretji zvezek župnijske kronike nam daje vpogled v dogajanje od začetka leta 1922 do avgusta 1968. Zvezek obsega 103 strani, ki sta jih avtorja zapisov, župnika Janez Vilhar in Rado Šonc, večinoma oštevilčila. Od vseh senožeških župnikov je bil pri zapisovanju v kroniko najbolj skromen prav Janez Vilhar. Vsakemu letu je namreč namenil le nekaj vrstic, ponekod tudi eno samo ali niti ene. Tako obdobje od začetka leta 1922 do druge svetovne

⁵ »Kronika Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Senožečah«, 1.

vojne opiše na vsega skupaj 12 straneh. Obdobje druge svetovne vojne je opisano na straneh 12 do 19, vendar Vilhar tega ni zapisoval sproti, ampak šele po koncu vojne, ko se je vrnil iz konfinacije. Povojno obdobje do leta 1957 je opisano na straneh 19 do 27, kasneje pa Vilhar nekaj let v kroniko ne vpiše ničesar. Vilhar je bil torej precej redkobeseden in tako imamo za obdobje njegovega župnikovanja v Senožečah, ki je trajalo kar 40 let, le skopih 27 strani. To se spremeni, ko aprila 1962 v Senožeče pride že omenjeni župnik Šonc, ki je avtor vseh ostalih strani v tretjem zvezku župnijske kronike. Poleg bogatih zapisov in več priloženih časopisnih člankov, osmrtnic, telegramov, različnih vabil in podobnega je v kroniko prvič prilepil tudi fotografijo oz. skupno kar 24 fotografij.

Zadnji, četrti zvezek senožeške župnijske kronike na skupno 51 neoštevilčenih straneh, opisuje dogodke po letu 1968. Tudi v ta zvezek sta zapisovala le dva župnika. Marijan Hrvat in je na prvih 25 straneh zapisoval dogodke, ki so se zgodili od avgusta 1968 do avgusta 1976. Ostalo polovico zvezka je Ivan Furlan zapolnil z opisi dogajanja med avgustom 1976 in avgustom 1982. Oba omenjena župnika sta v kroniko prilepila ali priložila tudi več fotografij, člankov, vabil in podobnega. Kasnejši župnik Franc Raspor sicer ni ničesar zapisal, ampak je v kroniko le priložil nekaj časopisnih člankov. Sedanji župnik Pavel Kodelja pa ni v kroniko niti nič zapisal niti ničesar priložil.

ZGODOVINA SENOŽEČ NA PODLAGI ŽUPNIJSKE KRONIKE

Kot omenjeno, začne senožeško župnijsko kroniko pisati Anton Pokorn leta 1856. Presenetljivo je dejstvo, da Pokorn ne začne pisati kronike z dogodki, ki so se zgodili v času njegovega službovanja, ampak zapiše celotno zgodovino senožeške župnije vse od njene ustanovitve. Od kod je Pokorn črpal zgodovinske podatke, ni navedeno in zato moramo zapise proučevati z ustreznim mero kritičnosti. Le pri dveh odstavkih, pri poglavju o zgodovinskih datumih senožeške fare in pri poglavju o političnih datumih

župnije Senožeče, je podpisan Hitzinger, vendar lahko na podlagi pisave sklepamo, da je njegovo ime zapisal župnik Pokorn.⁶

V kroniki je tako zapisano, da naj bi senožeška župnija izvirala iz hrenoviške dekanije, vendar je Hitzinger mnenja, da bi morali njen nastanek iskati v Tomaju in ne Hrenovicah.⁷ Cono in Volricus Memigliano sta leta 1275 od oglejskega patriarha v fevd dobila grad in vas Senožeče, župnijski patronat na Krasu pa naj bi pripadel tržaškemu škofu. Ob koncu 14. stoletja so si grofje Walsee, kot gospodje Krasa, prisvojili patronat nad kraškimi župnijami in s tem zanetili spor s tržaškim škofom, kar je bilo leta 1437 predloženo baselskemu koncilu in kasneje celo papežu. Ta je leta 1459 potrdil patronat nad kraškimi župnijam tržaškemu kapitulju. Slednji je čez nekaj let sklenil poravnavo z Walseeji, s čimer so ti postali patroni omenjenih župnij, v zameno pa so kapitulju plačevali menzale. Po izumrtju grofov Walsee je prešel cerkveni patronat in zemljiško gospostvo na Krasu na cesarja Friderika IV. Po navedbah *Postojinskega okrajnega glavarstva* naj bi senožeški grad v 16. stoletju pripadel Frankopanom, za njimi pa Lambergom.⁸ Nato pa je leta 1660 patronat nad župnijo skupaj z zemljiškim gospostvom Senožeče prešel na kneze von Porcia.⁹ Župnija Senožeče, ki je nekdanj sodila pod tržaško škofijo, je 29. junija 1831 prešla pod okrilje ljubljanske škofije, vendar pa se je v senožeški župniji še skoraj 20 let ohranil bogoslužni red tržaške župnije.¹⁰

Kljub dolgi zgodovini senožeške župnije je najstarejši zapis v senožeških matičnih knjigah, ki ga sicer najdemo v poročni knjigi, datiran šele s 6. januarjem 1684. Krstna knjiga se začne s 14. januarjem 1684, mrliška pa 20. februarja 1718.¹¹ Da v župnijskem arhivu ni starejših listin Pokorn pripiše dejstvu, da je staro župnišče z župnijskim arhivom pogorelo v uničujočem požaru. Prvotno župnišče naj bi namreč stalo na zemljišču, ki se je še v času

6 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 1, 3.

7 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 1.

8 »Zapis M. Hrvatina povzet po *Postojinskem okrajnem glavarstvu*«, 3.

9 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 1, 3.

10 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 4.

11 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 2.

Pokorna imenovalo Stari farovž in leži pod grajskim gričem. Po Pokornovih navedbah sicer v župnijskem arhivu ne obstaja nobena listina, ki bi se navezovala na obstoj nekdanjega župnišča, vendar od kje naj bi sicer prišlo ime, se sprašuje. Da je staro župnišče res pogorelo, Pokorn sklepa na podlagi ustnih virov in trditev njegovih sodobnikov, ki so se spominjali, kako je župnik nekaj časa stanoval v graščini.¹² Novo župnišče je bilo zgrajeno na nekdanji posesti rodbine Garzarolli, od katerih je zemljišče odkupil knez Porcia in ga namenil župnišču,¹³ na kar nas opominja tudi napis iz leta 1792 nad vhodom na župnijsko dvorišče. Pokorn nam tudi podrobno opiše, kako je izgledala notranjost župnišča v njegovem času.¹⁴

DI DOGANA. ALL' ENTRATA.		DIRETTA	DIRETTA	DIRETTA	TOTALE
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
22.
23.
24.
25.
26.
27.
28.
29.
30.

Na začetnih straneh prvega zvezka župnijske kronike je Pokorn zapisal seznam senožeških župnikov (Slika 3), ki ga je sestavil po matriki, ki se začne 6. januarja 1684; seznam iz leta 1395 je bil namreč uničen, najverjetneje v zgoraj omenjenem požaru.¹⁵ Na seznam so se vpisovali tudi kasnejši župniki, manjka le sedanji župnik Pavel Kodelja, ki je v Senožeče prišel leta 2002.

Slika 3: Seznam župnikov v Senožečah po matriki z dne, 6. januarja 1684.¹⁶

- 12 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 45.
- 13 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 45.
- 14 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 44.
- 15 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 5.
- 16 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 5.

Posebno poglavje je župnik Pokorn namenil topografiji Senožeč in okolice.¹⁷ V njem nam predstavi lego župnije, ki je sredi 19. stoletja pripadala deželi Kranjski, in katere ozemlje opiše kot eno samo kotlino, omejeno z vzpetinami, čez katere piha silovita burja. Senožeška župnija je takrat vključevala kraje Senožeče, Laže, Potoče, Dolenja vas, Senadole in Gabrče. Poleg splošnih značilnosti območja so v kroniki opisani tudi vsi kraji v župniji skupaj s svojimi lastnostmi. Ti kraji so bili podvrženi cesarsko–kraljevemu okrajnemu uradu s sedežem v Senožečah, župljani pa so bili skoraj brez izjeme podložniki nekdanjega zemljiškega gospostva Senožeče. Ob koncu leta 1856 je bilo v župniji 2432 prebivalcev, ki so vsi pripadali katoliški cerkvi.

Župnik Anton Pokorn se je potrudil tudi pri zapisih o stanju same župnije v njegovem času ter stanju vseh cerkva v župniji. Kot prvo predstavi farno cerkev sv. Jerneja v Senožečah, katere cerkven patrocinj se še danes obhaja na nedeljo po godu sv. Jerneja, 24. avgusta.¹⁸ Po Pokornovih navedbah se o gradnji cerkve, zidane v obliki križa, ni ohranila nobena listina, vendar sam sklepa, da je bila cerkev leta 1613 sezidana na ruševinah starejše cerkve, hkrati pa ne izključuje niti možnosti, da je bila cerkev na tem mestu zgrajena prvič in se je pred tem kot farna cerkev uporabljala cerkev sv. Roka. V prvi polovici 19. stoletja je cerkev s petimi oltarji doživela več obnov. S freskami so poslikali nov strop, dodali orgle s šestnajstimi registri, obnovili zvonik in zamenjali zvonove. Poleg tega je bilo zgrajeno še novo pokopališče. Nekaj besed Pokorn nameni tudi cerkveni opravi, ki se je uporabljala v župniji, in cerkveni blagajni. Na naslednjih straneh so sicer nekoliko krajše opisane še podružnične cerkve; to so cerkev sv. Urha v Lažah, cerkev Žalostne Matere Božje v Dolenji vasi, cerkev sv. Antona Padovanskega v Gabrčah, cerkev sv. Duha v Senadolah, cerkev sv. Jurija v Potočah in cerkev Device Marije v Senožečah.¹⁹ V Senožečah je bila nekdanj še cerkev sv. Roka, ki je stala na grajskem griču, in cerkev sv. Helene, ki je stala na istoimenskem hribu v bližini Senožeč. Teh dveh cerkva Pokorn v kroniki ne opiše, kar nakazuje, da sta bili sredi 19. stoletja cerkvi že opuščeni in po vsej verjetnosti vsaj deloma tudi porušeni. Z enako vestnostjo je Pokorn naštel še vse obveznosti in pra-

¹⁷ »Kronika župnije Senožeče 1856«, 6–10.

¹⁸ »Kronika župnije Senožeče 1856«, 11–16.

¹⁹ »Kronika župnije Senožeče 1856«, 16–39.

vice, ki so jih imeli duhovniki, kaplani, manemisariji, organisti in mežnarji v Senožečah v tistem času.²⁰

V Senožečah je v Pokornovem času delovala župnijska šola s tremi razredi, katere predstojnik je bil kar župnik sam, katehet je bil manemisarij, ostali pouk pa sta poučevala dva šolska pomočnika, saj je bil tedanji učitelj upokojen.²¹ Iz Pokornovih besed lahko sklepamo, da je bilo med letoma 1838 in 1842 zgrajeno ali obnovljeno šolsko poslopje, ki je imelo poleg dveh učilnic še stanovanje za učitelja in še eno stanovanje za njegovega pomočnika.²² Pokorn nameni še nekaj besed šolskemu skladu, ki si je iz leta v leto povečeval, ter plačam šolnikov, za tem pa poglavje o šoli sklene z besedami, da v župniji zaenkrat ni nobene nezakonite šole.²³ Nekaj podatkov o senožeški šoli zasledimo tudi v *Postojinskem okrajnem glavarstvu*, vendar se ti ponekod razlikujejo od navedb v kroniki.²⁴

Zadnje poglavje prvega zvezka župnijske kronike je namenjeno župnijskemu ubožnemu inštitutu. Čeprav so drugi Pokornovi zapisi precej izčrpnji in podrobni, o ubožnem inštitutu ni zapisal veliko. Tako izvemo le, da so omenjenemu inštitutu pripadla sredstva senožeških bratovščin, ko so bile te po ukazu Jožefa II. razpuščene, nato navede še nekaj podatkov o višini denarnih sredstev, s katerimi je inštitut razpolagal, na žalost pa ne izvemo ničesar o ustanovitvi in delovanju ubožnega inštituta.²⁵

Pokornovi nasledniki so pisanje župnijske kronike zanemarili in posledično za drugo polovico 19. stoletja nimamo podatkov o dogajanju. Pisanje kronike se je nato zopet začelo v prvih letih 20. stoletja, ko je bil senožeški župnik Ignacij Okorn, vendar lahko na podlagi pisave sklepamo, da on ni avtor prvih zapisov v drugem zvezku kronike, temveč je vse do maja 1916 to počel kasnejši senožeški župnik Janez Bešter.

20 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 40–43, 46–53, 61, 62.

21 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 54.

22 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 55.

23 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 56–60.

24 »Zapis M. Hrvatina povzet po *Postojinskem okrajnem glavarstvu*«, 4–6.

25 »Kronika župnije Senožeče 1856«, 63–66.

Prvi list tega zvezka je iztrgan, zato se besedilo na tretji strani začne kar sredi stavka. Po vsej verjetnosti so bile prve vrstice (vsaj delno) namenjene rodbini Garzarolli, saj se z njo začne ohranjeno besedilo kronike. Pisec nam na tem mestu opisuje življenjsko pot Franca plemenitega Garzarollija, ki je imel v Senožečah precej veliko posest, nadaljuje pa z rivalstvom med liberalno usmerjenim Garzarollijem in konservativnim senožeškim županom Zelenom, ki se je začelo že okrog leta 1885, s čimer dobimo vsaj nekaj vpogleda v krajevno dogajanje ob koncu 19. stoletja.²⁶ V letu 1890 je bil za novega senožeškega župana izvoljen Garzarolli. Sprva osebni boj se je sčasoma spremenil v načelnega in ker je župnik Okorn ostal zvest Zelenov pristaš, je Garzarolli začel napadati še župnika in Cerkev nasploh. Tako je veliko zapisov v tem zvezku kronike namenjenih omenjenemu sporu, ki se je vlekel dolga leta in v okviru katerega se je Garzarolli na vse pretege trudil odvrčati ljudi od vere ter cerkvenih dolžnosti.

Z namenom odvrniti župljane od liberalizma je tedaj še kaplan, kasneje pa senožeški župni upravitelj, Jakob Kleindienst, leta 1906 ustanovil Marijino družbo za dekleta.²⁷ V naslednjih letih se je v Senožečah zvrstilo več župnikov oz. župnih upraviteljev, vendar nikomur ni uspelo pritegniti ljudi nazaj v cerkev.

V drugem zvezku kronike prvič naletimo na zapis, da je bilo vlomljeno v senožeško farno cerkev.²⁸ To se je zgodilo 13. aprila 1909, ko so tatovi ukradli dragoceno monštranco, kelih in kanon table. V isto cerkev je bilo v prihodnosti vlomljeno še večkrat, naslednjč že čez eno leto.

Ko je ob koncu leta 1910 v Senožeče prišel nov župnik Janez Bešter, je bil razočaran nad videnim. Da bi ljudi pritegnil h krščanskemu življenju, je uvedel nekaj sprememb pri molitvah, v vseh cerkvah v župnijah je namestil križe, lotil se je popravila pokopališkega zidu, v farni cerkvi je naročil narediti lesen tlak, obenem pa so prekrili še streho pri cerkvi Marije Device.²⁹ Ker

²⁶ »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 3.

²⁷ »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 5.

²⁸ »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 8.

²⁹ »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 9–12.

se je župniku zdelo, da daje Marijina družba deklet lep zgled, se je zavzel za gradnjo dvorane, ki bi služila društvenim prireditvam, in ta je bila do jeseni 1912 dokončana.³⁰ V istem letu je sodišče v Senožečah pridobilo novo zgradbo, prav tako je bila tedaj ustanovljena bratovščina presvetega Srca Jezusovega. Prihodnje leto se je ustanovila še Marijina družba za žene, prenovile in pokrile so se podružnične cerkve v Gabrčah, Lažah, Dolenji vasi in Potočah, v farni cerkvi pa so leta 1914 zamenjali orgle.

Iz listov, priloženih drugemu zvezku župnijske kronike, razberemo, kako je v začetku 20. stoletja delovalo senožeško Katoliško slovensko izobraževalno društvo.³¹ Opisana je ustanovitev, oprema, več prireditev društva, nekaj besed je namenjenih tudi njihovem tamburaškemu zboru. Izpostavimo, da društvo ni zamrlo niti med prvo svetovno vojno, ko so članice društva pletle jopiče in slamnata obuvala za vojake.

»Na dan sv. Petra in Pavla zvečer se je raznesla govorica po župniji, da sta bila umorjena v Sarajevu prestolonaslednik Franc Ferdinand, nadvojvoda in njegova soproga vojvodinja Zofija. Vest je bila resnična.«³² S temi besedami Bešter opiše dogodek, ki je postal povod za veliko vojno. Nadalje Bešter precej plastično opiše potek vseh vojnih napovedi, pri čemer opazimo naklonjenost taboru Avstro–Ogrske. Kljub temu lahko dobimo vpogled v mišljenje ljudi in njihovo dožemanje začetka vojne. Poleg medsebojnega obtoževanja, kdo je kriv za vojno, zaznamo predvsem mračnost. Vojna je v ljudeh zbujala strah in župljani so se začeli zatekati k molitvi. Senožejce je po Beštrovih navedbah povsem pretresel prihod prvih beguncev. Strah se je med vaščani še povečal, ko je v vojno vstopila Italija. Prepričani so bili, da avstro–ogrsko vojska ne bo uspela zadržati nasprotnika. Že kmalu so se zaslišali strelji italijanskih topov, ob čemer so se tresle okenske šipe. Čete vojakov so se skozi vas vrstile ena za drugo. Nekatere so ostale le nekaj dni, druge pa tudi več tednov. Narodnost vojakov je bila različna, najhujši pa so bili Madžari, ki so ljudem nalašč povzročali škodo. Vseskozi sta se poglobljali revščina in lakota.

30 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 13–15.

31 »Kronika Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Senožečah«.

32 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 20.

Veliko vrednost za preučevanje krajevne ima popis mož in fantov, ki so iz senožeške župnije odšli v vojsko. Župnik Bešter je namreč na sedmih straneh kronike naredil seznam, kjer so navedena imena in priimki vpoklicanih mož, njihov poklic, domača vas s hišno številko, pri nekaterih je dodan še kakšen komentar.³³ Po teh podatkih je iz vseh vasi senožeške župnije v vojsko odšlo skupno kar 211 mož.

V letu 1916 je prišlo do zamenjave senožeškega župnika. Dotedanjega Beštra je nadomestil Ivan Rihar. Tudi on opisuje, da so gmotne in moralne razmere postajale vse težje. Vojakov je bilo vedno več in naselili so se domala v vsaki hiši, vključno z župniščem. Še večje gorje pa je župnijo doletelo, ko je 29. septembra 1916 vojaška oblast prvič zaplenila cerkvene zvonove, ki so jih kasneje pretopili v topove.³⁴ Skupno je bilo cerkvam v župniji odvzetih deset zvonov. Čez slabo leto so bili zvonovi odvzeti še drugič; tokrat je župnija ostala še brez štirih.³⁵

Ko so bili Italijani po oktobrski ofenzivi leta 1917 potisnjeni nazaj, se je vojaštvo začelo umikati iz Senožeč in ljudje so si vsaj nekoliko oddahnili. Ko se je vojna bližala koncu, je bil v Senožečah 27. oktobra 1918 živahen občni zbor izobraževalnega društva, kjer se je zavzeto načrtovalo prihodnje delo. *»Vse je bilo pod vtisom ideje Jugoslavije! A na prvo cvetje je prišla slana!«*³⁶

Prvi dan novembra 1918 je senožeški župnik Rihar naznanil splošni shod mož in mladeničev, da bi se sestavila Narodni odbor in Narodna straža, ki sta imela svoje prostore v sodnijski palači.³⁷ Začelo se je razoroževanje umikajočega vojaštva. Potem pa so 9. novembra iz smeri Divače prišli prvi italijanski vojaki ter zaplenili in pobrali vse zbrano orožje. Že po nekaj dneh so bile umaknjene slovenske zastave, ki so jih zamenjale italijanske. Začele so se prve aretacije moških, zaradi česar so nekateri pobegnili čez demarkacijsko črto v Jugoslavijo. V spor z novo oblastjo je kmalu prišel tudi župnik,

33 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 21–27.

34 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 32.

35 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 34.

36 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 35.

37 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 35.

saj ni spoštoval prepovedi pridige. Rihar v svojih zapisih sicer še večkrat omenja nasilje italijanskih vojakov, še posebej nad ženskami.

Italijanski vojaki so kaj kmalu zasedli in oskrunili cerkev Device Marije v Senožečah, v kateri so si uredili skladišče, kasneje so si tam namestili postelje, nekaj časa pa so imeli v njej celo hlev za konje.³⁸ Oskrunjena je bila tudi cerkev v Gabrčah. Že v času vojne so si dvorano katoliškega izobraževalnega društva prisvojili avstro-ogrski vojaki, po vojni pa so si zgradbo prilastili Italijani. V njej so uredili kino ter gledališče in 18. maja 1919 se je odvila prva predstava.³⁹

V prvih dneh leta 1920 so vojaki zapustili Senožeče⁴⁰, vendar s tem ni bilo konec terorja. Italijanske oblasti so izkoristile vsako najmanjšo priložnost, da so lahko ljudi obtožile delovanja proti oblasti. Tako so, na primer uvedli preiskavo proti župniku Riharju samo zato, ker so slavolok, ki so ga postavili ob birmi, okrasili s papirnato verigo iz tribarvnih členov. Enako so zatrli tudi pevce, ki so se peljali skozi Senožeče in med tem prepevali slovenske pesmi. Sčasoma je zamrlo delovanje Marijine družbe deklet in tudi katoliško izobraževalno društvo je bilo skoraj nedejavno.

Že prve dni leta 1921 je župnik Rihar resigniral. Za odhod iz župnije se je odločil, ko je izvedel za vsebino Saintgermainske pogodbe in pogojev za pridobitev italijanskega državljanstva v zasedenih deželah, poleg tega pa je bil pri italijanskih oblasteh na slabem glasu.⁴¹ Za novega senožeškega župnika je bil postavljen Franc Rupnik. Ta se je že kmalu po svojem prihodu lotil popravila farne cerkve, kjer so prekrili streho, obesili nov zvon ter na stranski oltar postavili kip presvetega Srca Jezusovega.

V maju 1921 so potekale volitve v državni zbor v Rimu. Za vse štiri občine senožeške župnije je bilo skupno volišče v Senožečah. Po Rupnikovih besedah je velika večina volila Jugoslovansko narodno stranko, le 11 glasov naj bi

38 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 38, 47–55.

39 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 42.

40 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 56.

41 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 69.

šlo komunistom.⁴² Še ene volitve, prve občinske volitve pod Italijo, pa so bile 15. januarja 1922.⁴³ Na politično prizorišče so takrat stopili mladeniči, ki so se s svojo listo postavili po robu starejšim, in z zmago mlajših se je končalo 33-letno županovanje Franca pl. Garzarollija.

Kot smo omenili že zgoraj, je bilo zadnjih nekaj strani iz drugega zvezka kronike iztrganih in tako začne naslednji senožeški župnik Janez Vilhar pisati nov, tretji zvezek župnijske kronike.

Vilhar je v Senožeče prišel zadnje dni novembra 1922. Svoj prihod pojasni z besedami, da so italijanske oblasti več duhovnikov poslale čez mejo, na zasedeno ozemlje pa so prišli tisti duhovniki, ki so bili rojeni v teh krajih.⁴⁴ Omenili smo že, da je bil Vilhar pri zapisih precej redkobeseden in za medvojno obdobje tako nimamo prav veliko informacij.

Vsekakor so dobrodošli podatki o ljudskih štetjih v letih 1923, 1931 in 1936, kjer je navedeno, da je bilo ob prvem štetju v vseh krajih župnije skupno 1635 oseb, pri naslednjem 1453 oseb in ob zadnjem štetju 1340 oseb.⁴⁵ Zanimiva je tudi navedba, da je ob državnozborskih volitvah aprila 1924 iz senožeške fare 152 ljudi volilo fašiste, 72 Slovence, 84 pa komuniste.⁴⁶ Spodbudna je novica, da je 20. februarja 1927 podružnična cerkev Device Marije, ki so jo oskrunili italijanski vojaki, prejela vojno odškodnino v znesku 2577 lir.⁴⁷ S prejetimi sredstvi so cerkev popravili. Prav tako je bila večja prenova izvedena v farni cerkvi. Izpostavimo še zapis, da je 2. novembra 1930 umrl nekdanji senožeški župan Franc pl. Garzarolli, ob čemer župnik dopiše, da je umrl spravljen z Bogom, čeprav se je toliko let upiral in nasprotoval duhovnikom.⁴⁸

42 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 72.

43 »Kronika župnije Senožeče 1901–1922«, 74.

44 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 1.

45 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 3, 7, 9.

46 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 3.

47 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 5.

48 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 6, 7.

Vse pa ni bilo tako rožnato, saj je nova oblast vseskozi izvajala pritisk in si prizadevala za poitalijančevanje in raznarodovanje ter razvrednotenje slovenskega naroda. Med drugim je leta 1931 zahtevala, da se krščanski nauk poučuje v italijanskem jeziku, ker pa župnik tega ni želel storiti, je bil nauk v šoli povsem prepovedan in Vilhar ga je začel poučevati v cerkvi.⁴⁹

Represija se je nadaljevala oz. celo stopnjevala med drugo svetovno vojno. Tako kot številni drugi slovenski duhovniki je bil tudi senožeški župnik 7. novembra 1940 interniran v Paternopoli.⁵⁰ V času njegove konfinacije ga je nadomeščal Alfred Jug, ki je bolj slabo govoril slovensko in v kroniko ni zapisal ničesar. Dogajanje v času druge svetovne vojne je opisal Vilhar, ko se je 30. septembra 1945 vrnil iz konfinacije.⁵¹ Sprva opiše, kako je do konfinacije prišlo in zanjo obtoži senožeške fašiste, nato pa sicer splošno, vendar precej nazorno prikaže represijo italijanskih oblasti.⁵² V Italijo so bili prestavljeni slovenski učitelji, pa tudi cestarji in železničarji, ljudi so silili k vpisu v fašistične organizacije, prepovedali so poučevanje krščanskega nauka še v zakristiji farne cerkve češ, da se s tem poučuje slovenski jezik, v cerkvi je bilo treba peti v italijanskem jeziku, spremeniti je bilo potrebno celo napise na nagrobnikih. Vilhar v kroniki navede nekaj primerov, ko so oblasti zažgale hiše, ker naj bi njihovi lastniki pomagali partizanom, iz Laž so izselili prebivalce, opisan je tudi dogodek, ko so Nemci v Dolenji vasi šest domačinov postavili pred zid, jih ustrelili, nekatere pa še žive vrgli v zažgano stavbo dopolavora. Veliko vrednost pri preučevanju krajevne zgodovine pa ima seznam, na katerem je Vilhar skrbno popisal vse tiste domačine, ki so bili v vojnem času ubiti.⁵³

Število prebivalstva na Senožeškem se je še naprej zmanjševalo, kar nam kažejo podatki o ljudskem štetju leta 1946, ko je bilo v celotni župniji Senožeče 1052 ljudi.⁵⁴ Tudi nenaklonjenost oblasti do verskega življenja se

49 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 7.

50 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 12.

51 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 12–19.

52 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 12–16.

53 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 16–19.

54 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 19.

je ohranila, čeprav se je po vojni oblast zamenjala. Tako je bila med drugim v letu 1948 prepovedana bera, prepovedanih je bilo več procesij, v letu 1952 pa je bil dokončno ukinjen še krščanski nauk v šoli.⁵⁵ S tem, ko se je versko življenje vse bolj ločevalo od države, se tudi zapisi v kroniki začnejo vse bolj posvečati le cerkvenim zadevam.

Že tako redkobeseden župnik Vilhar je po letu 1957 pisanje kronike povsem zanemaril in tako vse do leta 1962 nimamo nobenega zapisa. Aprila omenjenega leta je na njegovo mesto prišel Rado Šonc, saj je Vilhar resigniral. Šonc je že kmalu po svojem prihodu kupil nekaj opreme ter začel z obnavljanjem cerkva in župnišča. Tako je senožeška župnija dobila električno pečico za peko hostij, projekcijski aparat, nekaj duhovniških oblačil, več križev, temeljito so prenovili cerkev v Lažah, vzdrževalna dela so bila izvedena pri farni cerkvi, kjer se je med drugim iz obhajilne mize naredil oltar, v cerkev sta bila dodana dva zvočnika, pred isto cerkvijo pa se je posekalo še nekaj lip in obnovilo stopnice pred njo, preuredilo in obnovilo se je tudi župnišče. Ker nam Šonc vsa obnovitvena dela dokaj natančno opiše in ponekod priloži celo fotografije, so navedbe dragocen vir pri preučevanju zgodovine, saj imamo o tej temi precej malo podatkov iz drugih virov.

Šonc je tudi prvi, ki je župljane peljal na več romanj, kar zabeleži v kroniko ter včasih doda še fotografijo romarjev. Romanja so bila med ljudmi lepo sprejeta in tudi sicer se je začelo versko življenje v župniji nekoliko popravljati, k čemur je verjetno pripomogla tudi uvedba slovenskega jezika pri sveti maši. Prva sveta maša v slovenščini je v Senožečah potekala 7. marca 1965.⁵⁶

Nekaj podatkov o zgodovini kraja izvemo tudi iz zapisa, ki je datiran s 27. avgustom 1967. Ta dan se je v Senožečah obhajalo sv. Jerneja, hkrati pa je potekalo odkritje spomenika padlim borcem, ob čemer so prodajali

55 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 21–27.

56 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 72.

tiskane brošurice o Senožečah.⁵⁷ Naslov knjižice v kroniki sicer ni omenjen, vendar je to najbrž knjižica *Senožeče v borbi in izgradnji*.⁵⁸

Več zapisov je namenjenih prometnim nesrečam, ki so se dogodile v okolici Senožeč, kar nekaj je omemb o smrtih oz. pogrebih cerkvenih dostojanstvenikov, priloženih je tudi več časopisnih člankov. Rado Šonc v svojem zadnjem zapisu v kroniko, ki nosi datum 29. avgust 1968, naznani svoj odhod, s čimer se zaključuje tretji zvezek župnijske kronike.⁵⁹

Za novega senožeškega župnika je bil imenovan Marijan Hrvat. Ta je bil pri zapisovanju župnijske kronike sprva nekoliko redkobeseden, do konca njegovega župnikovanja leta 1976 pa se je to nekoliko spremenilo. Kroniški zapisi nam pričajo, da je tako kot njegov predhodnik tudi Hrvat priredil več romanj, da bi popestril duhovno življenje. Nadaljevala so se tudi obnovitvena dela pri podružničnih cerkvah. Izpostavimo, da so bile poleti 1972 v cerkvi v Dolenji vasi odkrite srednjeveške freske na stropu prezbiterija, za katere je poskrbel restavrator iz Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica.⁶⁰ Farna cerkev je poleg drugih manjših obnov in novih klopi dobila še nov zvonik, zgrajen v oglejskem slogu. Šele leta 1974 je bila asfaltirana pot od glavne ceste skozi Senožeče do župnijske cerkve, ki je bila vse do tedaj makadamska.

Sredi avgusta 1976 je Hrvat zapustil Senožeče in župnikovanje prepuštil Ivanu Furlanu, ki je bil še zadnji, ki je v kroniko dejansko zapisoval. Kot pri predhodniku je večina zapisov posvečenih opisom romanj ter popravilom cerkva in župnišča, v okviru katerih je šlo predvsem za obnove streh. Neprijetna je bila novica, da so v noči s 7. na 8. junij 1981 vlomili v župnijsko cerkev ter odnesli korpus s križa in deset medeninastih svečnikov, starih od 150 do 300 let.⁶¹ Z vidika preučevanja lokalne zgodovine je zanimiva

57 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 97, 98.

58 Savnik, Roman, ur. *Senožeče v borbi in izgradnji. Senožeška pokrajina v preteklosti in sedanjosti. Senožeče: Krajevni odbor ZB NOV, 1967.*

59 »Kronika župnije Senožeče 1922–1968«, 103.

60 »Kronika župnije Senožeče 1968«, 15.

61 »Kronika župnije Senožeče 1968«, str. 45.

še navedba, ki govori, da je bila 4. julija 1981 v Senožečah proslava ob stoletnici obstoja gasilskega društva.⁶²

Župnik Furlan ob koncu svojega službovanja v Senožečah le kratko zapiše, da je bil 16. julija 1982 z dekretom premeščen v Tomaj. Novemu župniku zaželi veliko sreče in božjega blagoslova,⁶³ s čimer se zaključi tudi kronika senožeške župnije. Po Furlanu je v Senožeče prišel župnik Franc Raspor, ki je v kraju ostal kar 20 let, vendar v kroniko ni zapisal niti besede, vseeno pa je vanjo le vložil nekaj časopisnih člankov. Nekaj člankov je namenjenih posvetnim temam, dva sta posvečena blagoslovu zvonov v Lažah, eden govori o župnikovem življenju, naslednji opisuje obeležitev diamantne maše nekdanjega senožeškega župnika Alfreda Juga in domačina Franca Koritnika, zadnji pa govori o blagoslovu novega kipa sv. Marjete, ki je bil postavljen v cerkvi sv. Duha v Senadolah. V slednjem je omenjen odhod Rasporja iz župnije, kar je tudi edini zapis o koncu njegovega župnikovanja v Senožečah. Za njim je vodenje senožeške župnije prevzel Pavel Kodelja, ki pa zaenkrat v kroniko ni zapisal še ničesar, prav tako ni priložil nobenega časopisnega članka oz. kakršnega koli drugega zapisa. Pisanje senožeške župnijske kronike je tako zamrlo, mogoče pa se čez čas zopet obudi in nam postreže z novimi podatki o razvoju kraja.

ZAKLJUČEK

Morda bi sprva najprej pomislili, da gre pri župnijski kroniki le za nek spisek župnikovih opravil, vendar nam ti zapisi ponujajo veliko več informacij za preučevanje krajevne zgodovine, kar smo v članku poskušali dokazati na primeru župnijske kronike iz Senožeč.

Med preučevanjem župnijske kronike lahko seveda opazimo, da je vsak izmed župnikov zapisoval in poudarjal različne stvari. Nekateri so se veliko bolj osredotočali le na duhovno življenje, drugi so vključiti tudi dogodke, ki z vero nimajo veliko skupnega. Nekateri so bili tudi precej bolj »zgovorni«

62 »Kronika župnije Senožeče 1968«, str. 46, 47.

63 »Kronika župnije Senožeče 1968«, str. 51.

kot drugi. Prav tako vsi podatki niso vedno dobesedno napisani, ampak se skrivajo med vrsticami.

Ob branju zapisov pa ne smemo pozabiti, da so dogodki predstavljeni na način, ki je ustrezal duhovnikom ter posredno tudi katoliški Cerкви in tako ne gre vedno za objektivna dejstva. Posebej opazna je pristranskost pri opisovanju spora med liberalci na eni in župnikom ter ljudmi, ki so odkrito priznavali vero, na drugi strani. Preučevanja se moremo torej lotiti z veliko mero kritičnosti in distance ter ne smemo kar takoj verjeti vsem navedbam. Vsekakor pa je župnijska kronika lahko dragocen vir in dobra odskočna deska za raziskovanje zgodovine nekega kraja ter njegove okolice.

VIRI IN LITERATURA

Franetič, Elena. »Snožejci kukr je župnik napisou. Senožeče skozi župnijsko kroniko.« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta UL, 2019.

»Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis.« Postojna: R. Šeber, 1889, 107–117. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-51BYD6BJ/d48b148e-4d6b-4fd1-91b7-d86002cea589/PDF> (dostop: maj 2019).

Savnik, Roman, ur. *Senožeče v borbi in izgradnji. Senožeška pokrajina v preteklosti in sedanjosti*. Senožeče: Krajevni odbor ZB NOV, 1967.

Število prebivalcev v Senožečah 1. januarja 2020. <https://www.stat.si/statweb/News/Index/8857> (dostop: februar 2021).

Župnijski arhiv Senožeče:

»Kronika Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Senožečah«,

»Kronika župnije Senožeče 1856«,

»Kronika župnije Senožeče 1901–1922«,

»Kronika župnije Senožeče 1922–1968«,

»Kronika župnije Senožeče 1968«,

»Zapis M. Hrvatina povzet po *Postojnskem okrajnem glavarstvu*«.

POVZETEK

V pričujočem članku je predstavljena kratka zgodovina Senožeč na podlagi zapisov iz tamkajšnje župnijske kronike. Ta je zapisana v štirih zvezkih velikosti A4 formata. Prvi zvezek je zapisan v pisani gotici in nemškem jeziku, preostali trije zvezki pa so pisani v slovenščini, dodani so jim tudi časopisni članki, fotografije, vabila na misijone in podobno.

Čeprav se zapisovanje senožeške župnijske kronike začne šele leta 1856, takratni župnik Pokorn v kroniki opiše tudi starejše dogajanje. Tako je v prvem zvezku opisana zgodovina fare vse od njene ustanovitve, nadalje je predstavljena topografija kraja in okolice, opisano je stanje vseh cerkva v župniji, naštete so obveznosti in pravice duhovnika, kaplana, manemisarija, organista in mežnarja, predstavljena je župnijska šola, na koncu pa je nekaj navedb o Župnijskem ubožnem inštitutu. Pri prvem zvezku velja še posebej izpostaviti seznam, na katerem so zapisani senožeški župniki. Preostali trije zvezki niso tako sistematično urejeni, ampak nam v kronološkem zaporedju predstavljajo krajevno dogajanje. V začetnih zapisih drugega zvezka, ki se začne z letom 1901, je poudarjen spor med liberalno usmerjenim Garzarollijem in konservativnim županom Zelenom, kar je kasneje preraslo v načelni boj uperjen proti župniku oz. Cerkvi nasploh. V času prve svetovne vojne iz zapisov razberemo strah, bedo in težek položaj vaščanov. Dragocen vir za preučevanje krajevne zgodovine je seznam vseh vpoklicanih mož, ki so iz senožeške fare odšli na različna bojišča. Stiska ljudi se je v obdobju med obema vojnama še povečala zaradi raznarodovalne politike nove oblasti, vendar je bil takratni senožeški župnik precej redkobeseden in tako nimamo prav veliko podatkov o dogajanju v kraju. Med drugo svetovno vojno je bil senožeški župnik konfiniran, zato je o dogajanju med vojno pisal šele po svoji vrnitvi v Senožeče ob koncu vojne. V kroniko je zapisal tudi seznam vseh domačinov, ki so v vojni izgubili življenje. V obdobju po vojni se veliko kroniških zapisov posveča »manjšim« krajevnim dogodkom, kot so npr. prometne nesreče v okolici, in romanjem, ki so jih začeli organizirati senožeški župniki. Za preučevanje krajevne zgodovine pa so mogoče nekoliko bolj zanimivi opisi obnov župnišča in vseh

cerkva v župniji. Pisanje senožeške župnijske kronike je zamrlo na prelomu 21. stoletja, s prihodom sedanjega senožeškega župnika.

Kot je razvidno iz članka, so nekateri dogodki, opisani v kroniki, omejeni le na kraj in niso tako zanimivi za preučevanje, spet drugi zapisi pa nakazujejo na precej širše procese, ki so se odvijali v določenem obdobju. Prav tako niso bili vsi avtorji zapisov enako »zgovorni«. Poleg tega moramo biti pri proučevanju kronike dovolj kritični, saj so zapisi na določenih mestih precej pristranski. Kljub temu pa je župnijska kronika vsekakor lahko odličen vir ali vsaj odskočna deska za preučevanje zgodovine kraja in njegove okolice.

Kratka zgodovina ribje predelovalne industrije v Izoli od njenih začetkov do razpada Jugoslavije

**A short history of the fishing industry in Izola from
the beginnings to the fall of Yugoslavia.**

Gaša Egić

59

IZVLEČEK

V obdobju od leta 1879 do prve svetovne vojne je v Izoli delovalo pet tovarn, ki so se ukvarjale s predelavo rib. Med obema vojnoma sta ostali samo še dve, in sicer Ampelea in Arrigoni. Obe sta poslovali uspešno in zaposlovali veliko število ljudi, predvsem domačinov. Po vojni je sledilo težavno obdobje, povezano s politično nestabilnostjo na tem območju. Z vključitvijo slovenski Istre v Jugoslavijo pa se je začel počasen vzpon izol-ske ribje industrije, ki je doživel vrhunec v šestdesetih letih z delovanjem Delamarisa. Sedemdeseta in osemdeseta leta so prinesla gospodarsko in politično krizo, ki je vladala tudi na državnem nivoju, in začel se je zaton ribje industrije, ki se je končal leta 2014, ko se je Delamaris iz Izole preselil v Pivko.

Ključne besede: Izola, Istra, ribja predelovalna industrija, ribištvo, gospodarska zgodovina

ABSTRACT

From 1879 to the First World War there were five fish factories in Izola. Between the First and Second World War there were only two left, the Ampelea and the Arrigoni, which were both successful and employed a large number of workers, mainly from Izola. Due to the political instability of the region the post-war period was difficult. That came to an end with the incorporation of Istria into Yugoslavia. The fish industry in Izola reached its peak in the 1960s with the company Delamaris. The 1970s and the 1980s were characterized by a political and economic crisis on a national level, leading to the decline of the fish industry in Izola. In 2014 Delamaris was relocated to Pivka, marking the end of the fish industry in Izola.

Key words: Izola, Istria, fish industry, fishing, economic history

UVOD

Izola je od nekdaj veljala za mesto ribičev. Ta predstava je še živa, čeprav je danes poklicnih ribičev v Izoli samo še za vzorec. Marsikdo, in ne samo v Sloveniji, Izolo še vedno povezuje tudi z Delamarisom, čeprav se je ta že od leta 2014 preselil v Pivko, ki ima z morjem in ribami bolj malo skupnega. Zgodovina ribje predelovalne industrije na nek način odraža družbeni in ekonomski razvoj Izole, ki je značilen za vsa mesta, ki se nahajajo na obmejnem, narodnostno mešanem območju. Tukaj imam v mislih predvsem dinamično menjavanje administrativnih, političnih in gospodarskih okvirov. V prispevku bom skušal na kratko predstaviti zgodovino ribje predelovalne industrije v Izoli od osemdesetih let 19. stoletja do razpada Jugoslavije.

RIBJA PREDELOVALNA INDUSTRIJA V IZOLI PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

V drugi polovici 19. stoletja je Izola upravno spadala v avstrijsko Primorje, v katerem so bili združeni Trst, Istra in Goriška–Gradiščanska. V Trstu je imelo sedež veliko pomembnih ladjarskih podjetij, zavarovalnic in ladjedelnic.¹ S tem, ko se je Trst razvijal, so se tudi mesta v slovenski Istri vedno bolj vključevala v trgovinske tokove, ki so potekali prek tega пристanišča. Prihod ribje predelovalne industrije v Izolo je pomenil začetek nekega novega obdobja. Od takrat naprej lahko o Izoli govorimo tudi kot o industrijskem mestu.

V osemdesetih letih 19. stoletja je v Izoli delovalo kar pet tovarn, ki so se ukvarjale s predelavo rib. Leto 1879 velja za leto nastanka Delamarisa. Ta letnica tudi krasi logotip podjetja. Dejansko pa je leta 1879 na območju, kjer še danes stojijo zapuščeni obrati Delamarisa, nastala prva tovarna za predelavo rib v mestu, in sicer je šlo za francosko podjetje Emile L. Roullet & Co.²

1 Terčon, Nadja. *Z barko v Trst: pomorstvo v Piranu, Izoli in Kopru ter gospodarska vloga severozahodne Istre v odnosu do Trsta (1850–1918)*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, 2004, 25.

2 Volpi, Lisjak Bruno. *Delamaris 1879–1999: 120 let iz morja v konzervo*. Izola: Delamaris, 1999, 47.

»*Fabrica dei Francesi*«³, kot so ji rekli domačini oz. »tovarna Francozov«, je bila tudi prva tovarna za predelavo rib v slovenski Istri. Volpi domneva, da je francoski poslovnež Emile Louis Rouillet, ki je ustanovitelj prve tovarne za predelavo rib v mestu, kot turist prihajal na počitnice v Izolo.⁴ Pri odločitvi za ustanovitev tovarne je pomembno vlogo seveda igralo tudi to, da je istrska obala bogata s plavo ribo in da je Izola poleg Rovinja tradicionalno veljala za najbolj ribiško mesto.

Tovarna Rouilleta je začela s proizvodnjo leta 1879 in je na začetku delovala razmeroma uspešno. V Izoli so proizvajali konzerve sardin, jegulj, graha in tudi mesa. Ko domači ribiči niso ulovili dovolj rib, so jih uvažali iz tujine. Kljub temu, da je tovarna uspešno delovala (leta 1887 so v Izoli proizvedli 481.000 ribjih konzerv, še pred tem so večkrat razširili in dogradili tovarno), je šla iz nepojasnjenih razlogov leta 1892 v likvidacijo.⁵

Leta 1893 je na dražbi nova lastnica družbe postala tržaška podružnica Anglo-avstrijske banke, z glavnim sedežem na Dunaju. Z novim lastništvom je izolska tovarna dobilo dodaten zagon. O uspešnem delovanju priča število prodanih konzerv: leta 1896 so prodali 833.000, naslednje leto že 1.200.000 in leta 1898 kar 2.603.000 konzerv.⁶ Podjetje je postalo celo glavni dobavitelj cesarske vojske. Svoje izdelke so izvažali po vsej Evropi, v Rusijo in celo v Ameriko.⁷

Še ena tovarna, ki je prav tako zaznamovala Izolo, ima svoje začetke v tem obdobju. Leta 1882 jo je ustanovil dunajski podjetnik Carlo Warhanek. Stala je na drugi strani mesta kot »francoska tovarna«, na obali, nedaleč od današnje marine. Vsakdo, ki se danes pelje skozi Izolo proti Piranu, vidi približno 50 metrov visok dimnik, ki priča o tem, da je na tem mestu nekoč

3 Zgodba Delamarisa. <http://www.delamaris.si/o-podjetju/zgodovina> (dostop 21. avgust 2016).

4 Volpi, Delamaris, 44–45.

5 Terčon, Nadja. »Ribja predelovalna industrija v Slovenski Istri (1867–1918).« V: *Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre: varovanje narave in kulturne dediščine na področju konservatorstva in muzeologije*, ur. Sonja Ana Hoyer, 239–256. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002, 246.

6 Volpi, Delamaris, 53–54.

7 Prav tam, 55.

delovala uspešna tovarna. Dimnik je danes spomeniško zaščiten, nekdanji obrati tovarne pa propadajo.

V osemdesetih letih 19. stoletje so v Izoli začele z obratovanjem še tri druge tovarne, ki so se ukvarjale s podobno dejavnostjo. Leto pred prihodom Dunajčana Warhanka v Izolo je nastala tovarna za predelavo rib družbe Trojan & Co. (Giovanni Trojan e Giovanni Russignan). Zanimivo je, da so še leta 1911 izdelali 280.000 ribjih konzerv, a po tem letu ni več podatkov, ki bi pričali o tem, da je tovarna delovala še naprej.

Leta 1882 se je s konzerviranjem rib začel ukvarjati tudi Izolan Giovanni Degrassi. Poleg rib so v njegovi tovarni konzervirali tudi paradižnik in grah. Sklepati gre, da je podjetje na začetku 20. stoletja delovalo uspešno, saj je večkrat prosilo za dovoljenje za razširitev obratov.⁸

Od leta 1884 je v Izoli delovala še ena tovarna, ki se je ukvarjala s predelavo rib. Zgradila jo je tržaška družba Ditta B. Noerdlinger e fratello da Trieste. Tudi za to tovarno po letu 1911 ni več podatkov, kar nakazuje, da je najverjetneje zaprla svoja vrata.⁹

To je slika izolske ribje predelovalne industrije do začetka prve svetovne vojne. Jasno je, da je bila koncentracija tovarn z isto dejavnostjo prevelika za tako majhno območje. Tudi to je razlog, da sta od petih tovarn po vojni delovali samo še dve. Obe sta tudi dobili novega lastnika in novo ime. S koncem vojne se je korenito spremenila tudi politična situacija v slovenski Istri. Po avstrijskem stoletju je nastopila italijanska doba in fašistično dvajsetletje.

8 Terčon, Ribja predelovalna industrija, 247.

9 Prav tam, 248.

RIBJA PREDELOVALNA INDUSTRIJA V IZOLI V OBDOBJU MED OBEMA VOJNAMA

Poleg razdejanja, ki ga je prinesla vojna, je veliko spremembo prinesel tudi propad Avstro–Ogrske. Pred razpadom te je Trst predstavljal najpomembnejše pristanišče za vso bivšo državo. Prek Trsta je bila Istra povezana z Dunajem, Budimpešto in drugimi, še bolj oddaljenimi kraji Avstro–Ogrske. Vino in oljke, ki so jih pridelovali v slovenski Istri so lahko prodajali v Podonavju, po razpadu Avstro–Ogrske pa je bilo to (tudi zaradi carin) občutno težje.

Ribja industrija je bila še vedno zelo pomembna za Izolo, saj je bilo z njo tako ali drugače povezanih več kot 2000 Izolanov.¹⁰ Nekdanja »tovarna Francozov« je dobila novega lastnika, italijansko podjetje Ampelea, s sedežem v Trstu.¹¹ Podjetje je imelo v lasti obrate tudi v Rovinju, na Cresu in Lastovu, ki so bili vsi podrejeni glavni tovarni v Izoli, kjer so poleg rib proizvajali tudi ribjo moko, ribje olje, jušne kocke, vloženo zelenjavo, paradiznikovo mezgo itd.¹²

Poleg Ampeleje je v Izoli v obdobju med obema vojnama delovala še tovarna Arrigoni, naslednica tovarne dunajskega podjetnika Warhaneka. Leta 1919 jo je odkupil italijanski podjetnik Giorgio Sanguinetti.¹³ Leta 1926 je odkupilo še podjetje upokojenega ligurijskega industrialca Gaspareja Arrigonija in njegovo ime prenesel na tovarno v Izoli.¹⁴ Območju, kjer je nekoč stala ta tovarna, se v Izoli še danes reče Arrigoni.

10 Kramar, Janez. *Izola – mesto ribičev in delavcev*. Koper: Lipa, 1988, 372–373.

11 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 8, a.e. 128, Spričevalo Trgovske zbornice v Trstu o vpisu v register družbe "Ampelea Conservifici S.A." s sedežem v Trstu, 1926.

12 Rogoznica, Deborah. »Oris razvoja ribje industrije v povezavi z viri, ki jih hrani Pokrajinski arhiv v Kopru.« *Studia Iustinopolitana*, 2/2 (2009), 143–159, 144.

13 Delise, Ferruccio. *L'Isola dei pescatori: contributi per una storia della pesca a Isola*. Izola: Il Mandracchio, 2010, 301.

14 Delise, L'Isola, 301.

Stroji v tovarni so bili eni izmed sodobnejših v Evropi.¹⁵ Arrigoni je imel tudi svojo električno centralo, vodovod z rezervoarjem pitne vode, plinarno in tovarno embalaže. V najemu so imeli celo majhno tovarno ledu. Podobno kot Ampelea je tudi tovarna Arrigoni poleg rib proizvajala še druga izdelke. Med drugim so pripravljali tudi različne predjedi, se pravi različno zelenjavo v konzervah (oljke, artičoke, paradižnike, kumarice itd.).¹⁶ V spodnji tabeli so podatki o količini in vrstah predelane ribe v izolski tovarni Arrigoni od leta 1938 do leta 1942:

Vrsta ribe	1938	1939	1940	1941	1942
sardele	427,8	235,8	5,4	128,6	63
inčuni	72	53	15,9	87,9	144,9
skuše			34,3	90,6	12,5
tuna	67,5	10,8	10,5	85,4	31,1
boniti (vrsta tune)	728	977,4	1090,6	1073,4	385,8
zobatci	2				
Soljeni inčuni in sardele	880,4	889,8	1118,8	705,1	123,6
slaniki			2,1		52,5
osličji			40,1	103,8	
postrvi				31,5	1,1
moškatne hobotnice				22,9	
šuri				4,2	
papaline				70,2	33,5
sipe				72,7	
noetove barčice					95,7
losos					10
ciplji					12,6
skupaj	2175,9	2166,8	2325,5	2477,6	966,3

Preglednica 1 : Podatki o količini in vrsti predelanih rib, v tonah, 1938–1942.¹⁷

¹⁵ Kramar, Izola, 425.

¹⁶ SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 13, a.e. 201, Produzioni Antipasti e Pesce fresco, 1 semestre, 1941, 1941.

¹⁷ SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 20, a.e. 283,a) Zidanje tovarne od leta 1927–1942, 1942.

Marca 1936 je bilo v tovarni Arrigoni v Izoli zaposlenih 1400 ljudi, od tega samo 200 moških.¹⁸ Število delavcev je za tako majhno mesto res impresivno. Vseh prebivalcev v občini je bilo namreč 9771.¹⁹ Poleg tega je treba upoštevati, da je takrat obratovala še ena velika tovarna, že omenjena Ampelea. Točnih podatkov o zaposlenih v tej tovarni za leto 1936 nisem našel, vseeno pa lahko sklenem, da je bila v tem obdobju Izola že industrijsko mesto.

VPETOST RIBJE INDUSTRIJE V LOKALNO OKOLJE

Poleg tega, da sta Arrigoni in Ampelea zaposlovali ogromno Izolanov, je njihov vpliv na vsakodnevno življenje teh presegal okvire dela v tovarni. V skladu s fašistično socialno politiko so morala velika podjetja namreč skrbeti tudi za vzgojo, zabavo in izobraževanje svojih zaposlenih. Opera Nazionale Dopolavoro oz. *dopolavoro* je bila največja in najbolj heterogena izmed vseh državnih organizacij, ki je skrbela za aktivnosti odraslih.²⁰ Bila je tudi najmanj politično obarvana, vsaj na prvi pogled.²¹ *Dopolavoro* je na nek način opravljal funkcije, ki jih v sodobni družbi opravlja država oz. civilna družba. Arrigoni je imel, npr. svojo knjižnico, dramski krožek, plesno dvorano itd. Ampelea pa je imela, npr. svoj bar in celo nogometni klub, ki je nastopal v regionalnem tekmovanju. V Izoli so obstajali občinski krožki, klubi ipd., vzporedno z njimi pa še tisti v organizaciji Arrigonija in Ampeleje. Glede na to, da sta bili obe tovarni razmeroma uspešni, je bil njun *dopolavoro* dosti boljše organiziran in priljubljen med ljudmi. Ravno prek organizacije *dopolavoro* sta obe tovarni stopili v življenja ljudi.

Seznam aktivnosti, ki so jih ponujali v Arrigoniju, je zelo pester. Med drugim so prirejali gledališke predstave, novoletno zabavo, v sklopu katere je potekala seansa »eksperimentalne psihologije« (telepatija, sugestija). Imeli so tudi svoj tovarniški orkester ter sabljaški, strelski, gimnastični, kolesarski

¹⁸ SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 5, a.e. 73, Elenco personale operai dello stab. Centr. di Isola d'Istria, 1936.

¹⁹ Kramar, Izola, 419.

²⁰ Ita. dopo-po, lavoro-delo. Po službi, torej.

²¹ de Grazia, Victoria. *The culture of consent – Mass organization of leisure in fascist Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, 15–17.

in, seveda, balinarski krožek. V knjižnici, ki je štela kar 1000 članov, so imeli 1600 knjig. Za primerjavo – leta 1958 se je izolska mestna knjižnica lahko pohvalila s 3250 knjigami.²²

Različne aktivnosti, ki sta jih organizirala oddelka za *dopolavoro* iz Arrigonija in Ampeleje, so gotovo popestrile dogajanje v Izoli. Tudi kulturno.

RIBIŠKI FLOTI ARRIGONIJA IN AMPELEJE

Osnovna dejavnost obeh izolskih podjetij je bila predelava plave ribe. V tržaškem in koprskem zalivu se je že tradicionalno lovilo plavo ribo, posebej sardele in skuše. Sprva sta tovarni kupovali sveže ribe od domačih ribičev, v tridesetih letih pa sta ustanovili svoji ribiški floti. Ribiči so bili zaposleni pri Arrigoniju in Ampeleji, ki sta dali na razpolago svoje ladje in opremo.

Leta 1942 je imela Ampelea v svoji floti (prek svoje hčerinske družbe Itala) 23 ribiških ladij, od tega jih je bilo 13 registriranih v Izoli. Kapetani so bili večinoma domačini iz Izole.²³ V januarju 1944 je imela Itala zaposlenih 116 ribičev v Izoli, Funtani in Vrsarju.²⁴ Tudi Arrigoni je imel svojo ribiško floto. Leta 1943 jo je sestavljalo 10 ladij s skupno tonažo 120 ton. Poleg tovarne je stala tudi manjša ladjedelnica, v kateri je bilo zaposlenih osem mizarjev, pet mehanikov in pet skladiščnikov. Ladjedelnica je bila polno opremljena in funkcionalna.²⁵

Riba, ujeta v domačem morju, je sicer predstavljala samo majhen delež v primerjavi z ostalo ribo, ki sta jo tovarni kupovali po različnih koncih. V Arrigoniju so denimo predelovali celo osliče, ki jih v našem morju seveda ni. Kljub vsemu pa sta za domače ribiče floti predstavljali finančno stabilnost. Na vsaki ribiški ladji je bilo deset članov posadke, obe floti pa je sestavljalo

22 Knjižnični fond mestne knjižnice Izola. <http://www.izo.sik.si/sl/informacije/zgodovina> (dostop 10. avgusta 2016).

23 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 8, a.e. 133, Pogodbe med Družbo Ribolova Itala ett Ampelea in mošvrvm ribičev za ribolov leta 1942, 1942.

24 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 9, a.e. 139, Spisi in dopisi prvo polletje 1944 zloženi po datumih, 21. februar 1944.

25 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 20, a.e. 280, Podatki ribiškega ladjevja in plač, 1943.

več kot dvajset ladij, kar pomeni, da je bilo kar nekaj družin v Izoli neposredno odvisnih od ribištva.

DRUGA SVETOVNA VOJNA

Desetega junija 1940 so bile v Italiji uvedene vojne razmere. Država pa se je že prej začela pripravljati na vojno. V Izoli so po navodilih puljske prefektуре začeli z izgradnjo alarmnih siren že konec leta 1939. Občina je tudi sprejela sklep o racioniranju hrane.²⁶ Obe tovarni sta tudi med vojno obratovali, vendar z zmanjšano zmogljivostjo in obilico težavami. Iz okrožnice regionalnega komiteja za protizračno obrambo iz februarja 1941 (Comitato Provinciale Protezione A. A.) je možno ugotoviti sledeče: tovarna Arrigoni je imela 1335 zaposlenih, v veliki večini žensk. Tovarna je obratovala 24 ur na dan. Dvanajst moških je bilo zadolženih za protiletalsko obrambo, vsaj pet jih je moralo biti prisotnih tudi v nočni izmeni. Na okna tovarne so namestili lesene panele, da ni bila vidna luč v notranjosti. Med alarmom so proizvodnjo ustavili in ugasnili vse luči, tudi na zunanjih površinah. Tovarna je imela tudi svojo sireno, ki je oddajala zvok v premeru enega kilometra. Klet so spremenili v zaklonišče s površino 670 kvadratnih metrov. Zgrajena je bila v skali in bila utrjena z armiranim betonom. Dovolj velika je bila za 1340 delavcev. V tovarni je bila tudi ambulanta z medicinsko sestro.²⁷

Do kapitulacije Italije septembra 1943 je bilo v Izoli razmeroma mirno, stanje se je poslabšalo s prihodom Nemcev. Februarja 1944 je bila ukinjena suverena oblast Italije nad puljsko pokrajino in v veljavo je stopila nemška zakonodaja.²⁸ Leta 1944 sta izolski tovarni obratovali v zelo težavnih razmerah. Primanjkovalo je osnovnih surovin za kolikor toliko normalno proizvodnjo, pogosti so bili letalski napadi zaveznikov. Poleg tega je bilo sodelovanje z novimi nemški oblastmi težavno.

Resne težave so imeli tudi ribiči oz. ribiške flote obeh podjetij. Enaindvajsetega julija 1944 sta v trčenju ene izmed Ampelejinih ladij z

²⁶ Kramar, Izola, 441.

²⁷ SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 22, a.e., 322, Obramba proti zračnim napadom, 1942–1944. 1941.

²⁸ Kramar, Izola, 474.

nemško vojaško ladjo umrla dva izolska ribiča. Pogreba so se udeležile tudi delegacije iz Arrigonija, ribiške zadruga Nazario Sauro iz Kopra in ribiške zadruga iz Izole.²⁹ Poleg tega so ribiči, ki so delali na ladjah tako Ampeleje kot Arrigonija, družinoma umrlih predali 3000 lir.³⁰ Vse to priča o tem, da so bili izolski ribiči med seboj povezani in solidarni, čeprav so delali za različna podjetja. Za primerjavo – vsi člani posadke so v desetih mesecih zaslužili okoli 30.000 lir, se pravi v grobem 3000 lir na člana posadke.³¹

Maja 1944 so v Ampeleji s strani pomorske uprave dobili v vpogled zakonodajo, ki ureja morsko plovbo in ribištvo. Zanimivi so člani, ki so se spremenili po kapitulaciji Italije s prihodom nemških oblasti. Od takrat so morale imeti barke na trupu narisano svastiko, tiste težje od 10 ton pa poleg tega še nemško zastavo. Strogo prepovedano je bilo na ladjah imeti fotoaparate, orožje in tuje časopise. V primeru letalskega napada so ribiči morali takoj ugasniti svoje luči.³²

Tik preden so Nemci odšli iz Izole, so še minirali valobran v mandraču. Tudi ribiška flota Arrigonija je utrpela veliko škode. Potonile so štiri ladje, težje poškodovane so bile še tri.³³ Zanimivo je, da je nemška morska policija (Wasserschutzpolizei) ukazala več ribiškim ladjam, da se privežejo ravno ob valobran, ki so ga kasneje razstrelili.³⁴ Eksplozija je bila tako močna, da je bilo porušenih 172 hiš, škoda pa je bila ocenjena na 11.000.000 lir.³⁵ Sklepati gre, da so želeli Nemci narediti čim več škode pred svojim odhodom. Ko so naposled odšli – Izola je bila osvobodjena prvega maja – se je začelo novo obdobje, ko nekaj let ni bilo jasno, komu bo to območje pripadlo.

29 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 9, a.e. 139, Spisi in dopisi prvo polletje 1944 zloženi po datumih, 26. julij 1944.

30 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 9, a.e. 139, Spisi in dopisi prvo polletje 1944 zloženi po datumih, 5. avgust 1944.

31 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 9, a.e. 139, Spisi in dopisi prvo polletje 1944 zloženi po datumih, 14. september 1944.

32 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 9, a.e. 139, Spisi in dopisi prvo polletje 1944 zloženi po datumih, 9. maj 1944.

33 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 24, a.e. 358, Seznam in zneski vojne škode tovarne, 26. april 1945.

34 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 24, a.e. 358, Seznam in zneski vojne škode tovarne, 23. april 1945.

35 Kramar, Izola, 508.

RIBJA PREDELOVALNA INDUSTRIJA V IZOLI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Po koncu vojne se je začelo težavno obdobje za izolsko ribjo industrijo. Za to je bilo več razlogov. Obe tovarni, Arrigoni in Amepelea, sta imeli sedež v Trstu, ki je spadal sedaj v cono A STO pod zavezniško vojaško upravo. Lastniki so ustavili obratovanje, saj niso imeli več vpliva na dogajanje v tovarnah v coni B, kjer so imele glavno besedo nove civilne oblasti, ki so dobile ta pooblastila s strani VUJE, Vojaške uprave Jugoslovanske armade. To prehodno obdobje, ki je trajalo praktično do leta 1954, je zaznamovala negotovost, zmeda in gospodarska degradacija. Utečeno poslovanje med sedežema podjetij v Trstu in tovarnama v Izoli je bilo prekinjeno. Začenjala so se pojavljati tudi politična oz. nacionalna trenja.

Arrigoniju je v manjši meri celo uspelo ohraniti stike z matičnim podjetjem v Trstu, kljub temu pa je skupaj z Ampelejo (ki se je kmalu po vojni preimenovala v Ex-Ampelejo) prešel v roke Komisije za narodno imovino (KUNI).³⁶ KUNI je bila posledica prisilnih premoženjskih ukrepov, ki jih je izvajala VUJA. V KUNI naj bi spadala »*vsa tista imovina, ki ni last posameznikov temveč vsega naroda*«. ³⁷ Šlo je za neke vrste nacionalizacijo. Vpliv na delovanje tovarn s strani njenih lastnikov, ki so bili v coni A, je bil na ta način onemogočen.

Veliko težav je bilo tudi politične narave. Leta 1946 je bila, npr. ustanovljena Centrala industrije konzerv (CIK) s sedežem v Izoli, ki naj bi usklajevala delovanje vseh tovarn za konzerviranje v coni B. Takrat še ni bilo jasno, kako se bo razpletlo tržaško vprašanje. Ravno zaradi nejasne prihodnosti tega območja so po letu 1947 jugoslovanske oblasti favorizirale podobne obrate, ki so bili na ozemlju Jugoslavije. Tako se je recimo sedež CIK kmalu preselil na Reko, iz obeh izolskih tovarn pa so začele jugoslovanske oblasti odvažati premično premoženje. »Na varno« v Rovinj, na Reko in naprej v

³⁶ Kramar, Janez. *Izola 1945–1991*. Koper: ZRS Republike Slovenije, 2002, 130.

³⁷ Rogoznica, Deborah. Iz kapitalizma v socializem: gospodarstvo cone B Svobodnega tržaškega ozemlja: 1947–1954. Koper: Pokrajinski arhiv, 2011, 30.

Dalmacijo je bilo odpeljanih več strojev, ribiškega materiala in 68 ribiških ladij.³⁸

Leta 1945 je tovarna Arrigoni proizvedla cca. 33 ton ribjih filetov in 32 ton jušnih kock na mesec. V normalnih pogojih bi tovarna lahko proizvedla 30 ton bonita, 20 ton plave ribe, 12 ton marmelade in pet ton jušnih kock – na dan.³⁹

Tradicionalne gospodarske vezi s Trstom oz. Italijo so se razrahljale, na novo je bilo treba začeti vzpostavljati stike z Jugoslavijo. Leta 1946 je tako Ampeleja prodajala svoje izdelke predvsem v Jugoslavijo. V decembru so največ izdelkov prodali v Ljubljano, nato v Trst, na tretjem mestu je bilo Vojno Nabavno Poduzeće Zagreb.⁴⁰

V letih, ki so sledila, je bila situacija še vedno klavrna. V poročilu, ki ga je poslal Arrigoni Uradu za statistiko in evidence, lahko spremljamo zmanjševanje števila zaposlenih v podjetju od leta 1945 do 1951.

Leto	1939	1945	1946	1946	1948	1949	1950	1951
Št. zaposlenih	1204	798	714	655	497	453	490	439

Preglednica 2: Število zaposlenih v Arrigoniju 1939–1951.⁴¹

Tudi ribiške flote Arrigonija in Ampeleje ni bilo več. Leta 1947 so večino ladij Arrigonijeve flote odpeljali v Dalmacijo, ko so jih pripeljali nazaj, pa je bila že ustanovljena nova družba, in sicer Riba. Na začetku se je ukvarjala samo s trgovino, šele kasneje je začela tudi loviti ribe. Leta 1949 je postala delniška družba. V lasti je imela samo štiri ladje. Kasneje je družba doživljala več rekonstrukcij in preimenovanj in se leta 1961 končno združila s kombinatom Delamaris, ki je bil tako in tako njen glavni kupec.⁴²

38 Rogoznica, Oris, 149.

39 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 23, a.e. 339, Questionario informative della ditta industriale ARRIGONI, 1945.

40 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 25, a.e. 389, Petnajstdnevna poročila o proizvodnji in finančnem položaju, 1946–47, 7. januar 1947.

41 SI PAK, 180, Delamaris, t.e. 43, a.e.702, a)Statistični podatki o delovni sili, 1953.

42 SI PAK, 180 Delamaris, e.e. 92, a.e. 1005, Združitev kombinata Delamaris in Riba, 1. januar 1961.

Šele v začetku petdesetih let se je začelo stanje izboljševati. Takrat je postalo jasno, da bo slovenska Istra prišla pod Jugoslavijo. Tovarne so bile že bolj vpete v jugoslovansko gospodarstvo, kar je bil odraz nove gospodarske politike oblasti. Od leta 1952 do 1954 se je država namreč odločila za pomembne investicije na področju živilske industrije. Obe izolski tovarni sta na ta račun pridobili ogromno sredstev in posledično sta lahko povečali (oz. obnovili) svojo proizvodnjo. V tistih letih se je tovarna Arrigoni začela vedno bolj usmerjati v proizvodnjo živil, ki niso bila ribjega izvora (paštete, juhe, zelenjava).⁴³

Leta 1952 je imel Arrigoni skoraj vse dobavitelje iz Jugoslavije oz. cone B, med drugim Savo Kranj, Saturnus Ljubljana in Ribo iz Splita. Izjema je bilo matično podjetje v Trstu, ki je bil še vedno največji dobavitelj izolske tovarne. Struktura kupcev Arrigonijevih izdelkov se je prav tako bistveno razlikovala od predvojne in je odražala novonastalo politično situacijo. Kupci so prihajali z vseh koncev Jugoslavije, od Zadra, do Sarajeva, Beograda, Niša, Gostivarja, Maribora itd.⁴⁴

ROJSTVO DELAMARISA

Pomemben korak je bil narejen leta 1953, ko je začelo s poslovanjem uvozno–izvozno podjetje Delamaris, ki je bilo zadolženo za koordinacijo delovanja dveh izolskih in koprške tovarne De Langlade. Na skupnih sestankih so se direktorji podjetij Arrigoni, Ex–Ampelea (ki se je preimenovala leta 1947) in koprške De Langlade (manjša koprška tovarna, ki je izdelovala ribje konzerve) dogovarjali o skupni strategiji razvoja, o usklajenih nastopih na tujih trgih, o tekočem delovanju in sodelovanju. Ime Delamaris je sestavljeno iz začetnih črk teh treh tovarn, Del iz De Langlade, Am kot Ampelea, Ar za Arrigoni. Zadnji dve črki predstavljata sedež podjetja, Izola oz. Isola.⁴⁵

43 Rogoznica, Oris, 152.

44 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 43, a.e. 700, Inventar 31.13.1945, 28. februar 1953.

45 SI PAK 180, Delamaris, t.e. 92, a.e. 996, Poročilo o delovanju podjetja Delamaris (radijsko poročilo), 26. november 1955.

Na prvi seji podjetja je prišlo do zanimivega dogodka. V delegaciji Arrigonija ni nihče govoril slovensko, zato so jih ostali prosili, naj do naslednje seje s seboj pripeljejo vsaj enega Slovenca, po možnosti predstavnika delavskega sveta. Leta 1953 je imel Arrigoni 322 zaposlenih, razmerje med Slovenci in Italijani pa je bilo približno 50 : 50.⁴⁶ Podjetje Ex-Ampelea pa je imela 414 zaposlenih, od tega je bilo Slovencev malo manj kot polovica. Samo 27 zaposlenih je imelo državljanstvo FLRJ, vsi ostali STO.⁴⁷ Pred vojno je bila večina delavcev italijanskega porekla. Tudi to priča o novih časih.

V sredini petdesetih let sta obe izolski tovarni, ki sta delovali v okviru Delamarisa, občutno napredovali. Proizvodnja se je do leta 1952 do 1953 povečala za skoraj polovico, naslednje leto pa še za dodatnih 15 odstotkov. Delamaris je bil leta 1954 največji izvoznik v koprskem okraju. Ustvaril je skoraj 45 odstotkov celotnega izvoza.⁴⁸

Naslednja prelomnica je leto 1959 oz. 1960, ko je nastal Kombinat konzervne industrije Delamaris, ki je združil tovarne Ex-Ampelea (ki se je preimenovala v Iris), Arrigoni (ki se je preimenoval v Argo) in De Langlade (ki se je sedaj imenoval Ikra). Pred tem je bil Delamaris samo neke vrste biro, ki je usklajeval delovanje vseh treh tovarn. Vsaka tovarna je imela svoje vodstvo, novi kombinat pa je bilo enotno podjetje, z enotnim vodstvom. Poslovanje podjetja je temeljilo na konzerviranju rib in ribjih izdelkov, konzerviranju sadja in zelenjave, proizvodnji koncentratov, začimb, mesnih konzerv, proizvodnji lesene, pločevinaste embalaže, jedilnega olja, ledu, reji perutnine ter pridelovanju sadja in zelenjave ... Podjetje je imelo poslovne enote za skladiščenje in prodajo rib v Ljubljani, Pulju, na Reki, v Kopru, Postojni in Novi Gorici.⁴⁹

Leta 1961 je bilo v kombinatu zaposlenih 1526 ljudi, od tega 1285 v proizvodnji.⁵⁰

46 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 47, a.e. 744, Seznam uslužbencev rovarne Ampelea in Arrigoni, 1953.

47 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 47, a.e. 743, Uslužbenci tovarne po narodnostih dne, 3. maja 1953., 1953.

48 Rogoznica, Oris, 153.

49 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 92, a.e. 993, Statut (osnutek) kombinata konzervne industrije Delamaris, 28. december 1965.

50 SI PAK, 180 Delamaris, t.e. 92, a.e. 1004, Poročilo o delu DS, 1961.

Leto	Št. zaposlenih	Leto	Št. zaposlenih
1961	1526	1966	1560
1962	1789	1967	1385
1963	1856	1968	1454
1964	1807	1969	1376
1965	1620	1970	1239

Preglednica 3: Število zaposlenih v kombinatu Delamaris 1961–1970.⁵¹

V 1964 je bilo največje domače tržišče SR Slovenija, na drugem in tretjem mestu SR Hrvaška in SR Srbija. Šestdeset odstotkov izvoženih izdelkov je bilo prodanih na zahodnih tržiščih, štirideset odstotkov na vzhodnih. Leta 1964 se je v primerjavi s prejšnjim letom povečala proizvodnja vsega blaga, in sicer z 11567 ton na 12545 ton.⁵²

Delamaris je v šestdesetih letih posloval uspešno tako na domačem trgu kot v tujini. Zaposloval je tudi veliko število ljudi. Leta 1959 je imela Izola 9255 prebivalcev, od tega jih je bilo v Delamarisu zaposlenih okoli 1500.⁵³ Industrija je tudi prispevala največ denarja v občinski proračun.⁵⁴ Izola je postala še bolj izrazito industrijsko mesto in center ribje predelovalne industrije v celotni Jugoslaviji.⁵⁵

ZATON RIBJE PREDELOVALNE INDUSTRIJE V IZOLI

V kasnejših letih je Delamaris doživljal predvsem padce in različna prestrukturiranja, ki so bili posledica sprememb v državni gospodarski politiki in drugih makroekonomskih dejavnikov.

⁵¹ Naš glas, 12/2, 3.

⁵² Naš glas, 12/2, 4.

⁵³ Janez Kramar, Izola 1945, 228.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Rogoznica, Oris, 153.

Od leta 1974 dalje je bilo v zgodovini Delamarisa več poizkusov reorganizacije. V gospodarstvu je bilo uvedeno načelo samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja. Osnovna oblika združevanja delavcev je tako postal TOZD (temeljna organizacija združenega dela), v katerem naj bi delavci in vodstvo sami odločali o tem, kako bo deloval. Dogovarjanje med tozdi pa naj bi nadomestilo zakonitosti, ki veljajo v tržnem gospodarstvu, a tak sistem dolgoročno ni bil vzdržan.⁵⁶

Kljub vsem reorganizacijam (ali ravno zaradi njih) je bil Delamaris od druge polovice sedemdesetih let v krizi. V letu 1976 je pridelal poslovno izgubo v višini 24.833.411 dinarjev. Zaradi tega so bili sprejeti različni sanacijski ukrepi. Delamaris se je združil z Drogo Portorož, ker naj bi tako lažje prihajal do surovin.⁵⁷ Glede na to, da je bil Delamaris del Droge Portorož, je bil takrat na vseh konzervah tudi logotip Droge.

V osemdesetih letih se je začel nezadržan zaton ribje predelovalne industrije. Leto 1986 je bilo za edini izolski podjetji, ki sta se še ukvarjali z ribami, zelo slabo. Delamaris je bil zadolžen za 304.303.283 din, Riba, ki je svoj ulov prodajala skoraj izključno Delamarisu, pa za 545.750.852 din.⁵⁸ Riba je poslovala z izgubo že več let, kar se je odražalo tudi na slabem poslovanju Delamarisa. Največja težava so bile visoke cene za surovine, ki jih je za normalno obratovanje potreboval Delamaris. Druga težava je bil še vedno slab ulov Ribe. Poleg tega pa je primanjkovalo tudi delavcev, saj so zaradi slabih delovnih razmer in stanovanjske problematike delavci zapustili podjetje, čim so dobili zaposlitev drugje.⁵⁹ Leta 1987 je Riba zaposlovala 285 ljudi in pridelala 460.000.000 din izgube.⁶⁰ V drugi polovici osemdesetih let so bili zato pripravljene razni ukrepi za sanacijo obeh tozdov. Med drugim je bilo odločeno, da naj se oba tozda izločita iz Droge in združita v samostojen tozd Delamaris, ki se je kasneje preimenoval v »Delamaris, ribištvo

56 Repe, Božo. Naša doba: oris zgodovine 20. Stoletja: učbenik za 4. razred gimnazije. Ljubljana: DZS, 1997, 287.

57 Kramar, Janez. *Izola 1945–1991*. Koper: ZRS Republike Slovenije, 2002, 312.

58 Kramar, Izola, 318.

59 Naš glas, 29/1, 3.

60 Kramar, Izola 1945, 316.

in konzervna industrija Izola«. Do tega je prišlo leta 1989. To je bil še zadnji poskus rešitve izolske ribje predelovalne industrije v obdobju socializma.

V kapitalizmu so se hitro začele kazati težave, ki so v tranziciji pestile številna podjetja. Skupnega jugoslovanskega tržišča ni bilo več, na zahodnih tržiščih pa je vladala (pre)močna konkurenca. Poleg tega so bile še vedno prisotne težave, ki so spremljale obe podjetji že od druge polovice sedemdesetih let. Predvsem zastarela tehnologija, neučinkovito vodenje in visoka zadolženost. V samostojni Sloveniji se je nadaljevalo krčenje proizvodnje, kar je naposled privedlo do tega, da danes v Izoli ni več nobene tovarne, ki bi se ukvarjala s predelavo rib.

ZAKLJUČEK

V Delamarisu je bilo konec devetdesetih let samo še 200 zaposlenih⁶¹, leta 2009 pa ga je kupilo podjetje Pivka perutninarstvo d.d., ki je leta 2014 preselilo še zadnje obrate na Kal pri Pivki, kjer danes predeluje ribo okoli 100 delavcev. Tistega leta pa niso v Kal odšli samo delavci in stroji, ampak tudi velik del zgodovine Izole. Ostali so zapuščeni obrati Delamarisa, kjer bo najbrž zrasel hotelski kompleks, in razpadajoča tovarna Arrigon, s svojim petdesetmetrskim dimnikom, kjer danes stoji lunapark.

⁶¹ Volpi, Delamaris, 65.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski VIRI

Pokrajinski arhiv Koper, fond 180 Delamaris, 1893–1985.

Časopisni viri

Naš glas, 1969–2006, Portorož.

Literatura

de Grazia, Victoria. *The culture of consent – Mass organization of leisure in fascist Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Delise, Ferruccio. *L'Isola dei pescatori: contributi per una storia della pesca a Isola*. Izola: Il Mandracchio, 2010.

Kramar, Janez. *Izola – mesto ribičev in delavcev*. Koper: Lipa, 1988.

Kramar, Janez. *Izola 1945–1991*. Koper: ZRS Republike Slovenije, 2002.

Repe, Božo. *Naša doba: oris zgodovine 20. Stoletja: učbenik za 4. razred gimnazije*. Ljubljana: DZS, 1997.

Rogoznica, Deborah. »Oris razvoja ribje industrije v povezavi z viri, ki jih hrani Pokrajinski arhiv v Kopru.« *Studia Iustinopolitana*, 2/2 (2009), 143–159.

Rogoznica, Deborah. *Iz kapitalizma v socializem: gospodarstvo cone B Svobodnega tržaškega ozemlja: 1947–1954*. Koper: Pokrajinski arhiv, 2011.

Terčon, Nadja. »Ribja predelovalna industrija v Slovenski Istri (1867–1918).« V: *Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre: varovanje narave in kulturne dediščine na področju konservatorstva in muzeologije*, ur. Sonja Ana Hoyer, 239–256. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002.

Terčon, Nadja. *Z barko v Trst: pomorstvo v Piranu, Izoli in Kopru ter gospodarska vloga severozahodne Istre v odnosu do Trsta (1850–1918)*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, 2004.

Volpi, Lisjak Bruno. *Delamaris 1879–1999: 120 let iz morja v konzervo*. Izola: Delamaris, 1999.

Spletni VIRI

»Delovno aktivno osebe in proizvodne zmogljivosti.« <http://www.stat.si/StatWeb/prikazi-novico?id=5401&idp=11&headerbar=9> (dostop: julij 2016).

Knjižnični fond Mestne knjižnice Izola. <http://www.izo.sik.si/sl/informacije/zgodovina> (dostop: avgusta 2016).

»Zgodba Delamarisa.« <http://www.delamaris.si/o-podjetju/zgodovina> (dostop: avgust 2016).

POVZETEK

Leta 1879 je v Izoli zrasla prva tovarna za predelavo rib v slovenski Istri, samo nekaj let kasneje pa so se pojavile še štiri nove tovarne. Od takrat naprej se je življenje domačinov začelo hitro spreminjati. Velik del Izolanov je namreč delo na kmetiji zamenjal za delo v tovarni in Izola je postala industrijsko mesto. V obdobju med obema vojnama sta bili tovarni samo še dve, toda bili sta dovolj uspešni, da sta imeli podružnice v drugih istrskih mestih in da sta v Izolo privabljali celo delavce od drugod. Tedaj je bilo življenje Izolanov že povsem prepleteno s tovarnama Arrigoni in Ampelea.

Drugo svetovno vojno in priključitev Jugoslaviji, najtežja leta v polpretekli zgodovini Istre, je ribja predelovalna industrija komajda prebrodila. Politični, gospodarski in nenazadnje kulturni prelom je pustil velike posledice na vseh področjih. Nove oblasti so imele sprva veliko težav s ponovnim zagonom industrije. Šele sredi petdesetih let se je položaj izboljšal. Takrat je tudi nastal Delamaris, ki velja za dediča vseh nekdanjih izolskih ribjih tovarn, Izola pa je za postala jugoslovanska prestolnica ribje predelovalne industrije. Osemdeseta leta sta zaznamovali gospodarska kriza in zaton izolske industrije. Obdobje tranzicije je prineslo težave in krčenje proizvodnje. Oktobra leta 2014, ko se je Delamaris preselil v Pivko, pa se je vez med Izolo in ribjo predelovalno industrijo razdrla.

»Kdor se še ne čuti dovolj krepkega za kako daljšo turo v visokih gorah, temu zadostujejo trije izleti na Mrzlico.«

Kratek pregled (organiziranega) planinstva v Zasavju do prve svetovne vojne

»For those who do not yet feel strong enough for a longer tour in the high mountains, three trips to Mrzlica are enough.«

A brief overview of (organized) mountaineering in Zasavje until the First World War

Žiga Blaj

81

IZVLEČEK

Zametki organiziranega planinstva na področju današnjega Zasavja sovpadajo z ustanovitvijo savinjske, litijske in Posavske podružnice Slovenskega planinskega društva. Člani osrednjega društva in omenjenih podružnic so bili tudi nekateri zasavski prebivalci, ki so bili na različne načine vpeti v njihova delovanja. Namen pričujočega prispevka je osvetliti razvoj zasavskega (organiziranega) planinstva do prve svetovne vojne, katerega vrhunec je ustanovitev Trboveljske podružnice Slovenskega planinskega društva leta 1912.

Ključne besede: planinstvo, Zasavje, lokalna zgodovina, Slovensko planinsko društvo

ABSTRACT

The beginnings of organized mountaineering in today's Zasavje coincide with the establishment of the Savinjska, Litijska and Posavska branches of the Slovene Mountaineering Society. Members of the Central Society and the mentioned branches were also some residents of Zasavje, who were involved in their activities in various ways. The purpose of this article is to shed light on the development of Zasavje (organized) mountaineering until the First World War, the culmination of which was the establishment of the Trbovlje branch of the Slovene Mountaineering Society in 1912.

Keywords: mountaineering, Zasavje, local history, Slovene Mountaineering Society

OBDOBJE PRED USTANOVITVIJO SLOVENSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA

Časopis je medij, ki je lahko splošen ali specializiran po navadi pa izhaja tedensko do mesečno in v manjših nakladah.¹ Vsebuje lahko novice s posebnega področja in je posledično pomemben vir za preučevanje določene teme. Moj glavni vir pričujočega prispevka je *Planinski vestnik*, glasilo Slovenskega planinskega društva, katerega osnovni namen je bil »vzbujati zanimanje za slovenske gore, planine in kraški svet ter vnemati za turizmo in delovanje "Slovenskega planinskega društva".«² Skozi vestnik in prek drugih virov sem skušal osvetliti pregled razvoja zasavskega (organiziranega) planinstva do prve svetovne vojne.

Z značilno podobo hriba z dvema vrhovoma v središču Zasavja je Kum viden skoraj z vseh višjih predelov Slovenije.³ Kum je že od nekdaj veljal za romarsko goro, kamor ljudje niso hodili

gori gore zniževati, ampak na tej višavi v čistem zraku sv. Nežo in sv. Jošta počastiti in se njuni prošnji priporočiti.«⁴ »Slovenci so od nekdaj radi hodili na božja pota in posebno k cerkvam, ki so sezidane na visokih gorah. S tem je slovenski narod jasno pokazal, da ima poleg pobožnega čuta tudi pravo srce in razum za prirodne krasote svoje lepe domovine.«⁵

Gora "Kumberg (Kum)" je nekakšna kraljica vseh drugih dolenskih gora, s svojo silno višino je namreč vzvišena nad vsemi in gleda (kakor kraljica) v velike daljave. S Kuma se namreč vidi ne le Štajerska in Koroška, marveč tudi Hrvaška

1 Merljak, Sonja. Preteklost je prolog: pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu: učbenik pri predmetu zgodovina novinarstva in medijev. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007, 12.

2 Orožen Fran, Anton Mikuš. »Planinski vestnik.«, *Planinski vestnik*, 8. februar 1895, 1–2.

3 Brinar, Janez, ur. Kum, Kum, le pogum!: 50 let Planinskega društva Kum Trbovlje: 1950–2000. Trbovlje: Planinsko društvo Kum, 2000, 10.

4 »S Kuma.« *Zgodnja Danica*, 10. september 1869, 295.

5 Orožen, Fran. »Sveti Kum.« *Koledar Družbe sv. Mohorja* 1903, 41–44.

in Turčija. Obračšen je z bukovim drevjem, njegovo teme pa venča cerkev sv. Neže«⁶ je zapisano v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689.⁷

Več kot sto petdeset let kasneje je takole opisan izlet dveh prijateljev na Kum:

"Station Trifail!" zavpije konduktar, in midva skočiva iz voza. Trebovlje — Nemeč je napravil spako Trifail — so prva postaja južne železnice na štajerski zemlji, ako popotuje človek iz Ljubljane proti Dunaju. Ž železnice ne vidiš vasi, ker je zadej v kotlu skrita, ravno tako kot Zagorje, od kterega je dobila zadnja postaja na Kranjskem ime. Pri Trebovljah se prepeljeva v malem čolnu čez Savo in potem greva na desnem bregu dalje. /.../ Na potu mi je pripovedoval prijatelj, v kakem čislju je Kum pri Kumljanih in sploh pri Dolencih. Pozneje sem se tudi sam prepričal, da je prijatelj resnico govoril. Skor nobenega Dolenca ne boš slišal, da bi ga drugači imenoval kot sveti Kum.«⁸

Priljubljena izletniška točka je zabeležena tudi v članku »Kumberg, der Rigi von Unterkrain« v nemškem časopisu *Laibacher Zeitung*, kjer je med drugim navedeno:

Ne bomo opisovali veličastnega razgleda, ki ga uživamo s tega vrha; zadostuje naj omemba snežnih vršacev Solčavskih in Kamniških Alp, ki so pred nami v svojem celotnem obsegu, da lahko vidimo ljubljansko trdnjavo in tudi zagrebško stolnico, kar naj bi bilo dovolj, da privabi še druge ljubitelje narave.⁹

Čustvena navezanost slovenskega človeka na planinski svet ima že dolgo tradicijo, saj je »preprostemu človeku, če se je moral spustiti vanj kot lovec, gozdar ali potnik, poleg težav vzbujal tudi ljubezen in domoljubno

6 Potrpin, Jože, ur. Srce slovenske zemlje: kumski zbornik. Ljubljana: Družina, 1998, 14.

7 »Valvasor je bil na Sv. Kumu 29. avgusta 1688, ko je bil še »velik del Hrvaškega v turški oblasti (do mira v Karlovcih l. 1699). Po pravici je torej trdil, da se s Sv. Kuma vidi tudi v Turčijo.« (Orožen, »Sveti Kum,« 41–44.)

8 Erjavec, Fran. »Ena noč na Kumu.« Slovenski glasnik, 1. februar 1862, 62.

9 »Kum, dolenski Rigi.« Prevod Hanka Štular. V: Srce slovenske zemlje: kumski zbornik., ur. Jože Potrpin, 40–43. Ljubljana: Družina, 1998.; T.P., »Kumberg, der Rigi von Unterkrain.« *Laibacher Zeitung*, 21. julij 1864, 654–655.

zavest.«¹⁰ Planinstvo se je v naših krajih začelo razvijati šele v drugi polovici 19. stoletja, saj je ideja za planinstvo tako pri nas kot pri vseh drugih narodih izšla v prvi vrsti zaradi narodne zavesti in domoljubja.¹¹ Začetki organiziranega slovenskega planinstva niso bili lahki, kar kaže primer prvega slovenskega planinskega društva Triglavski prijatelji, ki je bil leta 1872 zatrt, nato pa je ideja o takšnem društvu mirovala do leta 1892, ko je bil v Ljubljani ustanovljen klub Pipa. Klub je štel šest članov, ki so se imenovali piparji,¹² saj je vsak izmed njih moral imeti pri sebi tobačnico, vžigalice in pipo. Ključni so bili tudi pri ustanovitvi Slovenskega planinskega društva.¹³ Slovensko planinsko društvo (SPD) namreč ni bilo ustanovljeno le iz samega navdušenja nad planinstvom, temveč kot protiutež nemškutarstvu in nemškim organizacijam, ki so prevladovale v obravnavanem obdobju na Slovenskem.¹⁴ Ustanovni občni zbor SPD je potekal 27. februarja 1893 v Ljubljani.¹⁵ Prevladujoča dejavnost društva do prve svetovne vojne je bila v izdelavi in markaciji poti ter postavitvi koč. Tematike, ki jih je moč zaznati skozi *Planinski vestnik*, se nanašajo na predvsem domoznanstvo in opisovanje poti. Med člani osrednjega društva in člani podružnic so bile v glavnem razširjene tradicionalne vrednote ter nesebičnost.¹⁶ Odbor Slovenskega planinskega društva je v želji po uresničitvi svojih ciljev med drugim sklenil

od leta 1895. /.../ izdavatı blagemu planinoslovstvu posvečen mesečnik, kateri bode objavljaj zanimljıva predavanja in različne planinslovne spise in slike. Oziral se bode časopis tudi na promet in donašaj različne društvene vesti in

10 Stepišnik, Drago. Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, 144.

11 Mlakar, Janko. »60 let slovenskega planinstva.« *Planinski vestnik*, 1953, 209–211.

12 Piparji so se v času velike noči, aprila 1896, odločili za izlet na Kum in zadovoljno ugotovili, da je »vso pot od Trboveljske postaje do vrha /.../ vzgledno zaznamenovalo "Slov. plan. društvo".« »Planinskih piparjev izlet na Kum.« *Planinski vestnik*, 1896, 53–54.

13 Mikša, Peter, Kornelija Ajlec. Slovensko planinstvo = Slovene mountaineering. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2011, 32–33.

14 Mlakar, Janko. »60 let slovenskega planinstva.« *Planinski vestnik*, 1953, 209–211.

15 Strojın, Tone. Zgodovina slovenskega planinstva: Slovenska planinska organizacija: SPD–PZS: 1893–1948–2003. Radovljica: Didakta, 2009, 144.

16 Strojın, Zgodovina slovenskega planinstva, 152–153.

domače in tuje turistične in planinoslovne novice ter tudi poročal o delovanju "Slovenskega planinskega društva" in sličnih društev po drugih deželah.¹⁷

Od začetka izhajanja pa do prve svetovne vojne, ko je začasno prenehal izhajati, je vsak član osrednjega društva ali podružnice prejemal svoj izvod časopisa, saj je bila v članarino všteta tudi naročnina.¹⁸

Kot velik napredek nam je zabeležiti izdajo društvenega glasila "Planinskega Vestnika«, ki ga dobivajo člani zastonj. Ni nam treba biti žal velikih stroškov, ki jih povzroča list, ako vpoštevamo uspeh in ugled, katerega si je društvo pridobilo z njim. S "Plan. Vestnikom« smo vzbudili še večje zanimanje za društvo in privabili marsikaterega novega člana in sotrudnika« so zapisali 25. marca 1896.¹⁹

Slika 1: Naslovnica prve številke *Planinskega vestnika*, 8. februarja 1895.

17 Orožen, Mikuš. »Planinski vestnik,« 1–2.

18 Strojín, Zgodovina slovenskega planinstva, 385.

19 »Poročilo osrednjega društva o delovanju I. 1895.« Planinski vestnik, 1896, 36.

Prvi urednik Anton Mikuš je svoje delo opravljal od leta 1895 do leta 1908 in uredil prvih štirinajst letnikov vestnika. Nasledil ga je Josip Tomišek, pod katerim je med letoma 1908 in 1941 izšlo šestindvajset letnikov. Za njim je, že v času druge svetovne vojne pri nas, uredništvo prevzel Arnošt Brilej, ki je uredil devet letnikov v letih 1941 do 1949.²⁰

V prvem objavljenem imeniku članov SPD za leto 1895²¹ v *Planinskem vestniku* zasledimo tri imena iz Zasavja, in sicer Pankracija Gregorca, kaplana v Trbovljah,²² Ivana Müllerja, trgovca v Zagorju in Ferda Roša, trgovca v Hrastniku.²³

Začetki organiziranega planinstva v Zasavju

Zametki organiziranega planinstva na področju današnjega Zasavja sovpadajo z ustanovitvijo Savinjske, Litijske in Posavske podružnice SPD, katerih člani so bili tudi nekateri zasavski prebivalci.

Leta 1903 je bilo v *Planinskem vestniku* podanih nekaj navodil za uspešno in transparentno delovanje planinskih društev.

Planinska društva, oziroma njih podružnice izvršujejo raznovrstno delo, za katero potrebujejo raznih zapiskov ali knjig, da imajo o vsem delovanju in imetju jasen pregled. Ako se zapisuje sproti po gotovih načelih, je mnogo dela

20 Mikša, Ajlec. Slovensko planinstvo, 152–153.

21 »Imenik članov "Slov. plan. društva" l. 1895.« Planinski vestnik 1896, 38–40.

22 Pankracij Gregorc (1867–1920), kaplan v Trbovljah, je bil prvi organizirani član SPD iz Trbovelj. V Trbovljah je služboval od leta 1892 do leta 1897. Član osrednjega društva je postal že leto po njegovi ustanovitvi. Skupaj z župnikom Petrom Erjavcem je januarja 1893 ustanovil mešani pevski zbor Zvon v Trbovljah. Zbor je sprva pel večinoma cerkvene pesmi, kasneje pa se je lotil tudi narodnih in umetnih. Vodilo zbora je bila Mohorjeva pesmarica Jakoba Aljaža. (Lenarčič, Tine. *Mrzlica (1122 m): savinjski in knapovski Triglav: ob 100 letnici zgraditve Hausenbichlerjeve kočje na Mrzlici, 1899–1999*. Trbovlje: Planinsko društvo, 1999, 157.; Orožen, Janko. *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola. 1*, Od početka do 1918. Trbovlje: Občinski ljudski odbor, 1958, 674–714.; Mlakar, Franc, ur. *Župnija Trbovlje: 1545–1995*. Ljubljana: Družina, 1995, 83.)

23 Ferdinand Roš (1847–1923) je bil v letu 1892 izvoljen za župana občine Trbovlje. Županoval je petnajst let, od jeseni 1892 do jeseni 1907. Bil je edini Hrastničan med župani Trbovelj do leta 1934, ko je večji del današnje hrastniške občine spadal k Trbovljam. Izvolitev Roša je pomenila napredek v prodiranju slovenstva v občinskem upravljanju, saj je izključno nemško uradovanje zamenjalo dvojezično uradovanje. (Ivančič Lebar, Irena. *Župani naših Trbovelj*. Trbovlje: Zasavski muzej, 2009, 26–55.; Brečko, Stane. *Hrastnik skozi desetletja*. Hrastnik: Kulturna skupnost, 1970, 52.)

olajšanega: Marsikateri podružnici torej morda ustrezem, ako objavim iz lastne izkušnje nabrane podatke. Vsaka podružnica imej vezano knjigo za zapisnike, ker se posamezni zapisniki na polah lahko izgube ali založijo. Taka knjiga nam podaje istinito kroniko o vsem delovanju v raznih dobah. Zapisniki se seveda sproti zapisujejo v knjigo. Druga važna knjiga je imenik članov, ki ima sledeče razpredelke: tekoče število, ime člana, značaj, bivališče in dan vstopa. Člani se vpisujejo zaporedoma, kakor pristopajo. Tekoče število se obenem zapisuje na vsakoletne izkaznice. Konec leta se vsi člani razvrstijo po abecednem redu kot drugi imenik, ki nam služi v prihodnjem letu za evidenco, kako stari člani plačujejo letnino. Pri vsakem članu, ki plača članarino, si zapišemo črko "p" (plačano), da vemo, koga še imamo v drugič in mnogokrat – žal – v tretjič opominjati, da plača letnino. To velja seveda takrat, ako so člani po mnogih, zelo oddaljenih krajih raztreseni. Dobro je, ako ima društvo v takih krajih, kjer je več članov, svoje zaupnike ali poverjenike, ki pobirajo letnino. Sploh prizadeva pobiranje letnine največ sitnosti in truda. Oh, ko bi hoteli le člani to tudi vpoštevati! Marsikateri član ne da na pismen opomin nobenega odgovora ali je celo razžaljen in čaka, da ga blagajnik osebno terja. Taka brezbržnost povzroča le nered pri razpošiljanju "Plan. Vestnika" in blagajniku po nepotrebnem obtežuje delo.²⁴

Savinjska podružnica SPD

Savinjska podružnica je bila ustanovljena 28. avgusta 1893 v Mozirju in si že po imenu sodeč izbrala območje svojega delovanja. Občni zbori so potekali do leta 1909 v Gornjem Gradu, zatem pa v Celju, kjer je deloval t. i. celjski odsek.²⁵ Med drugim je bila pri njih tako kot nasploh pri slovenskem planinstvu splošno razširjena markacijska dejavnost,²⁶ saj si je SPD prizadevalo za rabo slovenščine pri označevanju poti in poimenovanju gora.²⁷ Za Zasavje eden pomembnejših članov Savinjske podružnice je bil Janez Hausenbichler (1838–1896), človek mnogoterih funkcij.

24 »Nekaj o vodstvu planinskih društev.« Planinski vestnik, 1903, 72–73.

25 Celjski odsek je bil nosilec turističnih teženj v bližnji okolici mesta in ni tvoril strogo sklenjenega odbora. V njegovo območje je spadala tudi Mrzlica.

26 Mikša, Ajlec. Slovensko planinstvo, 35.; Strojín, Zgodovina slovenskega planinstva, 200.; Orožen, Janko. »Iz zgodovine Planinskega društva Celje: od ustanovitve do prve svetovne vojne (1893–1914).« V: Celjski zbornik 1977–1981, odg. ur. Vlado Novak, 259–282. Celje: Kulturna skupnost občine, 1981, 265–266.

27 Mikša, Ajlec. Slovensko planinstvo, 35.

Bil je veleposestnik v Žalcu, podpredsednik okrajnega zastopa Celjskega, ravnatelj Savinske posojilnice, nekdanji župan in /.../ občinski svetovalec Žalski, ustanovitelj in častni stotnik požarne brambe Žalske, načelnik dirkarskega društva v Žalcu, častni občan občin: Žalske, Velikopireške, Gričke, Braslovške in okolice Celjske. Velikih zaslug si je pridobil o svojem času za hmeljarstvo po Savinski dolini. /.../ Hausenbichler je bil neumorno in vsestransko delaven, jeklen značaj, politični prvoboritelj, voditelj Savinskih Slovencev, neustrašen in nesebičen rodoljub, dobrotnik ubožcev in podpornik vsega dobrega in vsacega narodnega gibanja.²⁸

Hausenbichler je kot navdušen planinec in lovec rad obiskoval Mrzlico. Nad tem vrhom je bil izjemno navdušen, saj je že leta 1893 izrazil željo za postavitve planinskega zavetišča na Mrzlici.²⁹ Žal se je to uresničilo šele po njegovi smrti, ko je Savinjska podružnica prav njemu v čast na Mrzlici postavila planinsko kočo. Pobudo za njeno postavitve naj bi dal Fran Kocbek,³⁰ takratni načelnik Savinjske podružnice. Vrh je bil priljubljen tudi kot izletniška točka Žalčanov posebej na vsakoletni binškošni ponedeljek. Priprave za postavitve planinske kočice na Mrzlici so se začele z markacijo rdečih znamenj, ki sta jih napravila Anton Petriček, učitelj v Žalcu, in Ivan Kač, občinski tajnik v Žalcu. Takratne markacije so se začele v Zabukovici, iz Žalca na vrh Mrzlice pa je hoja trajala tri ure.³¹ Za pomembnejša dela, kot so gradnja kočice, urejanje ali markiranje pota v bolj oddaljeni gorski pokrajini, je odbor zadolžil zaupnike, ki so delo prevzeli, ali pa je dal pobudo, da se je v ta namen ustanovil poseben odbor.³²

Maja 1899 se je tako v Žalcu ustanovil odbor za »zgradbo kočice na Mrzlici, na Savinskem Triglavu, ki naj bi se imenovala po vzornem rodoljubu rajnem Hausenbichlerju.«³³ V tem odboru sta bila prej omenjeni Petriček, načelnik

28 »Janez Hausenbichler.« Planinski vestnik, 1896, 54.

29 Lenarčič, Mrzlica, 21.

30 Fran Kocbek (1863–1930) je bil ustanovitelj in dolgoletni predsednik Savinjske podružnice Slovenskega planinskega društva.

31 »Pot iz Žalca na Mrzlico.« Planinski vestnik, 1898, 188.

32 Orožen, »Iz zgodovine Planinskega društva Celje«, 264.

33 »Poročilo o delovanju Savinske podružnice leta 1899« Planinski vestnik, 1900, 48.

gradbenega odbora in Kač, poleg njiju pa še Fran Roblek, posestnik v Žalcu in Josip Širca, župan in posestnik v Žalcu.³⁴ Naloga odbora je bila zagotoviti ustrezno lokacijo za postavitve koč ter pridobiti dovoljenje in načrt za njeno izdelavo.³⁵ Zemljišče na Mrzlici, ki je bilo vpisano v katastrski občini Griže, so odkupili od kmeta Martina Podkoritnika.³⁶ Najpomembnejše in najtežje pa je bilo pridobiti finančna sredstva, saj tak projekt ni bil poceni. Darovi zavednih Slovencev in organizacija različnih dogodkov so bili dovolj za pokritje stroškov.³⁷ Koča je stala skupaj 637,67 goldinarja.³⁸

Gradnjo koč je gradbeni odbor zaupal tesarskemu mojstru Andreju Kačniku, ki je s svojimi sodelavci poskrbel, da je bila koča ne glede na zahteven transport potrebnega materiala nared za slavnostno otvoritev,³⁹ ki je bila napovedana za 28. september 1899.⁴⁰

Na slavnostno otvoritev je *»prispela iz vseh krajev Slovenskega Štajerskega velika množica turistov in častilcev rajnega Hausenbichlerja na Mrzlico k otvoritvi planinske koč, ki se imenuje po tem vzornem, za naš mili narod velezaslužnem rodoljubu Hausenbichlerjeva koč.«*⁴¹ Prelepe slavnosti so se udeležili tudi profesor Frischauf iz Gradca, profesor Borštner s hčerko Pavlo ter M. Verovšek kot zastopnik osrednjega odbora iz Ljubljane in nadučitelj Fran Kocbek, načelnik Savinjske podružnice.⁴²

34 Prav tam, 48.

35 Lenarčič, Mrzlica, 23.

36 Kreže, Karmen. »Skromen mož velikih dejanj: Janez Hausenbichler.« Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 65/3 (2017), 411.

37 Lenarčič, Mrzlica, 23.; »Darila za Hausenbichlerjevo koč na Mrzlici.« Planinski vestnik, 1899, 196.; »Darila za Hausenbichlerjevo koč na Mrzlici.« Planinski vestnik, 1900, 8.

38 Kreže, »Skromen mož velikih dejanj«, 411.

39 Lenarčič, Mrzlica, 23–24.

40 »Hausenbichlerjeva koč na Mrzlici.« Planinski vestnik, 1899, 146.

41 »Otvoritev Hausenbichlerjeve koč na Mrzlici.« Planinski vestnik, 1899, 164.

42 Prav tam, 164.

Slika 2: Otvoritev Hausenbichlerjeve koče na Mrzlici, 28. september 1899.⁴³

Ob pol dvanajstih je kaplan Medvešček iz Griž blagoslovil kočo in križ⁴⁴ ob njej. Združeni žalski in gotoveljski pevci so potem zapeli »Lepa naša domovina«. ⁴⁵ Po pevskem nastopu je zbrane nagovoril načelnik gradbenega odbora Anton Petriček:

Slavna gospoda! Dragi mi gostje bližnji in daljni! V imenu izvrševalnega odbora, ki se je sestavil meseca majnika t. l. iz udov "Slov. plan. društva" v Žalcu v ta namen, da postavi na Mrzlici Hausenbichlerjevo kočo, v imenu tega odbora se usojam vse došle častilce rajnega Hausenbichlerja, vse prijatelje naših krasnih gora prav prisrčno pozdraviti ter jim kličem iz dna srca: Dobrodošli na Savinskem Triglavu! /.../ Misel, tu na Mrzlici postaviti planinsko zavetišče, ni nova. Že takrat,

43 Fotografija je last Milana Cerinška. Hrani jo Zasavski muzej Trbovlje.

44 Ustno izročilo pravi, da naj bi križ na Mrzlici stal prav na sedlu med obema vrhovoma že dvesto let pred otvoritvijo koče, vendar se kaj bolj konkretnega o njem ne ve. Križ pred novo kočo je podaril Ivan Kač, član gradbenega odbora, Kristusovo telo pa je v naravni velikosti izdelal celjski kipar Ignacij Oblak. (Lenarčič, Mrzlica, 24.; Orožen, »Iz zgodovine Planinskega društva Celje«, 275.)

45 »Otvoritev Hausenbichlerjeve koče na Mrzlici.« Planinski vestnik, 1899, 164.

ko se je bilo ustanovilo "Slov. plan. društvo" in so se zgradile nekatere kočice po slovenskih planinah, že takrat se je sprožila misel za to kočico, katero vidite sedaj tu pred seboj zgotovljeno. A misel je ostala le misel in se ni uresničila. Ko sva pa bila minulo leto z gospodom Kačem tu na Mrzlici, sva sklenila, da hočeva delati na to, da se tu postavi planinska kočica popotnikom v zavetišče, gospodu Hausenbichlerju pa v trajen spomin.« /.../ Hausenbichlerjevo kočico smo pred vsem postavili v to svrhu, da povzdignemo slovensko turistiko. Z visokih hribov gledamo in občudujemo lepoto in krasoto mile naše, hudo zatirane domovine. Kdor pa se prepriča in uveri, da je naša domovina v resnici lepa, se je tudi z vso močjo oklene, jo ljubi iz dna srca ter je pripravljen za njo živeti in umreti. Slovenska turistika pospešuje torej pravo domoljubje, ona širi in utrjuje v nas toliko potrebno narodno zavest. Turistika sploh pa se mora uvaževati tudi s praktičnega stališča. /.../ To kočico smo imenovali po nenadomestnem rajnem očetu Savinske doline, gospodu Janezu Hausenbichlerju. Postavili smo mu ta skromni spomenik tu v visočini, da bodo tudi naši nasledniki vedeli, da smo v njem častili iskrenega domoljuba, jeklenega in značajnega moža, ljubeznivega voditelja in očeta Slovencev v Savinski dolini.⁴⁶

Otvoritve kočice se je takole spominjal Karel Režun, eden prvih članov kasneje ustanovljene podružnice v Trbovljah.

Spomladi l. 1899 je prišel k meni iz Žalca mlad učitelj, /.../ ⁴⁷ in me nagovoril. Zvedel je, da rad zahajam v gore in da se sploh zanimam za planinstvo. Prosil me je, če bi hotel sodelovati in pomagati pri otvoritvi planinske kočice na Mrzlici, ki da bo odprta v jeseni tega leta. Sodelovanje sem mu obljubil in sem kasneje preskrbel, da se je slovesne otvoritve kočice na Mrzlici udeležila tudi trboveljska rudarska godba, poskrbel pa sem tudi za agitacijo, da se je slavja udeležilo večje število ljudi. Otvoritev je bila izvedena tako slovesno, da kaj takega ni nihče pričakoval. Tega dne sem pristopil kot reden član k podružnici SPD v Žalcu. Koča je bila na uporabo vsakomur, ki si je izposodil ključ v gostilni Koren (Plavšak, kasneje Zupan) v Trbovljah.⁴⁸

⁴⁶ Prav tam, 164.

⁴⁷ V *Zasavskem tedniku* je kot mlad učitelj napačno naveden Hausenbichler. Do Režuna je verjetno pristopil Anton Petriček, učitelj v Žalcu in načelnik gradbenega odbora za Hausenbichlerjevo kočico na Mrzlici.

⁴⁸ Režun, Karel. »Začetki moje hoje v planine.« *Zasavski tehnik*, 15. julij 1955, 3.

Naslednje leto maja je SPD opravilo svoj prvi društveni izlet ravno k Savinjski podružnici na Mrzlico, kjer so se seznanili »Kranjci s Savinci, pozdravljali se daljni stari znanci, in pisali so se srčni pozdravi na društvenih razglednicah prijateljem v tujino, da uvrste tudi ti v svoje zbirke prijazno Hausenbichlerjevo kočo, ki je ta dan pri solnčnem svitu zbrala /.../ veselo družbo prijateljev prirode in gora.«⁴⁹ Prav zadovoljno izlet na Mrzlico opisuje tudi Fran Orožen, predsednik SPD, ki med drugim poleg zabave v Hausenbichlerjevi koči in kasnejše večerje pri županu Ferdinandu Rošu omenja lep razgled z Mrzlice, ki ga opiše kot »jako obsežen in zlasti proti severu veličasten, manj obširen pa proti jugu, kjer zakriva Kum Savsko dolino. Vsekakor pa je razgled krasen in te povsem zadovoljuje po svoji raznovrstnosti v menjavi romantičnih ožjih poprečnic in rodovitih širnih podolžnic, gozdnatega sredogorja in do ločnice večnega snega segajočih planin.«⁵⁰

Leta 1904 je Savinjska podružnica SPD izdala tudi *Vodnik po gorah in dolinah v Savinskih planinah*, ki ga je sestavil Fran Kocbek. Za Mrzlico je navedeno, da

je masivna, do vrha obrasla gora s tremi vrhovi, zato jo imenujejo tudi "Savinjski Triglav". Razgled ž nje je zelo zanimiv. Slovi pa tudi po redki rastlini *Asphodelus albus*,⁵¹ ki raste na južni strani sedla med vzhodnim in zahodnim vrhom. Za udobno bivanje služi Hausenbichlerjeva kočica, ki ima tudi ležišče s 4 žimnicami.⁵²

Lesena kočica je bila last Savinjske podružnice SPD, oskrboval pa jo je celjski odsek. Pri oskrbovanju in gospodarjenju s kočico sta bila posebej prizadevna Milko Hrašovec in Otokar Baš.⁵³ Inventar kočice so v skladu z zmožnostmi dopolnjevali z različnimi dobavami, kot so na primer peč, mize,

49 »Društveni izlet na Mrzlico.« *Planinski vestnik*, 1900, 96–97.

50 »Izlet na Mrzlico (1119 m)« *Planinski vestnik*, 1901, 169–171.

51 Slovenski izraz za rastlino *Asphodelus albus* je Zlati koren. (Lenarčič, *Mrzlica*, 108.)

52 Kocbek, Fran. *Savinjske planine: vodnik po gorah in dolinah v Savinskih planinah*. V Št. Petru v Savinski dolini: A. Cvenkel, 1904, 76.

53 Lenarčič, Tine. *60 let planinstva v Trbovljah*. Trbovlje: Tika, 1973, 16; »Hausenbichlerjevo kočico.« *Planinski vestnik*, 1914, 164.

stoli, pogradi za ležišča, okna, streha in razen inventar.⁵⁴ Koča ni bila stalno oskrbovana. Imela je le en večji prostor z zasilnim ognjiščem ter pogradom za štiri osebe, na podstrešju na senu pa je lahko prenočilo šest oseb. Pitne vode koča ni imela, zato jo je bilo treba prinesiti od studenca nad kmetijo Štor, ob poti, ki vodi z Mrzlice proti Šmohorju. Vodo si je posledično moral priskrbeti vsak sam, občasno pa jo je za kuho prinašal takratni oskrbnik koče. V koči so občasno točili tudi malinovec in vino.⁵⁵ Ključ za Hausenbichlerjevo kočo na Mrzlici je imela gostilna Plavšak v Trbovljah, gostilničar in posestnik Šporin pri Sv. Katarini pod Mrzlico,⁵⁶ po zapisih v Koledarju SPD (1910–1914) pa tudi Br. Rotter v Celju, R. Wudler v Grižah, R. Petriček v Žalcu, B. Schmidt v Št. Pavlu, F. Roš v Hrastniku, kmet Šlosar pod Mrzlico, Josip Hočevar v Celju, A. Gnus v Dolu pri Hrastniku in sodnik Zdolšek v Laškem Trgu.⁵⁷

Obisk koče je iz leta v leto naraščal, številčni podatki v *Planinskem vestniku* pa se nanašajo le na planince, ki so se vpisali v evidenčno knjigo. Leta 1902 se je junijskega izleta na Mrzlico udeležilo 250 ljudi, pred tem pa naj bi med leti Hausenbichlerjevo kočo že obiskalo 56 planincev.⁵⁸ Leta 1904 naj bi Hausenbichlerjevo kočo obiskalo 111 obiskovalcev,⁵⁹ naslednje leto 272 obiskovalcev,⁶⁰ leta 1909 227 obiskovalcev,⁶¹ leta 1910 262 obiskovalcev,⁶² leta 1911 pa 175 obiskovalcev.⁶³ Statistika za leto 1912 kaže, da je

54 Lenarčič, 60 let planinstva v Trbovljah, 16.; »Hausenbichlerjeva koča.« *Planinski vestnik*, 1904, 102.

55 Lenarčič, 60 let planinstva v Trbovljah, 17.

56 »Ključ za Hausenbichlerjevo kočo.« *Planinski vestnik*, 1914, 129.; Lenarčič, 60 let planinstva v Trbovljah, 16.

57 Kocbek, Fran. Koledar Slovenskega planinskega društva 1910. V Celju: Izdal in uredil Fr. Kocbek, 1910, 80.; Kocbek, Fran. Koledar Slovenskega planinskega društva 1911. V Celju: Izdal in uredil Fr. Kocbek, 1911, 59.; Kocbek, Fran. Planinski koledar 1913. V Celju: Izdal in uredil Fr. Kocbek, 1913, 110.; Kocbek, Fran. Planinski koledar 1914. V Celju: Izdal in uredil Fr. Kocbek, 1914, 84.

58 Lenarčič, *Mrzlica*, 31; »Izleta na Mrzlico.« *Planinski vestnik*, 1902, 128.

59 »Hausenbichlerjevo kočo.« *Planinski vestnik*, 1905, 36.

60 »Hausenbichlerjevo kočo na Mrzlici.« *Planinski vestnik*, 1905, 213.

61 »Letošnji promet v naših kočah.« *Planinski vestnik*, 1909, 214.

62 »Promet v kočah I. 1910.« *Planinski vestnik*, 1910, 222.

63 »Promet v kočah I. 1911.« *Planinski vestnik*, 1912, 53.

kočo obiskalo 216 ljudi, od tega 197 Slovencev (38 članov SPD),⁶⁴ štirinajst Nemcev in pet Hrvatov.⁶⁵ Leta 1913 je kočo »posetilo« 194 oseb, od tega 178 Slovencev in šestnajst Nemcev.⁶⁶

Celjski odsek podružnice je v letu 1913 med drugim markiral pota iz Žalca na Mrzlico skozi Griže in z Mrzlice v Št. Pavel pri Preboldu. V Hausenbichlerjevi koči je priredil planinsko veselico, ki se jo je udeležilo 60 oseb. Poleg tega je »zbujal in razširjeval /.../ zanimanje in veselje do turisticke.⁶⁷

Slika 3: Hausenbichlerjeva koča na Mrzlici.⁶⁸

64 »Savinjska podružnica.« *Planinski vestnik*, 1913, 179.

65 »Promet v kočah I. 1912.« *Planinski vestnik*, 1913, 24.

66 »Hausenbichlerjevo kočo.« *Planinski vestnik*, 1914, 164.

67 »Dodatek.« *Planinski vestnik*, 1914, 166.

68 Baš, Otokar. »Mrzlica (1100 m).« *Planinski vestnik*, 1914, 127.

Otokar Baš in Milko Hrašovec sta glede enodnevnega izleta na Mrzlico ugotovila, da je

tura na Mrzlico /.../ približno take daljave in zahteva tolikega napora kakor tura na Kum nad Zidanim Mostom. Kakor izlet na Kum, tako je izlet na Mrzlico i pozimi mogoč brez posebnega napora tudi srednje izurjenemu turistu; zimski izlet na to goro je celo lepši nego izlet ob drugih letnih časih, osobito kadar je sneg »dober«. Doznala sta »da tura na Mrzlico glede krasote razgleda ne zaostaja mnogo za turo na Kum; a pot na njo je utrudljiveja. – Kdor se še ne čuti dovolj krepkega za kako daljšo turo v visokih gorah, temu zadostujejo trije izleti na Mrzlico (v enem mesecu), da je dovolj okrepljen na primer za vsako turo v Julijskih Alpah po nadelanih planinskih potih. Le vrtoglav ne sme biti.«⁶⁹

Posavska podružnica SPD

Posavska podružnica se je ustanovila s shodom v Sevnici, 29. junija 1905, »katerega se je udeležilo lepo število prijateljev slovenske turistik«. ⁷⁰ Delokrog podružnice je obsegal sodne okraje Laško, Sevnica, Kozje in Brežice. Na shodu so bila sestavljena in predložena pravila cesarsko kraljevemu namestništvu v Gradcu. Ta je pravila odobrilo in podružnica je lahko začela delovati.⁷¹

V imeniku članov Posavske podružnice SPD, 25. maja 1911, najdemo tudi Alojzija Baša, načelnika postaje v Hrastniku, Franceta Oseta, želez, adjkt., v Trbovljah, Josipa Pertota, žel. adjkt. v Trbovljah in Gustava Voduška,⁷² ravnatelj v Trbovljah.⁷³

69 Baš, Otokar. »Mrzlica (1100 m).« *Planinski vestnik*, 1914, 124–128.

70 »Nova podružnica.« *Planinski vestnik*, 1905, 141.

71 »Nova podružnica.« *Planinski vestnik*, 1905, 141.; »Posavske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1905, 193.

72 Gustav Vodušek (1859–1937) je bil šolski ravnatelj, okrajni šolski nadzornik in župan. Leta 1893 je bil imenovan za nadučitelja na šoli Trbovlje II, ki jo je vodil do upokojitve leta 1924. V obdobju od leta 1907 do 1918 je bil tudi župan občine Trbovlje. (Ivančič Lebar, *Župani naših Trbovelj*, 30–31.; »Gustav Vodušek – 70 letnik.« *Slovenec*, 17. julij 1929, 3.)

73 »Imenik članov S. P. D.« *Planinski vestnik*, 1911, 158.

Litijska podružnica SPD

Podružnica v Litiji se je ustanovila 5. avgusta 1905 za litijski politični okraj. Podružnični odbor so sestavljali načelnik oziroma predsednik Ivan Jenko (načelnik železniške v p. in posestnik v Litiji), tajnik Ivan Demšar (cesarsko kraljevi davčni pristav v Litiji), odbornik Anton Kozlevčar (načelnik železniške postaje v Litiji) in odbornik Ferdo Roš (deželni poslanec in župan v Hrastniku). Odbor je za Hrastnik, Laze, Šmartno pri Litiji, Radeče, Višnjo goro, Zagorje in Zidani most imenoval zaupnike. Ob ustanovitvi podružnice se je vanjo vključilo 42 članov.⁷⁴ Zagorjani so pripadali tej podružnici, saj je njen delokrog zajemal tudi zagorsko območje, in sicer od Svete gore (med Vačami in Zagorjem) do Svete Planine (med Zagorjem in Trbovljami).⁷⁵

V četrtek 8. septembra 1905 je Litijska podružnica SPD priredila svoj prvi društveni izlet na Kum.

Pri tem izletu se je pokazalo, kako krepka je že nova podružnica. Samo iz Litije se je udeležilo izleta nad 30 članov, prišli so pa tudi iz Zagorja, Trbovelj in Hrastnika. Prišlo je tudi več planincev iz Ljubljane in Radeč, da pozdravijo novo podružnico. Krasen razgled je bil z vrha, od koder se skoro vsa Kranjska dežela pregleda in tudi znaten del Štajerske, posebno južnoštajersko pogorje. Med živahno zabavo, ki se je razvila v zavetišču, je pozdravil podružnični načelnik g. Jenko vse goste in člane. Zahvalil se mu je v imenu osrednjega društva gospod dr. Fran Tominšek, ki je z veliko radostjo poudarjal, da je nova podružnica tako krepko pričela svoje delovanje. Avtor prispevka se za dobro uspeli izlet zahvali »podružničnemu vodstvu, razen njega pa g. županu Rošu iz Trbovelj, ki je preskrbel izvrstno pijačo, in čislani gospe dr. Homanovi iz Radeč, ki je postregla planincem s kavo in čajem.⁷⁶

Na seznamu članov litijske podružnice SPD, 25. maja 1911, so naslednji zasavski člani: Janko Birolla, posestnik in trgovec v Zagorju ob Savi, Hinko Knez, trgovec in posestnik v Št. Jurju pod Kumom, Tomo Koprivc, posestnik

74 »Litijska podružnica.« *Planinski vestnik*, 1905, 141.

75 Orožen, Janko. *Zgodovina Zagorja ob Savi*. Zagorje ob Savi: Občinska konferenca SZDL, 1980, 295.

76 »Izlet na Kum.« *Planinski vestnik*, 1905, 162.

v Zagorju ob Savi, Fran Kozjak, nadučitelj v Toplicah pri Zagorju, Ivan Omerzu, trgovec in posestnik na Lokah pri Zagorju. Matija Pelko, učitelj v Toplicah pri Zagorju, Ferdo Poljšak, tajnik posojilnice v Zagorju ob Savi, Ivan Poženel, načelnik železniške postaje v Zagorju ob Savi, Ivan Taufar ml., uradnik Trboveljske družbe v Zagorju in dr. Tomo Zarnik,⁷⁷ okrožni zdravnik v Zagorju ob Savi.⁷⁸

Omenjen celoten imenik članov SPD so odborniki označili »za sploh prvi imenik, kar jih je objavilo naše društvo in bo zato važen zgodovinski dokument; tvoril bo potreben temelj za presojo nadaljnjega razvoja našega društva.«⁷⁹ Poleg članov, ki sem jih že navedel, pa najdemo nekatere zasavske prebivalce, ki so bili člani osrednjega društva (Ivan Müller, trgovec v Zagorju, Jakob Prek, revident Južne Železnice v Hrastniku) in Kranjske podružnice (Vinko Krek, učitelj v Trbovljah).⁸⁰

Trboveljska podružnica SPD

Posamezniki so velikokrat obiskovali Mrzlico in Hausenbichlerjevo kočo že pred ustanovitvijo lastne podružnice SPD v Trbovljah, medtem ko so drugi občani obiskovali bližnje vrhove, kot sta Sveta planina in Kum, večinoma le ob kakih cerkvenih praznikih. Z namenom, da pri ljudeh okrepijo ljubezen do slovenske domovine, je iniciativni odbor za ustanovitev podružnice SPD v Trbovljah, sklical prvi občni zbor 8. decembra 1912. Pobudnika, ki sta vodila pripravljalni odbor, sta bila Jurij (Juro) Naglav, takratni rudniški uslužbenec in France Oset, železniški uradnik.⁸¹ Ustanovitev podružnice so v rubriki »Društveni vestnik« *Planinskega vestnika* naznanili z naslednjimi besedami: »Nova podružnica. (Trboveljska). — V Trbovljah (Vode) se vrši v

77 Tomo Zarnik (1864–1943) je bil okrožni zdravnik v Zasavju. Poleg zdravniškega poklica je bil deset let predsednik zagorskega Sokola, od leta 1920 do 1939 je predsedoval Posojilnici, bil je med ustanovitelji Bralnega društva in predavatelj v okviru Rdečega križa. (Orožen, *Zgodovina Zagorja ob Savi*, 207–305.)

78 »Imenik članov S. P. D.« *Planinski vestnik*, 1911, 154–156.

79 »Izvestje Slov. Plan. Društva.« *Planinski vestnik*, 1911, 92.

80 »Imenik članov S. P. D.« *Planinski vestnik*, 1911, 128–151.

81 Lenarčič, 60 let planinstva v Trbovljah, 19.

nedeljo, 8. decembra t. l., ob 4. uri popoldne ustanovni občni zbor za novo Trboveljsko podružnico S. P. D.»⁸²

Malce več besedila so ustanovitvi namenili v časopisih kot sta *Slovenski narod* in *Dan*.

»Trbovlje. V nedeljo, dne 8. decembra se vrši na Vodah v dvorani gosp. Forte ob 4. popoldne ustanovni občni zbor "Trboveljske podružnice slovenskega planinskega društva". Na sporedu je tudi zanimivo skioptično predavanje. Pričakuje se od strani Trboveljčanov mnogobrojne udeležbe. — Pripravljani odbor.«⁸³

»Trbovlje. V nedeljo 8. t. m. se vrši na Vodah v dvorani g. Forte ob 4. uri popoldne ustanovni občni zbor "Trboveljske podružnice Slovenskega Planinskega Društva". Na sporedu je tudi predavanje skioptičnih slik. Trboveljci, udeležite se vsi! — Pripravljani odbor.«⁸⁴

Dvorana Ane Forte se je nahajala v podaljšku njene gostilne in je bila prva dvorana v Trbovljah. Ne glede na njeno velikost, sprejela je do dvesto ljudi, je bila primerna za nastope gledaliških skupin in koncerte, ki so se odvijali na nizkem odru. V dvorani so potekale številne kulturne in družabne prireditve, med drugim tudi ustanovitev trboveljske podružnice Slovenskega planinskega društva.⁸⁵

Novoustanovljena podružnica SPD v Trbovljah je za svojega prvega načelnika oziroma predsednika izvolila Jurija Naglava. Arhiva o delovanju podružnice SPD v Trbovljah 1912–1914 ni, zato ostale odbornike ni mogoče z gotovostjo potrditi. Predvideva se, da so to bili Jože Mahkovec, Karel Režun, Andrej Oset, Franc Dreo in Jože Prelogar.⁸⁶ Karel Režun se je leta 1955 v *Zasavskem tedniku* spominjal začetkov: »Ko se je osnovala podružnica

82 »Nova podružnica.« *Planinski vestnik*, 1912, 226.

83 »Trbovlje.« *Slovenski narod*, 6. december 1912, 2.

84 »Trbovlje.« *Dan*, 7. december 1912, 2.

85 Lenarčič, Tine. *Trbovlje – po dolgem in počez*. Trbovlje: Tiskarna Tori, 2009, 80.

86 Lenarčič, 60 let planinstva v Trbovljah, 21.

SPD v Trbovljah, sem seveda pristopil takoj v njeno članstvo in pomagal pri organizacijskem in gospodarskem delu.»⁸⁷

Ob koncu leta 1912 je bilo tako 24 podružnic SPD, napram 21 prejšnje leto. Na novo so se ustanovile tri podružnice, in sicer na Dunaju, v Trbovljah in v Vipavi.⁸⁸ Poleg organiziranja izletov v zasavske hribe ter v alpski svet se je skozi organizacijo družabnih večerov krepila pripadnost lokalnemu društvu. Eden takšnih večerov se je odvijal v nedeljo, 4. maja 1913, ko je trboveljska podružnica priredila v dvorani gostilne Forte »planinski semenj s plesom«. V okviru dogodka, ki se je začel ob treh popoldne, se je uprizorila tudi izvirna slovenska planinska opereta »V Kocbekovi koči.«⁸⁹ V *Slovenskem narodu* preberemo hudomušno napoved, da bo Trboveljska podružnica priredila v

veliki Fortejevi dvorani in vseh postranskih prostorih svoj l. veliki planinski dirindaj združen s plesom, za katerega že sedaj vlada povsod veliko zanimanje.« Nadalje piše, da so »cele skupine vrlih planink in planincev v turistovskih in narodnih nošah« obljubile udeležbo in da bodo »turisti /.../ uživali najboljše udobnosti kakor v najmodernejšem švicarskem hotelu. Nastopila bo »znana trboveljska Filharmonija pod osebnim vodstvom g. kapelnika D. Molla.« Na koncu je dodano vabilo: »Turisti in planinke vsi ta dan v Trbovlje!⁹⁰

87 Režun, Karel. »Začetki moje hoje v planine.« *Zasavski tednik*, 15. julij 1955, 3.

88 »Občni zbor osrednjega društva.« *Planinski vestnik*, 1913, 152.

89 »Trboveljska podružnica.« *Planinski vestnik*, 1913, 102.

90 »Trboveljska podružnica S.P.D.« *Slovenski narod*, 30. april 1913, 2–3.

Tabela 1: Seznam pridruženih članov Trboveljske podružnice SPD leta 1913.⁹¹

ČLAN	SPOL	POKLIC	KRAJ	LETO PRIDRUŽITVE
Avgust Brezovar	m	trgovski sotrudnik	Trbovlje	1913
Franjo Calgaj	m	dijak	Sv. Jurij	1913
Franc Časl	m	župnik	Trbovlje	1913
Joso Čeh	m	deželni živinozdravnik	Trbovlje	1913
J. Červenka	m	inž. obratovodja	Trbovlje	1913
Franc Dežman	m	/	Trbovlje	1913
Ana Dimnik	ž	gostilničarka in posestnica	Trbovlje	1913
dr. Ivan Dimnik	m	odvetnik	Krško	1913
Franjo Feštajn	m	rudniški uradnik	Trbovlje	1913
Fran Florenini	m	gostilničar in vinski trgovec	Trbovlje	1913
Janko Forte	m	gostilničar, mesar in posestnik	Trbovlje	1913
Josip Goropevšek	m	trg. akademik	Trbovlje	1913
France Gorše	m	železniški asistent Južne železnice	Trbovlje	1913

91 Seznam članov je sestavljen na podlagi sledečih pridobljenih podatkov: »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 44.; »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 64.; »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 108.; »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 128.; »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 156.; »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 204; Lenarčič, 60 let planinstva v Trbovljah, 21.

ČLAN	SPOL	POKLIC	KRAJ	LETO PRIDRUŽITVE
dr. Tone Jamar	m	zdravnik	Trbovlje	1913
Rudolf Kalan	m	učitelj	Trbovlje	1913
Hinko Knez	m	trgovec in gostilničar	Sv. Jurij	1913
Ivan Kramar	m	trgovec	Trbovlje	1913
Jože Letnik	m	oskrbnik bolnice	Trbovlje	1913
Marica Lipovšek	ž	učiteljica	Trbovlje	1913
Josip Mahkovec	m	trgovec	Trbovlje	1913
Josip Moll ml.	m	trgovec	Trbovlje	1913
Juro Naglav	m	rudniški uradnik	Trbovlje	1913
Fran Oset	m	železniški uradnik	Trbovlje	1913
Franjo Pertot	m	železniški uradnik	Trbovlje	1913
Niko Pinterič	m	krojaški mojster in gostilničar	Trbovlje	1913
Ivan Pleskovič	m	rudniški uradnik	Trbovlje	1913
Janko Poček	m	trgovec	Bevško	1913
dr. Fran Roš	m	odvetniški koncipient	Krško	1913

ČLAN	SPOL	POKLIC	KRAJ	LETO PRIDRUŽITVE
Vinko Sajovic	m	železniški uradnik	Trbovlje	1913
Josip Sem	m	trg. sotrudnik	Trbovlje	1913
Rudolf Šegula	m	železniški uradnik	Hrastnik	1913
Fran Šircelj	m	železniški asistent Južne železnice	Trbovlje	1913
Andrej Šuligoj	m	podjetnik in veleposestnik	Trbovlje	1913
Alojzij Šuln	m	gostilničar in posestnik	Trbovlje	1913

Tabela 2: Seznam pridruženih članov Trboveljske podružnice SPD leta 1914.⁹²

ČLAN	SPOL	POKLIC	KRAJ	LETO PRIDRUŽITVE
Jaka Černjavič	m	asistent na Južni železnici	Trbovlje	1914
Franc Dreo	m	gostilničar	/	/
J. Füring	m	stavbni mojster	Trbovlje	1914
Ida Mazi	ž	učiteljica	Vode	1914
Vinko Orešnik	m	založnik delniške pivovarne	Trbovlje	1914
Jože Prelogar	m	trgovec	/	/
Ignacij Ranzinger	m	mesar	Retje	1914
Karel Režun	m	uradnik Trboveljske premogokopne družbe	/	/
Melhior Rismal	m	učitelj	Rajhenburg	1914
Štefka Scheligo	ž	učiteljica	Rajhenburg	1914
Mirko Sušnik	m	učitelj	Rajhenburg	1914
Franc Šporin	m	trgovec in gostilničar	Sv. Katarina	1914

92 »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1914, 156; »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1914, 108; »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1914, 136; »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1914, 168; Lenarčič, 60 let planinstva v Trbovljah, 21.

Tabeli članov⁹³ nam prikažeta, da se je število gibalo okrog 50, od tega je bila večina moških in le štiri ženske. Društvo je bilo sestavljeno iz narodno zavednih Slovencev oziroma iz »vrst *intelligence*«. ⁹⁴ V njem ni moč zaslediti navadnih delavcev oziroma rudarjev, kar je razumljivo, saj so v tistem obdobju svoj fokus usmerjali na izboljšanje lastnih pravic.

Za konec poglavja velja omeniti še Frana Oseta, zadnjega predsednika trboveljske podružnice pred razpustom, ki se je 8. marca 1914 udeležil zbora delegatov osrednjega odbora SPD v Ljubljani. ⁹⁵ Tri mesece kasneje se je začela prva svetovna vojna in vsi vodilni člani so bili vpoklicani v vojsko. Društvo je tako prenehalo delovati. ⁹⁶

ZAKLJUČEK

Kratek pregled začetkov (organiziranega) planinstva na območju Zasavja je iztočnica za nadaljnje raziskovanje obravnavane teme. Prva svetovna vojna je namreč preprečila narodnostno prebujanje rudarskega proletariata in nadaljnje delovanje trboveljske podružnice Slovenskega planinskega društva. Mlada planinska organizacija se zaradi neurejenih razmer tudi kasneje, v Kraljevini SHS, ni uspela postaviti na noge. Več navdušenih planincev je sicer obiskovalo bližnje vrhove, vendar formalno niso bili včlanjeni v domačem planinskem društvu, ker ga ni bilo. ⁹⁷ »Prebujanje« in razmah se prične z iniciativo ljubiteljev narave, ki v drugi polovici dvajsetih let zopet pričnejo formalno organizirati podružnico v Trbovljah.

93 Člana, ki nimata navedenega kraja in leta pridružitve nisem zasledil v Planinskem vestniku, sta pa navedena v knjigi 60 let planinstva v Trbovljah.

94 Majdič, Polde. »Delavstvo in planinstvo.« *Zasavski tehnik*, 15. julij 1955, 6.

95 »Zbor delegatov.« *Planinski vestnik*, 1914, 76.

96 Lenarčič, 60 let planinstva v Trbovljah, 21.

97 Lenarčič, Tine. »Nazaj k naravi.« V: 30 let športa v Trbovljah: 1922 – 1952, 70–72. Trbovlje: športno društvo "Rudar", 1952.

VIRI IN LITERATURA

Časopisni viri

- »S Kuma.« *Zgodnja Danica*, 10. september 1869, 295.
- »Poročilo osrednjega društva o delovanju l. 1895.« *Planinski vestnik*, 1896, 36.
- »Planinskih piparjev izlet na Kum.« *Planinski vestnik*, 1896, 53–54.
- »Imenik članov "Slov. plan. društva" l. 1895.« *Planinski vestnik* 1896, 38–40.
- »Janez Hausenbichler.« *Planinski vestnik*, 1896, 54.
- »Pot iz Žalca na Mrzlico.« *Planinski vestnik*, 1898, 188.
- »Hausenbichlerjeva kočna na Mrzlici.« *Planinski vestnik*, 1899, 146.
- »Otvoritev Hausenbichlerjeve kočne na Mrzlici.« *Planinski vestnik*, 1899, 164–165.
- »Darila za Hausenbichlerjevo kočna na Mrzlici.« *Planinski vestnik*, 1899, 196.
- »Darila za Hausenbichlerjevo kočna na Mrzlici.« *Planinski vestnik*, 1900, 8.
- »Poročilo o delovanju Savinske podružnice leta 1899.« *Planinski vestnik*, 1900, 48.
- »Društveni izlet na Mrzlico.« *Planinski vestnik*, 1900, 96–97.
- »Izlet na Mrzlico (1119 m)« *Planinski vestnik*, 1901, 169–171.
- »Izleta na Mrzlico.« *Planinski vestnik*, 1902, 128.
- »Nekaj o vodstvu planinskih društev.« *Planinski vestnik*, 1903, 72–73.
- »Hausenbichlerjeva kočna.« *Planinski vestnik*, 1904, 102.
- »Hausenbichlerjevo kočna.« *Planinski vestnik*, 1905, 36.
- »Litjska podružnica.« *Planinski vestnik*, 1905, 141.
- »Nova podružnica.« *Planinski vestnik*, 1905, 141.
- »Izlet na Kum.« *Planinski vestnik*, 1905, 162.
- »Posavske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1905, 193.
- »Hausenbichlerjevo kočna na Mrzlici.« *Planinski vestnik*, 1905, 213.
- »Letošnji promet v naših kočah.« *Planinski vestnik*, 1909, 214.
- »Promet v kočah l. 1910.« *Planinski vestnik*, 1910, 222.

- »Izvestje Slov. Plan. Društva.« *Planinski vestnik*, 1911, 92.
- »Imenik članov S. P. D.« *Planinski vestnik*, 1911, 158.
- »Promet v kočah I. 1911.« *Planinski vestnik*, 1912, 53.
- »Nova podružnica.« *Planinski vestnik*, 1912, 226.
- »Trbovlje.« *Slovenski narod*, 6. december 1912, 2.
- »Trbovlje.« *Dan*, 7. december 1912, 2.
- »Promet v kočah I. 1912.« *Planinski vestnik*, 1913, 24.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 44.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 64.
- »Trboveljska podružnica S.P.D.« *Slovenski narod*, 30. april 1913, 2–3.
- »Trboveljska podružnica.« *Planinski vestnik*, 1913, 102.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 108.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 128.
- »Občni zbor osrednjega društva.« *Planinski vestnik*, 1913, 152.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 156.
- »Savinjska podružnica.« *Planinski vestnik*, 1913, 179.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1913, 204.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1914, 156.
- »Zbor delegatov.« *Planinski vestnik*, 1914, 76.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1914, 108.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1914, 136.
- »Dodatek.« *Planinski vestnik*, 1914, 166.
- »Trboveljske podružnice.« *Planinski vestnik*, 1914, 168.
- »Ključ za Hausenbichlerjevo kočjo.« *Planinski vestnik*, 1914, 129.
- »Hausenbichlerjevo kočjo.« *Planinski vestnik*, 1914, 164.
- »Gustav Vodušek – 70 letnik.« *Slovenec*, 17. julij 1929, 3.

- Baš, Otokar. »Mrzlica (1100 m).« *Planinski vestnik*, 1914, 124–128
- Erjavec, Fran. »Ena noč na Kumu.« *Slovenski glasnik*, 1. februar 1862, 60–64.
- Majdič, Polde. »Delavstvo in planinstvo.« *Zasavski tednik*, 15. julij 1955, 6.
- Mlakar, Janko. »60 let slovenskega planinstva.« *Planinski vestnik*, 1953, 209–211.
- Orožen Fran, Anton Mikuš. »Planinski vestnik.« *Planinski vestnik*, 1895, 1–2.
- Orožen, Fran. »Sveti Kum.« *Koledar Družbe sv. Mohorja 1903*, 41–44.
- Režun, Karel. »Začetki moje hoje v planine.« *Zasavski tednik*, 15. julij 1955, 3.
- T.P., »Kumberg, der Rigi von Unterkrain.« *Laibacher Zeitung*, 21. julij 1864, 654–655.

Literatura

- Brečko, Stane. *Hrastnik skozi desetletja*. Hrastnik: Kulturna skupnost, 1970.
- Brinar, Janez, ur. *Kum, Kum, le pogum!: 50 let Planinskega društva Kum Trbovlje: 1950–2000*. Trbovlje: Planinsko društvo Kum, 2000.
- Ivančič Lebar, Irena. *Župani naših Trbovelj*. Trbovlje: Zasavski muzej, 2009.
- Kocbek, Fran. *Savinske planine: vodnik po gorah in dolinah v Savinskih planinah*. V Št. Petru v Savinski dolini: A. Cvenkel, 1904.
- Kocbek, Fran. *Koledar Slovenskega planinskega društva 1910*. V Celju: Izdal in uredil Fr. Kocbek, 1910, 80.
- Kocbek, Fran. *Koledar Slovenskega planinskega društva 1911*. V Celju: Izdal in uredil Fr. Kocbek, 1911, 59.
- Kocbek, Fran. *Planinski koledar 1913*. V Celju: Izdal in uredil Fr. Kocbek, 1913, 110.
- Kocbek, Fran. *Planinski koledar 1914*. V Celju: Izdal in uredil Fr. Kocbek, 1914, 84.
- Kreže, Karmen. »Skromen mož velikih dejanj: Janez Hausenbichler.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 65/3 (2017), 399–414.
- Lenarčič, Tine. »Nazaj k naravi.« V: *30 let športa v Trbovljah: 1922 – 1952*, 70–75. Trbovlje: športno društvo »Rudar«, 1952.
- Lenarčič, Tine. *60 let planinstva v Trbovljah*. Trbovlje: Tika, 1973.
- Lenarčič, Tine. *Mrzlica (1122 m): savinjski in knapovski Triglav: ob 100 letnici zgraditve Hausenbichlerjeve kočice na Mrzlici, 1899–1999*. Trbovlje: Planinsko društvo, 1999.
- Lenarčič, Tine. *Trbovlje – po dolgem in počez*. Trbovlje: Tiskarna Tori, 2009.

Merljak, Sonja. *Preteklost je prolog: pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu: učbenik pri predmetu zgodovina novinarstva in medijev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.

Mikša, Peter, Kornelija Ajlec. *Slovensko planinstvo = Slovene mountaineering*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2011.

Mlakar, Franc, ur. *Župnija Trbovlje: 1545–1995*. Ljubljana: Družina, 1995.

Orožen, Janko. *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola. 1, Od početka do 1918*. Trbovlje: Občinski ljudski odbor, 1958.

Orožen, Janko. *Zgodovina Zagorja ob Savi. 1*. Zagorje ob Savi: Občinska konferenca SZDL, 1980.

Orožen, Janko. »Iz zgodovine Planinskega društva Celje: od ustanovitve do prve svetovne vojne (1893–1914).« V: *Celjski zbornik 1977–1981*, odg. ur. Vlado Novak, 259–282. Celje: Kulturna skupnost občine, 1981.

Potrpin, Jože, ur. *Srce slovenske zemlje: kumski zbornik*. Ljubljana: Družina, 1998.

Stepišnik, Drago. *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.

Strojín, Tone. *Zgodovina slovenskega planinstva: Slovenska planinska organizacija: SPD–PZS: 1893–1948–2003*. Radovljica: Didakta, 2009.

POVZETEK

Vpogled v začetke (organiziranega) planinstva na območju Zasavja ponuja zanimiva dejstva, ki so prikazana v prispevku. Zametki organiziranega planinstva na področju današnjega Zasavja sovpadajo z ustanovitvijo Savinjske, Litijske in Posavske podružnice Slovenskega planinskega društva. Med člani osrednjega društva in omenjenih podružnic je moč zaslediti tudi zasavske prebivalce, ki so bili na različne načine vključeni v njihovo dejavnost.

Za vrhunec obravnavanega obdobja lahko označimo ustanovitev Trboveljske podružnice Slovenskega planinskega društva leta 1912. Osnovna dejavnost podružnice je bila večinoma v izdelavi in markaciji poti ter organiziranju različnih družabnih dogodkov. Prva svetovna vojna je preprečila nadaljnji razmah društva in delovanje je zamrlo. Trboveljska podružnica se je ponovno formalno ustanovila šele nekaj let po koncu vojne.

Raznarodovalna in ponemčevalna nacistična politika v okupirani Rogaški Slatini (1941–1945)

**Denationalizing and Germanizing Nazi policy in
occupied Rogaška Slatina (1941–1945)**

asist. Daniel Siter

113

IZVLEČEK

Članek na podlagi arhivskih virov, ustnih pričevanj, slikovnega gradiva in dokumentacije iz zasebnih zbirk analizira raznarodovalni program nemškega okupatorja v obdobju štiriletne okupacije zdravilišča Rogaška Slatina. Glavni cilj nacistov je bila čim hitrejša vpeljava raznarodovalne in germanizatorske politike, ki so jo na Spodnjem Štajerskem izvajali Štajerska domovinska zveza, tajna državna policija, orožništvo in še nekateri drugi organi. Zlasti leti 1941 in 1942 sta v zdravilišču minili v znamenju aretacij, mučenj, nasilnih preiskav in zaplemb premoženja, izgonov ter internacij v nemška koncentracijska taborišča in okrožne ali okrajne zapore, kjer so bile slatinske žrtve usmrčene. Preostale prebivalce so politično, narodnostno, rasno in dednozdravstveno temeljito pregledali, jim na podlagi ocen dodelili legitimacije in jih skozi vrtce, šole ter s prirejanjem jezikovnih tečajev in političnih zborovanj podvrgli brezkompromisnemu ponemčevanju.

Ključne besede: Rogaška Slatina, raznarodovanje, ponemčevanje, Štajerska domovinska zveza, nemška okupacija, izgoni, zaplembe, internacije, rasno ocenjevanje

ABSTRACT

Drawing on archival sources, oral testimonies, pictorial material and documentation from private collections, the article analyses Nazi denationalization politics in the period of four-year occupation of health-spa resort Rogaška Slatina. The main objective of Nazis was a quick implementation of denationalization and Germanization policy, which was in the land of Lower Styria implemented mostly by Styria Homeland Association, Secret State Police, Gendarmerie and some other agencies. In the health-spa resort, both 1941 and 1942 have passed in a sign of arrests, torment, violent house searches and confiscations of property, expulsions and internments into Nazi concentration camps, district and regional prisons, where the victims from Rogaška Slatina waited for their final execution. Others have gone through thorough political, ethnic, genetic and racial examination,

and depending on their grades, they were given legitimations. Through kindergartens, schools, language courses and political rallies they were subducted to uncompromising Germanization.

Key Words: Rogaška Slatina, denationalization, Germanization, Styria Homeland Association, German occupation, expulsions, confiscations, internments, racial examination

UVOD

Aprila 1941 je nacistični škorenj poteptal še Kraljevino Jugoslavijo, ki se je po oficirskem državnem udaru 27. marca 1941 v Beogradu znašla na Hitlerjevem seznamu sovražnih držav. Nacistična Nemčija si je ob hitri zasedbi Jugoslavije prisvojila največji kos slovenske ozemeljske pogače in ga upravno–teritorialno povezala v dvečasni okupacijski coni oz. pokrajini z režimom civilne uprave: Spodnjo Štajersko ter zasedena območja Koroške in Kranjske. Nacisti so Slovence nemudoma obsodili na narodno smrt. V svojem delu zasedenega slovenskega ozemlja so si prizadevali za hitro implementacijo raznaroditve in etničnega uničenja (etnocid) podjarmljenih prebivalcev, kar so želeli doseči z velikopoteznim raznarodovalnim programom, širokim naborom ponemčevalnih akcij in izvajanjem silovitega terorja.¹ V prostoru, domnevno tisoč let trajajočega tretjega rajha, naj bi Slovenci med vsemi zatiranimi narodi širom okupirane Evrope izginili v najkrajšem času – v kakšnih štirih ali največ petih letih, po nekaj desetletjih pa bi se spremenili samo še v zgodovinski pojem.

Primarni fokus članka je zgodovinopisna analiza najbolj reprezentativnih raznarodovalno–ponemčevalnih ukrepov in primerov nacističnega terorja na krajevnem nivoju občine Rogaška Slatina v letih 1941–1945, ko je okupator v spodnještajerskem zdraviliškem kraju vzpostavil štiriletno zasedbeno upravo. Tematskemu področju sta se v osnovnih obrisih najbolj približali dve deli. V razstavi *Rogaška Slatina kot obmejno mesto Tretjega*

1 Ti trije sklopi zajemajo: hitro in popolno aneksijo zasedenih slovenskih pokrajin, spreminjanje zunanjega videza dežele (ponemčenje osebnih in krajevnih imen ter napisov), zaplembe ter uničevanje slovenskih knjižnic in arhivov, sežig molitvenikov, knjig, leksikonov, ukinitvev in prepoved pouka v slovenščini, splošna prepoved slovenskega jezika, knjig in tiska (ter njegovo uničenje), uvedba obveznih tečajev nemškega jezika, obvezno sporazumevanje in pisanje v nemščini, gradnja in obiskovanje nemških otroških vrtcev in šol ter ustanavljanje nemških mladinskih organizacij. Poskrbljeno je bilo tudi za razpust vseh slovenskih političnih, kulturnih, gospodarskih in celo dobrodelnih organizacij, društev, združenj, strank, zvez ter raznih skladov. Med tovrstne ukrepe spadajo še preiskave stanovanj in zaplembe imetja ter osebnega premoženja, začetrne aretacije, izgoni in izselitve. Redno so se prirejali tudi apeli, politična zborovanja in drugo. Za uničevanje slovenskega naroda se je uporabljalo še suženjsko delo s sterilizacijo, zavzeto in natančno rasno in politično pregledovanje ter ocenjevanje, dodeljevanje državljskih kategorij, splošno uničevanje slovenskega političnega, kulturnega in družbenega življenja ter načrtno množično kolonizacijo Nemcev.

rajha, 1941–1945² se avtorji sicer primarno osredotočamo na sotelsko mejo med nemškim rajhom in sosednjo Neodvisno državo Hrvaško v zaledju Rogaške Slatine ter vplivom zastražene, varovane, ožičene, ograjene, utrjene in zaminirane meje na obmejno okoliško prebivalstvo. V svoji magistrski raziskavi *Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)*³ je raznarodovalno–ponemčevalna politika obravnavana v kontekstu širše in celovitejše zgodovinske slike. Pričujoči članek je nastajal v dveh delih, drugi del vključuje nove arhivske dokumente in ostale dodane vire. Na mikrozdgodovinskem nivoju med uporabno znanstveno literaturo spadajo še prispevki, članki in monografije zgodovinarja Toneta Ferenc. Omenim naj zborniški prispevek *Nemška okupacija*,⁴ kjer je avtor orisal okupacijo ter splošno upravno in raznarodovalno delovanje okupatorja v prostoru med Bočem in Bohorjem. Še posebej pa velja izpostaviti njegovo znanstveno monografijo *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*⁵ – temeljno in še do danes nepreseženo delo o širšem ekspanzionističnem, naseljevalnem in razseljevalnem, raznarodovalnem, ponemčevalnem in represivnem delovanju ter deportacijski politiki nemškega okupatorja na območju zasedene Slovenije. Ob kritičnem pretresu sta pomembna vira tudi okupatorjev časopisni tednik *Štajerski gospodar* (izhajal v slovenščini in nemščini) ter časnik in dnevnik *Marburger Zeitung* (tudi uradno glasilo Štajerske domovinske zveze) z rednim obtokom po vsej slovenski Štajerski.

Nacistični teror se je v Rogaški Slatini pričel takoj po njeni zasedbi in vzpostavitvi okupacijskega oblastnega aparata. Valovi aretacij, preiskav in

2 Mikša, Peter, Daniel Siter, Božo Repe, Maja Vehar, Matija Zorn, Božidar Flajšman, Bojan Balkovec, Kornelija Ajlec, Manca Volk Bahun. Oddelek za zgodovino, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2018. Razstava je nastala v okviru triletnega temeljnega projekta ARRS »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva«, ki se je izvajal na Oddelku za zgodovino, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (1. 5. 2017–30. 4. 2020), financirala pa ga je Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

3 Siter, Daniel. *Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2019. Dalje: Siter, *Rogaška Slatina*.

4 Ferenc, Tone. »Nemška okupacija.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Marjan Žagar, Slavko Kremenšek, Janko Liška, Rudi Lešnik, Franc Drobne, Franjo Fijavž, Stane Mrvič, Milan Natek in Ernest Rečnik, 247–278. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984. Dalje: Ferenc, »Nemška okupacija«.

5 Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968. Dalje: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*.

zaplemb stanovanj ter ostalega premoženja, izgonov, preselitev, internacij v zapore in nemška koncentracijska taborišča ter tamkajšnje usmrčitve so lokalnemu prebivalstvu zelo hitro nakazali grozovite namere okupatorja. Izvrševanje raznarodovalno–ponemčevalnega programa lahko za okupirano Rogaško Slatino razdelimo na dve fazi. Začetna faza je trajala nekje od sredine aprila do jeseni 1941 in je bila najintenzivnejša. Raznarodovanje in teror se nato nadaljujeta v letu 1942, ko se okupator ob protizakoniti uvedbi prisilne vojaške in delovne mobilizacije odloči še za usmritev pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja in steklarjev, ki so po napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 postali zaradi svoje delovne zavednosti in poznejšega razkritja komunistične celice znotraj tovarne stekla glavni sovražniki nemškega rajha. Skorajda sočasno sledi tudi internacija svojcev ustreljenih steklarskih talcev, partizanskih družin in aktivistov Osvobodilne fronte (v nadaljevanju OF) v celjski Stari pisker ter nemška koncentracijska in otroška taborišča.

OSNOVA RAZNARODOVANJA ZASNOVANA ŽE V PREDVOJNEM OBDOBJU

Osnova raznarodovalne politike, ki jo je nemški okupator v vsej svoji izkrivljeni in celoviti obliki implementiral po prevzemu občinskih uprav in vzpostavitvi svoje okupacijske civilne uprave, je bila pripravljena še preden je nemška vojska napadla Kraljevino Jugoslavijo. Med 27. marcem (državni udar v Beogradu) in 6. aprilom 1941 (začetek nemškega napada) je bilo pod okriljem še intenzivnejšega zbiranja obveščevalnih podatkov petokolonaških organizacij v veliki tajnosti v Gradcu sklicanih več pomembnih sestankov, kjer so se Nemcem predajali občutljivi in ključni podatki iz številnih tajnih sfer delovanja jugoslovanske države. Srečanji so se udeležili zlasti vodilni nacisti iz slovenskega okolja, ki so kasneje nemškim invazijskim enotam pomagali kot vodniki (»Sonderführer«), tolmači in inštruktorji. Tri dni pred napadom so bili na konferenci obmejnega pokrajinskega urada nacionalsocialistične stranke v Gradcu izbrani tudi ideološko in politično zanesljivi ljudje (t. i. zaupniki oz. »Vertrauensleute«), na katere se je lahko okupator zanašal glede dobavljanja skrajno občutljivih podatkov iz njihove

vega domačega okolja ter nudenja osnovne pomoči nemškim vojakom pri njihovi orientaciji in nemškim organom pri vzpostavljanju okupacijskega oblastnega aparata.⁶ Iz fonda Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije izvemo, da so sezname zaupnikov razdelili na navadne in posebne zaupnike (»besondere Vertrauensleute«) – imena slednjih so v dokumentih podčrtali. Iz občine Rogaška Slatina posebnih zaupnikov ni bilo, osem oseb pa je bilo uvrščenih med navadne zaupnike. Za ozemlje Kostrivnice so nemški uradniki zapisali zgolj enega navadnega zaupnika.⁷

Občutljive osebne informacije, zbrane v predvojnih dneh v Gradcu, so nacisti izkoristili za to, da so še pred invazijo za vsak politični okraj v slovenskem delu Štajerske pripravili mape z osebnimi podatki o ljudeh, organizacijah, društvih in ustanovah, ki so bile Nemcem oz. nemštvu prijateljsko naklonjene ali sovražno usmerjene.⁸ Poleg tovrstnih map pa so bili v dneh pred vojno v Gradcu ustvarjeni tudi natančni aretacijski spiski domnevno sumljivih in nevarnih ljudi, po katerih se je ravnala okupatorjeva oblast po prevzemu občinskih uprav. V skladu s temi vnaprej pripravljenimi seznammi je bilo priprtih in izgnanih ogromno število Slovencev.⁹ Po 3. aprilu 1941 so bili položeni tudi temelji kasnejše raznarodovalne politike v slovenskem predelu Štajerske. Med najpomembnejše sklepe sodijo določitev nemščine za uradni jezik, odstranitev slovenskih napisov in spomenikov, izgon nezaželenih in nevarnih elementov ter prebivalcev, ki so se v Slovenijo priselili po letu 1914.¹⁰

Tako ne preseneča, da so bili za občino Rogaška Slatina s pomočjo izdajalske obveščevalne dejavnosti petokolonaških organizacij, folksdvoj-

6 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 131–132; Ferenc, »Nemška okupacija«, 248.

7 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, šk. 816, Gemeinde Kostreinitz/Rohitsch Sauerbrunn/Rohitsch; šk. 744, Kulturbund: Rogaška Slatina; SI AS 1602, Deželni svetnik okrožja Celje, šk. 2, p. e. 58.

8 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 134.

9 Prav tam, 131–132; Ferenc, Tone. *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1: Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006, 131–132. Dalje: Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*.

10 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 135.

čerjev¹¹ in nemštvu naklonjenih oseb (lokalnih simpatizerjev) že v dneh pred vojno oblikovani natančni aretacijski spiski domnevno sumljivih ljudi, s katerimi bo potrebno obračunati takoj po zasedbi. V Gradcu ustvarjeni imenski seznama (»verhaftungsbefehl aus Graz«) slatinskih občanov, ki je policijskim oblastem po vzpostavitvi oblastnega aparata služil kot osnovni priročnik za izvrševanje aretacij, preselitev in izgonov, so bili opremljeni celo s podatki o kraju in letu rojstva, številu otrok, zakonskem stažu, poklicu, državljanstvu in kraju bivanja. Na graškem aretacijskem pozivu za zdraviliški kraj se je znašlo 10 prebivalcev – po poklicni strukturi je šlo v glavnem za učitelje, ravnatelje, duhovnike, gostilničarje, direktorja zdravilišča in podobne zaposlitve.¹² Dva seznama za Rogaško Slatino sta bila izdelana celo v Berlinu (»Verhaftungsbefehl aus Berlin«).¹³ Na vseh seznamih je bilo še pripisano, da so imenovani izkazovali sovražno protinemško mišljenje in razpoloženje, med obremenilne podatke pa je sodil še pripis, da se jih je 27. marca 1941 večina udeležila demonstracij proti pristopu Kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu.¹⁴ Ti dokumenti potrjujejo tezo, da so bile grozljive usode mnogih prebivalcev Rogaške Slatine načrtovane in zapečatene še pred Hitlerjevo invazijo. Temeljni kamen nacističnega raznarodovalnega programa za Spodnjo Štajersko je bil torej položen še preden je nemška vojska sploh prestopila jugoslovanske državne meje.¹⁵

KRONOLOŠKI PREGLED IZGONOV IN ZAPLEMB IMETJA V LETU 1941

16. aprila 1941 (zgolj pet dni po zasedbi Rogaške Slatine in dan pred brezpogojno kapitulacijo razsute jugoslovanske vojske) so se v zdravilišče

11 Volksdeutscher (poslovenjeno v folksdojčer) označuje pripadnika nemškega naroda, ki živi izven etničnih meja matične nemške države. Tovrstnim Nemcem je bilo običajno podeljeno dvojno državljanstvo: državljanstvo tuje države, kjer so prebivali in nemško državljanstvo. Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=folksdoj%C4%8Der> (dostop: februar 2021). Okupatorjev župan v Rogaški Slatini Herbert Miglič je bil torej jugoslovanski oz. slatinski Nемеc.

12 Siter, *Rogaška Slatina*, 8.

13 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 78, Fahndungsliste Berlin.

14 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Verhaftungsbefehl aus Graz/Berlin.

15 Siter, *Rogaška Slatina*, 8.

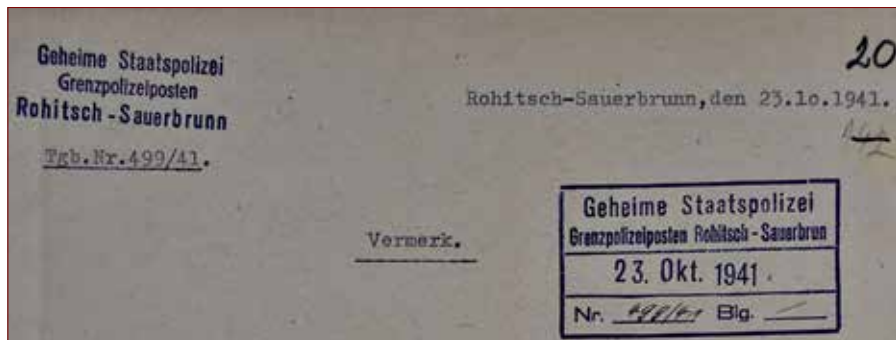
pripeljali prvi oddelki SA (Sturmabteilung) in glavni šef («Postenfürher») kasnejše obmejne policijske postaje gestapo (Geheime Staatspolizei oz. tajna državna policija) v Rogaški Slatini. Krajevno izpostavo tajne državne policije je zgolj 12 dni po prihodu, 28. aprila 1941, ustanovil in tekom okupacije vodil dotedanji vodja postaje obmejne policije v Murecku kriminalist Mihael Hofmann. Po odprtju gestapovske centrale se je teror v skladu z navodili iz Gradca pričel izvajati še isto noč, kar potrjuje namere nacistov po hitri izvršitvi politike raznarodovanja v Spodnji Štajerski.¹⁶

Slika 1: V stanovanjski vili Janina s hišno številko 120 je bila ob koncu aprila 1941 nameščena izpostava gestapa. Vodjo slatinskih sokolov in lastnika vile zdravnika dr. Koltererja je okupator izgnal, njegovo lastnino pa zaplenil. Najstrahotnejši vzvod lokalnega terorja se je nahajal na isti lokaciji, kjer so danes prostori bančne poslovalnice Nova KBM.

Vir: Zasebna zbirka Roberta Reicha. Izvirnik fotografije hrani Jelica Lukič.

16 SI AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk. 10, Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina; SI AS 1931, šk. 848, Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina; šk. 814, Errichtung eines Grenzpol.Postens in Rohitsch Sauerbrunn, 30. april 1941.

Slika 2: Uradni žig gestapovskega centra v spodnještajerskem zdravilišču Rogaška Slatina med drugo svetovno vojno. Njegovo formalno poimenovanje je imelo dva uradna naziva: »Geheime Staatspolizei: Grenzpolizei-posten Rohitsch-Sauerbrunn« oz. »Tajna državna policija: Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina« ali »Der Kommandeur der Sipo und des SD in der Untersteiermark: Grenzpolizei-posten Rohitsch-Sauerbrunn«. Prvi je bil v pogostejši rabi.

Vir: SI AS 1931, t. e. 814, Vermerk, 23. oktober 1941.

Med prvimi aretiranci so se že 16. aprila 1941 znašli zlasti narodno zavedni in politično aktivni Slatinčani (člani Sokola, protinemško uperjeni prebivalci, izobraženci, učitelji, duhovniki, zdraviliški in poštni uradniki ter drugi).¹⁷ Med njimi je bil tudi dotedanji ravnatelj banovinskega zdravilišča v Rogaški Slatini Ivan Gračner, čigar primer zelo nazorno izkazuje tragično usodo vseh izgnancev. Skupaj s preostalimi žrtvami je bil 16. aprila odveden najprej v Migličevo občinsko stavbo, od koder so bili že naslednji dan odpeljani v začasni pripor v Šmarje pri Jelšah, kjer sta imela slatinski gestapo in politični komisar Robert Komarek¹⁸ poleg zaporov v Rogaški Slatini svoje zaporniške celice. Po desetih dneh ujetništva za rešetkami so mu sporočili, da bo skupaj s svojo družino pregnan čez mejo na ozemlje NDH, njegovo premoženje pa bo zaplenjeno. Gračnerja so nato policisti odvedli na kamion in ga odpeljali k njegovi ženi v Rogaško Slatino, kjer je okupator istočasno že zbiral družine aretirancev za načrtovani izgon preko

¹⁷ SI AS 1827, š. 10, f. 870/IV, Kronika.

¹⁸ SA-Standartenführer Robert Komarek, dotedanji funkcionar na pokrajinskem vodstvu Nemške delavske fronte (*Deutsche Arbeitsfront*) oz. nacističnega sindikata v Gradcu in osebni prijatelj Franza Steinla (zvezne vodje SHB), je bil od sredine aprila do konca junija 1941 politični komisar okraja Šmarje pri Jelšah s sedežem v prostorih Ljubljanskega doma v Rogaški Slatini. Do ukinitve njegovega okrajnega političnega komisariata mu je bila med drugim podrejena tudi okupacijska občina Rogaška Slatina z županom Herbertom Migličem. Siter, *Rogaška Slatina*, 40–41.

južne meje nemškega rajha. Ob prihodu ji je policijsko spremstvo zabičalo: »Imate pol ure časa. Šli boste s svojim možem. Vaše posestvo je zaplenjeno. S seboj vam je dovoljeno vzeti 12 kg prtljage in 250 dinarjev.«¹⁹ Gračnerjevi ženi so poleg vsega imetja odvzeli še 45.000 dinarjev (originalno nemško poročilo navaja 10.000 dinarjev²⁰), ki jih je skrivala pri sebi.²¹ Natrpane v vojaškem kamionu, kot da sploh ne bi bili ljudje, so jih odpeljali preko sotelske meje na ozemlje NDH, natančneje v Đurmanec, kjer so jih pregnali iz vozila in jim zabičali: »Tako, sedaj ste prosti. Greste lahko kamorkoli želite, toda če se vrnete nazaj, boste ustreljeni.«²²

Beschlagnahmte Effekten.	
✓ Wiedloch-Isenberger	
✓ Bo vka Josef	1.700 Dinar + 45 RM, Bargeld
✓ Yurabek Georg	1.000 Dinar, 2. Versicherungspolice
✓ Fischer Simon	1.000 Dinar, 2. Versicherungspolice
St. Peter b. Spiloberger	
✓ Luzner Alois	1.000 Dinar, 2. Sparkassenbucher
Rohitsch-Sagertrami	
✓ Pisterlik Paula	ein Geldbetrag von 400 Dinar und 2 RM Sparkassenbucher
✓ Vrbnič Mira	ein Geldbetrag von 6.000 Dinar, 2. Sparkassenbucher
✓ Mavrič Martin	1.000 Dinar Bargeld & Anhanger des Broches
✓ Kovačič Jakob	1.000 Dinar, 2. Sparkassenbucher
✓ Gračner Ivan	1.000 Dinar Bargeld & Anhanger des Broches
✓ Harrison	1.000 Dinar, 2. Sparkassenbucher

Slika 3: Seznam zaplenjenega imetja v korist utrjevanja spodnještajerskega nemštva in Komarekovega okrajnega urada pri naslednjih Slatinčanih: Pavli Piskernik, Miri Vrbnič, Martinu Mavriču, Jakobu Kovačiču, Ivanu Gračnerju in Harrisonu.

Vir: SI AS 1625, t. e. 1, Beschlagnahmte Effekten, 12. junij 1941.

19 ARS, AS 1827, š. 73, Usoda slovenskega uradništva.

20 SI AS 1625, Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, Urad Maribor, šk. 1, Übernahmsbestätigung, 20. junij 1941; Beschlagnahmte Effekten.

21 SI AS 1827, šk. 10, Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina; šk. 73, Tragedija slovenskega naroda (1941); SI AS 1931, šk. 848, Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina.

22 SI AS 1827, šk. 73, Usoda slovenskega uradništva.

Okrajni politični komisar Komarek je že 14. aprila izdal prvo odredbo o zaplembi prometno izpravnih motornih vozil na območju Rogaške Slatine za potrebe Wehrmachta ali administrativnih uradov okraja Šmarje pri Jelšah. Rok za vložitev prijave motornih vozil je bil 1. maj, po pretečenem roku so bila na podlagi odredbe vsa vozila avtomatsko zaplenjena.²³ Prve zaplembe preiskane imovine so bile opravljene že 18. aprila 1941, ko so nacisti po ukazu okrožnega žandarmerijskega poveljnika v sklopu temeljite preiskave Zdraviliškega doma v osrčju zdravilišča zasegli pekarno, sestavine za peko (moko, sol, sladkor, olje ipd.), pogonsko gorivo in najdena živila v hotelskem poslopju.²⁴ Že naslednji dan se je okupator polastil tudi Stritarjevega doma (v lasti zdravnika v jugoslovanski kraljevi vojski majorja dr. Dernošeka in gostilničarja Huga Vlahoviča), kjer je ob preiskavi vile zaplenil tudi ogromno količino živil in ostalih predmetov. V poročilu žandarmerijske postaje Rogaška Slatina izvemo, da so bila živila pripravljena za vojne begunce, ob zaplembi pa prestavljena v skladišče hotela Steiererhof (pred vojno Hotel Jugokralj, danes Hotel Slovenija).²⁵ Zaplembe so se nadaljevale 21. aprila, ko so Srbu Jovanu Sretenoviču (podpolkovniku v nekdanji kraljevi vojski) odvzeli 12–sobno vilo (Vila Sretenovič), pravoslavnemu župniku Svetozarju Zuranoviču iz Pančeva je bila zasežena vila s šestimi sobami, podobno pa se je zgodilo tudi profesorici Zori Ilič iz Zagreba, ki so ji prav tako zaplenili majhno vilo z nekaj sobami.²⁶

25. aprila 1941 je krajevna izpostava SD (Sicherheitsdienst; obveščevalna služba NSDAP in SS)²⁷ v Rogaški Slatini izdala nalog o priprtju in izgonu nemštvu sovražnih oseb. Ukaz je zajel 11 oseb, izvršiti pa ga je morala žandarmerijska postaja v Rogaški Slatini. Na spisku so se znašli: družina Matanič (mama Ana in njena otroka Ana ter Rozalija), družina Perger (mama Alojzija, zakonska otroka Tatina in Vera ter 6–letna vnukinja Zag Tušanka), družina Podjavoršek (žena Minka in njen sin Albin), Ilka

23 SI_ZAC (Zgodovinski arhiv Celje)/0084, Okupacijska občina Rogaška Slatina, šk. 2, sign. 122, Anmeldung der Kraftfahrzeuge, 22. april 1941.

24 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 84, Verzeichnis über aufgefundene Lebensmittel und Treibstoffe, 18. april 1941.

25 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 84, Verzeichnis, 19. april 1941.

26 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 84, Häuser, Beschlagnahme, 21. april 1941.

27 V zdravilišču stacionirani SD in SiPo sta delovali pod upravo gestapovske izpostave obmejne policije Rogaška Slatina (Geheime-Statpolizei: Grenzpolizeiposten Rohitsch Sauerbrunn).

Hočevar in Zazilija Kračner, ki pa ni živela ves čas v Rogaški Slatini.²⁸ A. M. je to bridko usodo ob začetku okupacije doživela na lastni koži. V pogovoru je omenila, da tega dne, tudi če bi želela, ne bo nikoli pozabila. Do zob oboroženi nemški policijski oddelki so sredi noči vdrli v njihovo hišo in začeli v nemščini kričati, da morajo zapustiti svoj dom. S seboj jim je bilo dovoljeno vzeti 10 kg nujne prtljage (oblačil in osebnih potrebščin) in 200 dinarjev. Zunaj jih je že čakal nemški avtobus, na katerega so iz bližnjih okolišev strpali tudi preostale prebivalce s podobno usodo.²⁹ Objokane, prestrašene in neprespane so jih odpeljali prek nemško–hrvaške meje v Đurmanec, kjer je avtobus počakal, nakar je policijsko osebje dejalo: »*Tako, sedaj ste svobodni. Lahko greste kamorkoli želite, toda če se kdajkoli vrnete na ozemlje nemškega rajha, boste ustreljeni.*«³⁰ Pričevalka je še dodala, da se spominja Pergerjevih sester, ki sta se po izgonu za kratek čas vrnili nazaj v Rogaško Slatino, da bi iz stanovanja pobrali še nekaj svojega imetja, kar pa bi lahko bila usodna napaka. Po vojni sta ji povedali, da so ju skoraj ustrelili.³¹ SD je še nato za vse izgnane izdal ukaz o preiskavi in zaplembi njihovih stanovanj ter ostalega premoženja.³² Pri Mataničih je nemška policija poleg živih in ostalih predmetov odkrila tudi 1.835 dinarjev in usnjeno torbico. Družina Podjavoršek je živela v delu občinskega doma (drugi del je pripadal Migličevemu zasedbenemu uradu), kjer so bila nekatera stanovanja namenjena bivanju učiteljev. 26. aprila 1941 jim je okupatorjeva oblast pregledala in zaplenila celotno premoženje, najdena živila pa so bila izročena organizaciji Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (Urad za nacionalsocialistični ljudski blagor ali NSV).³³ Pri večini žandarskih aretacij in izgonih je sodeloval slatinski orožnik in stalni namestnik nemškega šefa žandarmerijske postaje v Rogaški Slatini Franc Lončar, ki je veljal za desno roko Migliča, pred okupacijo pa je bil celo komandir zdraviliške orožniške postaje.³⁴

28 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Festnahme und Abschiebung deutsch feindlicher Personen, 26. april 1941.

29 A. M., telefonski pogovor, intervjuval Daniel Siter, Ljubljana, 2018.

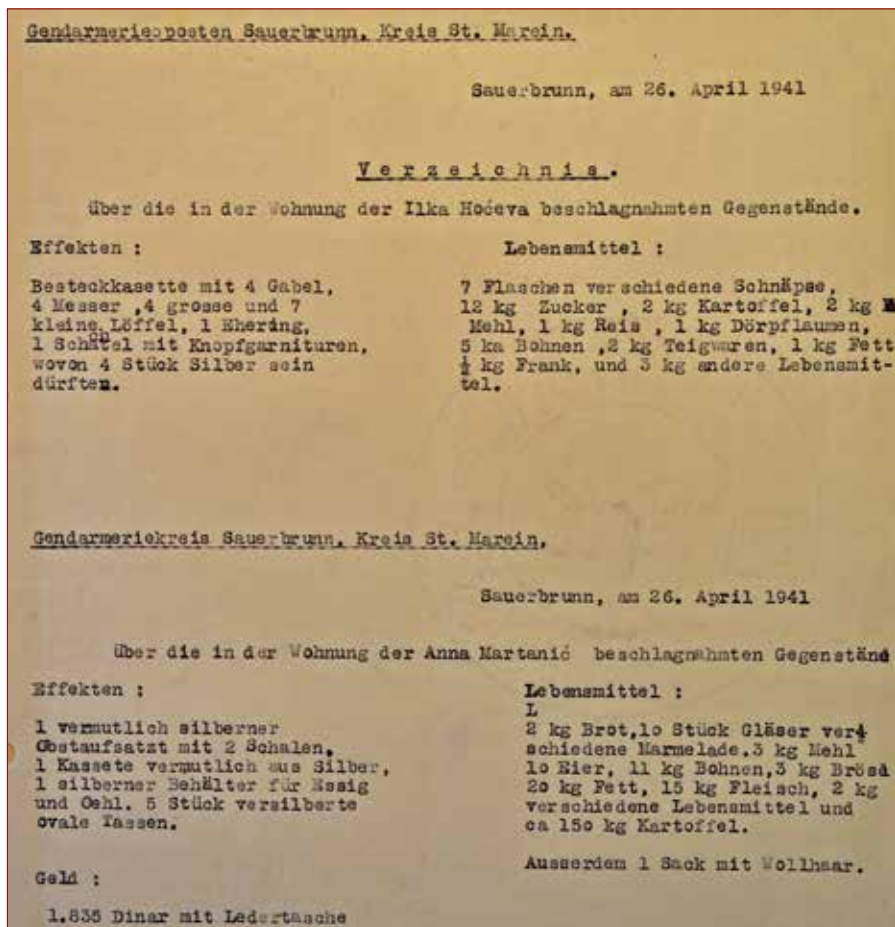
30 SI AS 1827, šk. 73, Tragedija slovenskega naroda (1941).

31 A. M., telefonski pogovor, intervjuval Daniel Siter.

32 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Festnahme und Abschiebung deutsch feindlicher Personen, 26. april 1941.

33 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Verzeichnis, 26. april 1941.

34 SI AS 1827, šk. 63, Poizvedbe o orožnikih, 2. oktober 1945.

Slika 4: Spisek živil, vrednostnih papirjev, denarja in ostalih dragocenih predmetov, ki so bili zaseženi ob preiskavi stanovanj Ilke Hočevar in Anne Matanič.

Vir: SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Verzeichnis, 26. april 1941.

Štiri osebe, ki so za kratek čas sicer končale v nemškem priporu (areta-cija se je izvršila 30. aprila 1941), so si izpustitev in ponovno svobodo kupile z obljubo o trajni izselitvi. Ironično jo je okupator označil za prostovoljno dejanje. Kar se tiče poklicnega statusa je šlo za pripadnice ženskega spola (Pavlo Piskernik, Miro Vrbnič in Miro Kurbus) z zaposlitvijo na raznih ura-

dih, Vinko Snoj pa je bil po poklicu ekonomist.³⁵ 29. aprila je okupator v zaledju Rogaške Slatine na drugo stran reke Sotle, ki je sredi junija 1941 formalnopravno postala nemško–hrvaška državna meja, pregnal naslednje judovske prebivalce: Adolfa Rosenthala iz Rogaške Slatine in družino König (Kralj) – Elzo, Karla in Franca. Za zadnja dva (po smrti svojega očeta postaneta delničarja žage v Mestinju) obstaja verjetnost, da sta bila pregnana že 20. aprila. Ko so prečkali sotelsko mejo, so jim nemški orožniki zabičali, naj se ne vračajo več v nemški rajh, sicer bodo ustreljeni.³⁶

V maju 1941 se je nemški okupator polastil tudi imovine v okoliških naseljih Rogaške Slatine. Tako je bila 17. maja po naročilu Roberta Komareka na naslovu Topole 24 zaplenjena stanovanjska hiša in pripadajoča posest 53–letnega slatinskega zdravnika dr. Franca Koltererja. Za upravitelja približno 10 hektarjev velikega kmetijskega zemljišča je bil na predlog župana Migliča imenovan folksdojčer in član Kulturbunda Ludvig Brezinšek.³⁷ Že ob koncu aprila so Koltererju odtujili tudi Vilo Janina v središču Rogaške Slatine, kjer se je namestil sedež gestapovske izpostave.³⁸ Koltererju kot vodji Sokola v zdravilišču je uspelo še pravi čas prebegniti v okupirano Ljubljano.³⁹ 17. maja je bila v naselju Cerovec zasežena približno 7 hektarjev velika posest Janka Leskovca, ki pa je do zaplembe že pobegnil. Tudi na njegovem zemljišču je bil za upravitelja določen Brezinšek.⁴⁰ 23. maja so Georgu Anderliču zaplenili motor, ker se ni držal Komarekovega navodila, da mora prijavo vozila oddati najkasneje do 1. maja.⁴¹ Ob koncu maja 1941 je izpostava gestapa v Rogaški Slatini zasegla imovino Mihaela Klanjščka, ki je bival v Rogaški Slatini vse od leta 1919, potem ko se je preselil iz Ljubljane. Nemška tajna državna policija mu je 21. maja zasegla lekarno na naslovu Tržaški dom 44. Aretaciji in prestajanju zaporne kazni se je sku-

35 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 78, Liste über Schutzhäftlinge, die freiwillig abgewandert sind; p. e. 77, Sauerbrunn; šk. 3, p. e. 87, Liste der beim Postamt Rohitsch–Sauerbrunn beschäftigten Bediensteten, 17. januar 1941.

36 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 78, Liste über Reichsverwiesene Juden; p. e. 77, König..., Juden, Reichsverweisung; šk. 3, p. e. 81, ...Sägewerk in Mösttin, 24. april 1941.

37 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 80, 17. maj 1941.

38 SI AS 1931, šk. 814, Errichtung eines Grenzpol.Postens in Rohitsch Sauerbrunn, 30. april 1941.

39 SI AS 1931, šk. 848, Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina.

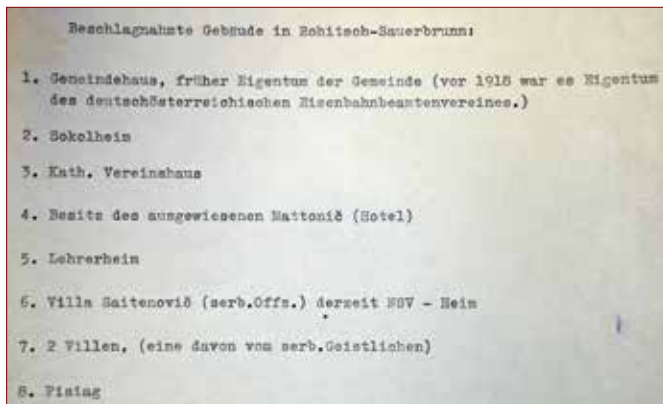
40 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 80, 17. maj 1941.

41 SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 121, Zaplemba mot. kolesa, 23. maj 1941.

paj s svojo ženo uspel izogniti z obljubo o takojšnji izselitvi z ozemlja nemškega rajha.⁴² Župan Miglič si je nadzor nad gasilskimi četami, stacioniranimi v zdravilišču, vzpostavil že sredi maja 1941, pri čemer jim je zaplenil njihov dotedanji gasilski dom, gasilske enote pa prestavil na novo lokacijo.⁴³

Slika 5: Gestapo je ob koncu maja 1941 zaplenil tudi lekarno Klanjšček (del Tržaškega doma, danes se v istih prostorih nahaja Turistični informacijski center). Levo v ozadju je viden Hotel Steiererhof (danes Hotel Slovenija), vmes teče takratna glavna prometna pot, kjer je danes urejena zdraviliška promenada. Ni znano, kdo sta možakarja na fotografiji, očitno pa je zdraviliška lekarna med vojno obdržala svojo lokacijo.

Vir: Zasebna zbirka Roberta Vrečka.

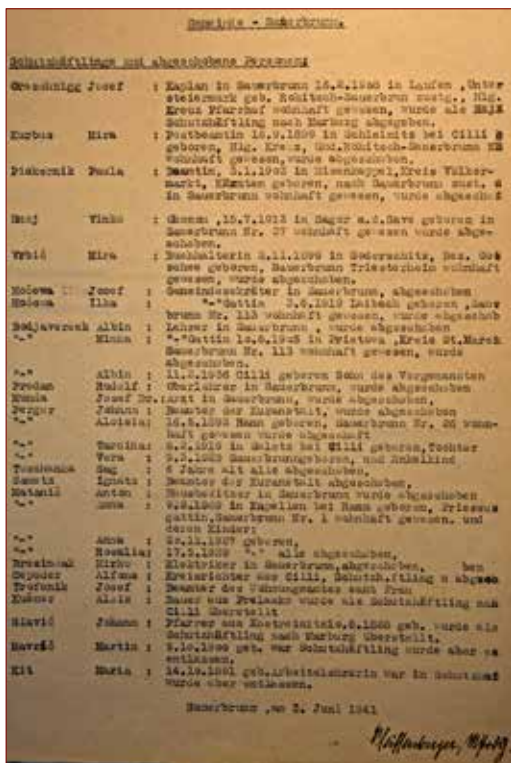
Slika 6: Nepopolni seznam zaplenjenih objektov v Rogaški Slatini. Na spisku so se znašli Občinski in Sokolski dom, Hotel Matanič, Učiteljski dom pod Bellevuejem, nekaj zdraviliških vil in Hiša katoliškega društva. Vir: SI AS 1602, š. 3, p. e. 86, *Beschlagnahmte Gebäude in Rohitsch-Sauerbrunn*.

42 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 83, Sicherstellung der Apotheke »Klanjšček« in Rohitsch Sauerbrunn, 21. maj 1941.

43 SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 135, Feuerwehrwesen, 17. maj 1941.

Iz poročil žandarmerijske postaje Rogaška Slatina je razvidno, da se je novi val izseljevanja pričel 3. junija 1941, ko je okupator na območju sosednje Kostrivnice (jeseni 1941 priključena občini Rogaška Slatina) izselil tamkajšnjega župnika Janeza Slaviča (poslan v pripor v Maribor), njegovo lastnino in župnišče v Kostrivnici pa zaplenil. Zaplemba premoženja je v Kostrivnici doletela tudi Milana Totroviča, lastnika izvira mineralnega vode in Vladimirja Ogrizka, kateremu so zaplenili celo motorno kolo.⁴⁴ Istega dne je nemški okupator izgone prebivalstva izvajal tudi v zdravilišču. Do 3. junija se je seznam aretiranih, izgnanih in izseljenih iz zdravilišča še povečal. Iz priloženega nemškega poročila, datiranega 3. junija 1941, je razvidno, da je bilo med 16. aprilom in začetkom junija 1941 neposredno izgnanih (brez

pošiljanja v začasne priapore) natanko 26 oseb. Analiza njihovega poklicnega statusa pokaže, da je šlo v glavnem za učitelje, razne uradnike, pravnike in cerkveno osebje.⁴⁵

Slika 7: Poročilo žandarmerijske postaje Rogaška Slatina o aretacijskih in izgnanjnih akcijah na območju zdraviliščne občine. Spisek zajema obdobje do 3. junija 1941. Izgon je v glavnem doletel učitelje, knjižničarje, zdravnike, uradnike in tajnike na občini, pošti, v zdraviliški upravi ter cerkveno osebje in razne posestnike. Vir: SI AS 1602, š. 2, Schutzhaftlinge und abgeschobene Personen, 3. junij 1941.

44 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Gemeinde Kostreinitz, 3. junij 1941; Schutzhaftlinge und abgeschobene Personen, 3. junij 1941; šk. 3, p. e. 80, Beschlagnahmte Besitzungen.

45 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Schutzhaftlinge und abgeschobene Personen, 3. junij 1941.

Kakor je bila do takrat že ustaljena praksa, so nato še istega dne sledili postopki nacističnih zaplemb. Judu Antonu Kleinu je okupator zaplenil zemljišče v velikosti 3 hektarjev in 47 arov, Mirku Brezinščaku iz Tržišča pa so odvzeli njegovo družinsko hišo. Med večje konfiskacije s tega dne sodita zlasti zaplembi Sokolskega doma in jugoslovanskega Učiteljskega doma (objekta s 13 sobami).⁴⁶ Juriju Anderliču iz Gabrc je Migličev občinski urad zaplenil motorno kolo, hotelirju Francu Ozomu iz Rogaške Slatine in zdraviliški upravi so Nemci zasegli osebni avtomobil, motorna kolesa pa so bila zaplenjena tudi pri študentu Anatolu Demetroviču (znamka NSU), poštnemu uslužbencu Jakobu Škodiču (znamka Favorit) in steklobrusilcu Jožefu Trelcu (Puch 350 m3).⁴⁷

Še 18. junija je nemška vojska v slatinski steklarni (polni naziv Vereinigte Glasfabriken A.G. Fabriksleitung Rohitsch–Sauerbrunn) zaplenila osebni avtomobil znamke »Tatra«, 125 litrov goriva in rezervno kolo.⁴⁸ Zadnja velika zaplemba premoženja v sklopu zaključevanja prve faze se je izvršila 23. junija 1941, ko je gestapo v Takalcah na naslovu Sveti Križ 7 zaplenil gostišče Antonije Drogenik. Vzrok za zaplembo in zaprtje tiči v širjenju komunistične propagande, ki so jo v točilnih prostorih širili sinovi Antonije zgolj dan po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo. Karla Drogenika – ta je imel med drugim celo odklonilni govor proti nadaljevanju vojne, Hitlerju in direktorju Steklarne Otto Weisheitu – je gestapo zaradi hujskanja ljudstva in sovražne propagande zoper državo aretirjal in poslal v okrajni zapor v Šmarje pri Jelšah. Preostali otroci (Mirko Drogenik, Cita Karat in Ladislav Karat) so pre-jeli samo opozorilo.⁴⁹

Ob koncu junija 1941 je bil aretirjan tudi Anton Sajko (do prihoda nemške vojske župan predvojne občine). Gestapo ga je pahnjal v ječo zaradi uporabe občinskega denarja, s katerim si je priskrbel velike količine koruze in krompirja, kar je nato prodajal še svojim krajanom. Nemški policijski

46 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Verzeichnis der beschlagnahmten und sichergestellten, 3. junij 1941.

47 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Verzeichnis der beschlagnahmten Krafftfahrzeuge, 3. junij 1941.

48 SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 75, Aufstellung über die von der Deutschen Wehrmacht beschlagnahmten Gegenstände, 18. junij 1941.

49 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 85, Sicherstellung der Gastwirtschaft der Antonia Drogenik, 25. junij 1941; Bericht; Niederschrift, 24. junij 1941.

oddelki so mu tudi zaplenili vse njegovo premoženje.⁵⁰ Izgoni in zaplembe so bili med aprilom in junijem 1941 najintenzivnejši, v zmanjšanem obsegu in bolj osamljenih primerih pa so se nadaljevali še v naslednjih mesecih. Mnogi, ki so bili že v prejšnjih mesecih aretirani in nato izpuščeni (ali pa so bili še vedno v ječi), so bili nato v drugi polovici leta 1941 izgnani.⁵¹ Glede na poročila lokalne orožniške postaje je bilo do konca junija 1941 vsaj 45 prebivalcev iz okupacijskih občin Rogaška Slatina in Kostrivnica takšnih, ki so doživeli aretacijo oz. varnostni pripor («*Schutzhaft*»), izgon ali oboje.⁵² Po nadaljnjih podatkih *Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev* (v nadaljevanju KUZOP) je bilo od začetka julija do začetka septembra 1941 iz okupacijske občine Rogaška Slatina izseljenih še dodatnih 62 ljudi.⁵³

ŠTAJERSKA DOMOVINSKA ZVEZA: KLJUČNO ORODJE RAZNARODOVALNE IN GERMANIZATORSKE POLITIKE

Ključno orodje raznarodovalno–ponemčevalne nacistične politike na Spodnjem Štajerskem je bila Štajerska domovinska zveza (*Steirischer Heimatbund / SHB*) – največja politična organizacija nacistov na Spodnjem Štajerskem, kjer je delovala kot nadomestek Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei / NSDAP).⁵⁴ Delovanje SHB znotraj posameznih okupacijskih občin je bilo organizirano po krajevnih skupinah (Ortsgruppe), ki so običajno pokrivalo isto ozemlje kot okupacijske občine.⁵⁵ Podatki o prvotni lokaciji sedeža urada krajevne izpostave SHB v Rogaški Slatini niso znani. Iz okupatorjevih poročil o oddaji nepremičnin SHB so razvidne težnje po selitvi štaba krajevnega Heimatbunda na novo lokacijo. Ob koncu marca 1943 je namreč zveza za svoje delovanje zahtevala zaplenjeno hišo na naslovu 66 (Vila Sretenovič),

50 SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 21, Dopis o Antonu Sajku, tukajšnjemu nekdanjemu županu, 26. junij 1941.

51 SI AS 1827, šk. 58, Izseljenci iz Rogaške Slatine.

52 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Schutzhäftlinge und abgeschobene Personen, 3. junij 1941.

53 SI AS 1827, šk. 58, Izseljenci iz Rogaške Slatine.

54 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 744–745.

55 SI AS 1631, Štajerska domovinska zveza, šk. 4, fasc. 7, Weisungsblatt Nr. 3: Gebietliche Organisation; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 757.

ki se je nahajala nasproti zdraviliške strojarne in gostišča Ogrizek (današnje gostilne Bohor). Že od sredine oktobra 1941 je uradniško osebje SHB koristilo nekatere prostore, imenovane vile, za sklepanje raznih poslov in kupčij. Selitev urada potrjuje tudi sicer pomanjkljiva skica Obveščevalnega centra Kozjanskega odreda o vojni namembnosti posameznih zdraviliških zgradb tik ob koncu leta 1944, iz katere je razvidno, da je bil sedež slatinskega Heimatbunda prestavljen v prostore Vile Sretenovič.⁵⁶ Krajevno skupino Štajerske domovinske zveze v Rogaški Slatini je vsa štiri leta zasedbe vodil okupacijski župan in Ortsgruppenführer Herbert Miglič.⁵⁷

Rasne meritve ter rasnopolitično, narodnostno in dednozdravstveno ocenjevanje

Temeljito rasno, politično, narodnostno in dednozdravstveno pregledovanje ter ocenjevanje podjarmljenega slovenskega prebivalstva je spadalo v sklop okupatorjevih najgrozljivejših početij, pri čemer je šlo za najpopolnejše ponižanje in oskrunjenje človekovega dostojanstva. Ustreznost rasnopolitičnih ocen in zunanjšega izgleda kandidata je veljala kot osnovni predpogoj za odobritev vstopa v Štajersko domovinsko zvezo, članstvo v Heimatbundu pa je štelo kot glavni pogoj za kasnejše pridobivanje nemškega državljanstva in posledičen obstanek v domačem kraju.⁵⁸ Tistim, ki se v zvezo niso želeli vpisati oz. jim je bila dodelitev članstva v organizaciji zavrnjena, je bil namenjen prisilni izgon, njihovo premoženje pa je bilo podvrženo zaplembi v korist utrjevanja spodnještajerskega nemštva.⁵⁹

Rasno pregledovanje in podajanje rasnih ocen je zajemalo merjenje in popisovanje oblik ter velikosti človeških nosov, lobanj, ušes in ostalih telesnih okončin, preverjanje barve las, dlak, oči, preizkušanje telesnih refleksov, ugotavljanje prisotnosti morebitne judovske krvi ter štetje modrih las in modrih oči. S takšnimi rasnimi meritvami so nacisti določili usodo (izgon, ponemčenje in obstanek ali pa suženjsko delo s sterilizacijo) več kot 750.000

56 Siter, *Rogaška Slatina*, 98–99.

57 SI AS 1631, Organisation in der Ortsgruppe: Org. Nr. 28, fasc. 13, šk. 10; fasc. 21, šk. 16.

58 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 744–748; Ferenc, »Nemška okupacija«, 268.

59 Siter, *Rogaška Slatina*, 97.

Slovencev. Tako velikopoteznega, natančnega, zavzetega in množičnega pregledovanja ter ocenjevanja prebivalstva ni okupator opravil v nobeni drugi zasedbeni pokrajini in ga zato smatramo kot posebnost okupacijskega režima v zasedeni Sloveniji.⁶⁰

Rasnopolični pregledi so v nemškem delu okupirane Slovenije potekali pod krovnim vodstvom rasnega antropologa SS–Obersturmbannführerja Bruna Kurta Schultzza.⁶¹ V zdravilišču Rogaška Slatina se je tovrstno sprevrženo početje izvajalo v prostorih Migličevega občinskega urada, kjer je bil sedež sprejemne rasnopolične komisije.⁶² Slatinčani so se morali pred to komisijo zvrstiti v obdobju med 5. junijem in 15. septembrom 1941, ko so v zdraviliškem kraju potekali temeljiti pregledi.⁶³ V takrat še samostojni občinski enoti Kostrivnica, ki je bila sredi septembra 1941 priključena upravi in ozemlju sosednje občine Rogaška Slatina,⁶⁴ se je leteča komisija zbrala na prostem pred cerkvijo v Kostrivnici, kamor so se zgrinjale vrste prestrašenih družin. Krajanje so si morali priskrbeti verodostojne listine (rojstne in poročne liste) za tri rodove nazaj, s čimer so dokazovali svoje poreklo in rasno čistost. Še posebej natančni so bili pri ugotavljanju judovske krvi. Za mnoge so te preiskave simbolizirale globoko žalitev njihovega človeškega dostojanstva, pri nekaterih domačinih pa so vzbujale celo posmeh.⁶⁵ Komisijo sta tvorila dva rasna preiskovalna izvedenca (»Rasse–Eignungsprüfer«): nacionalno-politični referent (tega je določil dr. Helmut Carstanjen⁶⁶) in vodja izpostave

60 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 17, 205; Ferenc, Tone. »Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34/2 (1994), 231. Dalje: Ferenc, »Viri o rasnih pregledih Slovencev«.

61 Ferenc, »Viri o rasnih pregledih Slovencev«, 233. Schultz je bil vodja rasnih preiskovalcev in sprejemnih (imenovanih tudi letečih) rasnopoličnih komisij v zasedeni Sloveniji ter šef rasnega urada v glavnem rasnem in kolonizacijskem uradu SS v Berlinu. Ta urad je pod Schultzzevo taktirko 18. aprila 1941 ustanovil tudi posebni akcijski urad za *Südost* (jugovzhod), znotraj katerega je delovanje II. referata preselitvenega štaba za Spodnjo Štajersko (*Umsiedlungsstab Untersteiermark*) v Mariboru in na Bledu pokrivalo tudi okoliš Rogaške Slatine. Ferenc, »Nemška okupacija«, 268.

62 Šolska kronika: 1898–1958, 12.

63 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 749.

64 Siter, *Rogaška Slatina*, 142–143.

65 But, Franc. *Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem*. Rogaška Slatina: Delavska univerza v Šmarju pri Jelšah, 1983, 21. Dalje: But, *Zapisi o osvobodilnem gibanju*.

66 Himmlerjev nacionalno-politični referent, rasni preiskovalec in izvedenec za postopke ponemčevanja ter premika jezikovnih mej, ki je delal za glavni rasni in kolonizacijski urad SS.

Heimatbunda v Rogaški Slatini župan Miglič kot lokalni nacionalnopolitični referent. Komisijskemu osebju je bil dodeljen še šofer, kurir in dve pisarniški moči.⁶⁷ Populacija Rogaške Slatine je bila obdelana v zadnji – tretji fazi, ki je trajala od 5. junija do 15. septembra 1941, za razliko od prvih dveh faz pa jo je izvajalo izključno osebje štajerskega Heimatbunda.⁶⁸

Pričevalka Gabrijela Krumpak⁶⁹ je bila zgolj ena izmed mnogih, ki je bila skupaj s svojim možem podvržena temeljitemu pregledu njunih teles. Zaradi plavolase barve in visoke rasti so jo označili z »ganz Nordische typ« (povsem nordijski tip), njen mož Anton Kamenšek pa je pridobil oznako »gefährlich Serbo« (nevarni Srb). Njegovi črni lasje komisijskemu osebju vsekakor niso bili v skladu z nacističnimi predstavami o arijskem izgledu.⁷⁰

Kategorije rasnih ocen	Člani krajevne skupine Rogaška Slatina po posameznih rasnih ocenah (v %)
Rasna ocena I	0
Rasna ocena II	9
Rasna ocena III	83
Rasna ocena IV	8

Tabela 1: Pregled dodelitev rasnih ocen članom krajevne skupine Štajerske domovinske zveze v Rogaški Slatini glede na okupatorjeve rasne teorije in modele. Dodeljene rasne ocene po krajevnih skupinah celjskega okrožnega prostora so bile v povprečju nizke, stanje v Rogaški Slatini je bilo za nacistične dokaj porazno.

Vir: <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop 25. 1. 2021).

67 Siter, *Rogaška Slatina*, 100–101; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 749.

68 Internet Edition des Buches Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941 bis 1945. Dokument 127: Bericht des Umsiedlungsstabes Untersteiermark über die Volks- und Rassenverhältnisse der Untersteiermark <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop: januar 2021).

69 Pričevalka Gabrijela Krumpak je bila rojena leta 1919 v Brežicah, v letu 2020 pa je dopolnila častljivo 101 leto. Intervju je bil opravljen oktobra 2017 v Pegazovem domu (domu za starejše) v Rogaški Slatini. Za njeno pripravljenost in izkazano voljo pri pogovoru njej in njeni družini izrekam iskreno zahvalo ter globoko spoštovanje. Pričevalka je preminila v januarju 2021 v svojem 102. letu starosti.

70 Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje, intervjujal Daniel Siter, Rogaška Slatina, 2017. Avdioposnetek hrani avtor.

Vrste ras	Člani krajevne skupine Rogaška Slatina glede na pripadnost posameznim rasam (v %)
Nordijska rasa	8
Falska rasa	1
Dinarska rasa	52
Zahodna rasa	7
Vzhodnobaltiška rasa	11
Vzhodna rasa	21
Neevropska rasa	manj kot 0,1

Tabela 2: Pregled rasne pripadnosti članov krajevne skupine Štajerske domovinske zveze v Rogaški Slatini glede na okupatorjeve rasne teorije in klasifikacije ras. Pri ugotavljanju posameznih ras v zdraviliški občini je bilo stanje za nemškega okupatorja nekoliko znosnejše.

Vir: <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop 25. 1. 2021).

Vrsta pridobljenega članstva v SHB (konec maja 1941)	Število prebivalcev (konec maja 1941) ⁷¹
Stalna/rdeča članska izkaznica SHB	61 = stalno nemško državljanstvo
Začasne/zelene članske izkaznice SHB	2.963 (52, 5 %) = nemško državljanstvo na preklic / začasno državljanstvo
Bele legitimacije	19 (pijanci, delomrzneži in umsko zaostali) = vpis v SHB zavr-njen in trajno onemogočen
Vrsta dodeljenega državljanstva (november 1942)	Število prebivalcev (november 1942) ⁷²
Stalno nemško državljanstvo	151 (2, 5 %) = stalno nemško državljanstvo Dejansko članstvo v SHB: 76 (rdeče članske izkaznice SHB)

71 Pregled zajema 5.640 občanov iz krajevne skupine/okupacijske občine Rogaška Slatina, ki so do 25. maja 1941 oddali svojo prijavno polo.

72 9. novembra 1942 je Štajerska domovinska zveza opravila popis vsega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem. Pregled zato vključuje vseh 5.951 občanov iz krajevne skupine Rogaška Slatina.

Nemško državljanstvo na preklic	4.931 (82,9 %) = nemško državljanstvo na preklic / začasno državljanstvo Dejansko članstvo v SHB: 3.067 (zelene članske izkaznice SHB)
Zaščitenci nemškega rajha (»Schutzangehörige«)	763 (12,8 %) ⁷³ = bele legitimacije (vpis v SHB zavrtnjen in trajno onemogočen) Dejansko brez članstva v SHB: 638
Osebe brez državljanstva	5 (0,1 %)
Tujci	101 (1,7 %): 96 Hrvatov, 4 Italijani in 1 iz Češkoslovaškega protektorata

Tabela 3: Pregled različnih vrst pridobljenih članstev (zgornji del) za prebivalce krajevne skupine SHB Rogaška Slatina in različnih tipov dodeljenih državljanstev (spodnji del) za prebivalce zdraviliške okupacijske občine. Iz spodnjega dela je razvidno, da se podatki znotraj slatinske krajevne grupe SHB ne ujemajo s številčno analizo članstva v lokalnem Heimatbundu. Občani so bili namreč od sredine leta 1942 mobilizirani v nemško državno delovno službo, nemško vojsko, partizanske oddelke ali pa so bili kot sorodniki partizanov in umorjenih talcev izključeni iz SHB. Vse to je vplivalo na postopno zmanjševanje članstva.

Vir: Siter, Rogaška Slatina, 108–109; Ferenc, »Nemška okupacija«, 271; Steindl, Franz. *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942. Marburg an der Drau: Heimatbundverlag, 1943, 35. Dalje: Steindl, Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme.*

Slika 8: Podeljena začasna legitimacija SHB v okrožju Maribor–mesto.
Vir: SI AS 1631, šk. 98, Vorläufige Mitgliedskarte, 1. maj 1941.

73 Sredi marca 1943 je bilo v zasedbeni občini Rogaška Slatina 5.980 stalnih prebivalcev, od tega samo še 326 zaščitencev, 3.519 imetnikov zelene legitimacije, 97 prebivalcev z rdečimi članskimi izkaznicami, 96 tujcev, 308 članov Nemške mladine in 45 članov NSDAP. SI AS 1602, šk. 35, p. e. 395, Bericht über die Prüfung der Gemeindeverwaltung Rohitsch–Sauerbrunn, 10. marec 1943.

Politična zborovanja in apeli

Štajerska domovinska zveza je kot orodje germanizatorske in raznarodovalne politike v zasedeni Spodnji Štajerski v okviru svojih delovnih nalog prirejala nemške jezikovne tečaje, apele in množična politična zborovanja, kjer so ljudem poleg učenja nemščine skozi telovadbo in s petjem nemških pesmi vcepljali nacionalsocialistično ideologijo.⁷⁴ Za priredbo zborovanj je bila po različnih krajevnih skupinah določena osrednja tematika, o kateri so razpravljali za to vpoklicani govorniki. Vsako leto sta bila običajno dva velika vala splošnih zborovanj, prvi na začetku leta oz. v zgodnji pomladi in drugi v pozni jeseni.⁷⁵ Fond Štajerske domovinske zveze v ARS hrani kar precej ohranjenega gradiva v povezavi s prirejanjem tovrstnih političnih

dogodkov v okupacijski občini Rogaška Slatina. Iz poročila okrožnega vodstva SHB v Celju izvemo, da so se zborovanj, ki so med 14. in 29. novembrom 1942⁷⁶ sočasno potekala v 37 krajevnih skupinah celjskega okrožja, udeležilo vsega skupaj 39.076 oseb, od tega v Rogaški Slatini 961 prebivalcev (zgolj 16,1 % celotne občinske populacije). Obisk je bil za lokalno nemško oblast poraz na celi črti. V sosednjem Rogatcu s precej manjšo populacijo je bil obisk neprimerno boljši – zborovanja se je denimo udeležilo 1.500 ljudi.⁷⁷

Slika 8b: Vsebinske iztočnice povabljenih govornikov v sklopu četrtega vala političnih zborovanj. Vir: SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Rednerunterlage für die Versammlungswelle im November 1942.

74 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 781–784, 786.

75 Prav tam, 781–784.

76 Četrty val zborovanj je nosil osrednji naslov »Nemčija ima vse adute v rokah – Nemčija je postala nepremagljiva!« Za razumevanje nekoliko širše slike je potrebno poudariti, da je ravno v tem času nemška ofenziva pri Stalingradu dokončno zastala, zaradi česar so imela novembrska zborovanja še toliko večji pomen. SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Rednerunterlage für die Versammlungswelle im November 1942.

77 SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Beurteilung der Versammlungen vom 14. – 29. November 1942.

Udeležba je bila nekoliko boljša na petem velikem zborovanju z naslovom »Zmagati za vsako ceno!« med 27. februarjem in 7. marcem 1943, ko se je v Rogaški Slatini zbralo 1.435 ljudi, sosednji Rogatec pa je v primerjavi s prejšnjim obdobjem s 1.100 obiskovalci utrpel manjši upad.⁷⁸ Znotraj različnih celic krajevne grupe Rogaška Slatina so bili za manjša zborovanja izbrani različni govorniki. V zdraviliški občini so njihovo vlogo najpogosteje opravljali župan Miglič, župan Šmarja pri Jelšah Anton Vogl, Anton Dorfmeister (glavni vodja okrožnega vodstva SHB s sedežem v Celju) in ostali Migličevi tesni sodelavci: Gustav Učesanek, Karl Kolterer (župan Rogatca in *Ortsgruppenführer* tamkajšnje krajevne skupine), nemški ravnatelj v zdravilišču Friedrich Högl, nadučitelj svetokriške nemške ljudske šole Franz Eigler, Hans Berlisg, Trötscher, Friedrich Steinberger, Hellmut Issen in drugi. Dorfmeister je denimo v obdobju med 14. in 29. novembrom 1942 predaval pri Hotelu Pošta v osrčju zdravilišča, Hans Berlisg pa zraven telovadnice pri Svetem Križu v Rogaški Slatini.⁷⁹

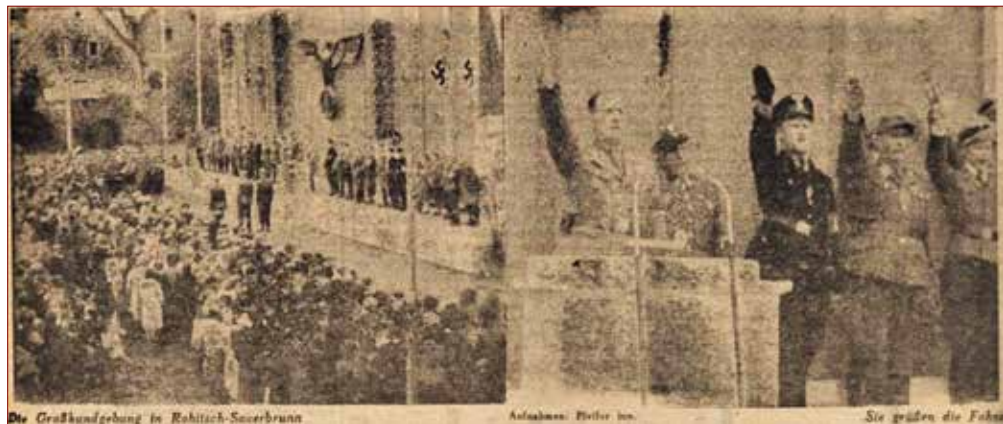

Slika 9: Sklicani apel v prostorih Steklarne Rogaška v času nacistične oblasti. Fotografija prikazuje zbor steklarskih delavcev in povabljenih govornikov, za odrom na steni so v venčnih listih obešene nacistične zastave in portret vodje Adolfa Hitlerja. Na steni za poslušalci je bila obešena tabla s pozivnim pripisom »Sprich Deutsch« (»govori nemško«).

Vir: MNZC, JP 30135 – JPNOB3451; JP 30130 – JPNOB3446.

78 SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Beurteilung der Versammlungen vom 27. Feber – 7. März 1943.

79 SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Beurteilung der Versammlungen vom 14. – 29. November 1942; SI_ZAC/0084, šk. 2, Zellen und Blockeinteilung der Ortsgruppe Roh. Sauerbrunn, 13. junij 1941.

Slika 10: V začetku oktobra 1943 je na športnem igrišču v Rogaški Slatini (danes igrišča za nogomet in košarko med telovadnico Janina in novo glasbeno šolo) pod okriljem »Ortsgruppentag Rohitsch Sauerbrunn« (dan krajevne skupine SHB v Rogaški Slatini) potekalo veliko zborovanje lokalnih nacističnih voditeljev in funkcionarjev. Prisotnih naj bi bilo več kot 3.000 prebivalcev, med njimi tudi glavni govornik dogodka Kreisführer Anton Dorfmeister (na sliki v črni opravi), ki je okupacijskemu županu Herbertu Migliču (v ospredju povsem levo) izročil zastavo slatinske krajevne skupine (Ortsgruppe) SHB.

Vir: »Sijajno uspeli Ortsgruppentag v Rohitsch-Sauerbrunn.«

Štajerski gospodar, 9. oktober 1943.

Obvezna raba nemščine, nemški jezikovni tečajji, prepoved slovenščine in uničevanje slovenskega tiska

Med prvimi raznarodovalno–ponemčevalnimi ukrepi je bila vsekakor sprememba zunanjega videza dežele v nemško podobo.⁸⁰ Semkaj sodi odstranjevanje slovenskih napisov in nameščanje nemških.⁸¹ V skladu z nacistično napovedjo je Komarek 4. junija 1941 za območje Rogaške Slatine izdal odlok o odstranitvi slovenskih krajevnih in drugih napisov ter prepovedi javne rabe slovenskega jezika v uradih, šolah in cerkvah. Zadnji rok za prenehanje rabe slovenskih tabličnih napisov in krajevnih imenskih označb za poimenovanje vasi, ulic, krajev, naselij, prometnih križišč, gostiln, trgovin, kažipotov idr. ter dvojezičnosti je bil 15. junij 1941.⁸² V stanovanjskih preiska-

⁸⁰ Ferenc, »Nemška okupacija«, 265.

⁸¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 732.

⁸² SI AS 1602, šk. 2, p. e. 76, Entfernung slowenischer Inschriften, 4. junij 1941.

vah pa je bil ves slovenski tisk podvržen strogim konfiskacijam.⁸³ Gabrijela Krumpak se je v intervjuju spominjala sežiganja slovenskih knjig takoj po nemški zasedbi:

Vse slovenske knjige smo morali odnesti za Donatski dom in oni (Nemci, op. a.) so napravili veliko grmado in so zažigali slovenske knjige. Takoj ob začetku. Tam je bila zelo velika grmada. Tudi jaz sem odnesla, vsi smo morali nekaj odnesti. Meni je bilo najbolj hudo, ker sem imela eno lepo knjigo /.../ In tam v tisti knjigi so bile slike in tisto knjigo sem jaz skrila pod streho za en steber pod Donatski dom. Po vojni sem jo šla iskati, ampak je ni bilo več. Vse slovenske knjige so hodili blockführerji gledati, si mogel vse slovenske knjige oddati, da so šle v zažig. Sami smo jih morali prineseti. Nihče si ni upal, da jih ne bi prinesel, vsi so se bali.⁸⁴

Nemški jezikovni tečaji za odrasle in mlade so bili v okupirani slovenski Štajerski uvedeni že poleti leta 1941 in samo pozimi 1941–1942 je bilo organiziranih nekaj več kot 23.000 tečajev. Njihova uspešnost pa je bila glede na podatek, da je do jeseni 1942 govorilo nemško samo 12 % prebivalcev, zelo nizka.⁸⁵ Nemški okupator ni nikoli skrival svojih ponemčevalnih namer. Že poleti 1941, v približno istem obdobju, ko so se pričeli izvajati tečaji hitrega in pravnega obvladovanja nemškega jezika, je okupator na Spodnjem Štajerskem javno razglasil, da se bo po štirih ali petih letih govorilo samo še nemško.⁸⁶

Slika 11: Primer neizpolnjenega kartončka SHB, ki je naznanjal datum in točno uro pričetka, čas trajanja in izvajalca jezikovnega tečaja nemščine.

Vir: SI AS 1631, šk. 21, fasc. 29, Deutsch-Sprachkurs.

Steirischer Heimalbund - Amt Volkbildung

Deutsch-Sprachkurs

Kursleiter _____

Kurstell _____ **Laufende Kurs-Nr.** _____

Kurstunden _____

von _____ **bis** _____

83 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 63, Gesamtbericht, 22. junij 1941.

84 Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje, intervjuval Daniel Siter.

85 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 784, 786.

86 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 75.

Ponemčevalni napori v Rogaški Slatini so bili izjemno intenzivni. Vzrok za to se najverjetneje skriva tudi v delu dr. Helmuta Carstanjena, ki se je kot nacionalnopolitični referent ukvarjal z načrtom razvoja jezikovnega ponemčenja in premika jezikovnih mej, pri tem pa je v drugi etapi prve faze svojega načrta določil Rogaško Slatino (kjer je imel v zvezi s tovrstno vsebino tudi večdnevno konferenco) za eno izmed točk formiranja nove nemške jezikovne postojanke. Visoko stopnjo izvrševanja ponemčevalne politike v Rogaški Slatini potrjuje tudi podatek, da je bilo od vseh občin samo v nekajkrat večjem Celju med letoma 1941 in 1942 prirejenih več jezikovnih tečajev za učenje nemščine kot v Rogaški Slatini, kjer je v prvih dveh letih 598 kandidatov obiskalo kar 13 priredb nemških jezikovnih tečajev.⁸⁷ Zdraviliško mesto je bilo tudi daleč med najvodilnejšimi po prirejanju tečajev za Wehrmannschaft.⁸⁸ Na 16 tečajih se je namreč med usposabljanjem za sprejem v oboroženo formacijo organizacije razvrstilo kar 618 vermanov.⁸⁹ Steklarna Rogaška je za svoje zaposlene pripravila 2 jezikovna tečaja nemščine, ki se ga je udeležilo 70 steklarjev. Tudi samo zdravilišče je v sklopu ponemčevanja v Zdraviliškem domu (ponemčeno v *Kurhaus*) izvedlo 1 tečaj, kjer je bilo 60 poslušalcev.⁹⁰ Največja pozornost izmed tistih občin pod celjskim okrožjem, kjer so bili tečaji prirejeni tudi za nemške mladinske organizacije (starost mladine od 14 do 21 let), je bila prav tako namenjena Rogaški Slatini. Za 530 mladih udeležencev je bilo organiziranih kar 11 tečajev.⁹¹ Nacisti so šli celo tako daleč, da so v lokalnih okoljih v strogem duhu nacionalsocialistične ideologije prirejali lutkovne predstave za otroke in odrasle.⁹² Kako je potekala ta vsiljena ponemčevalna oblika, izvemo iz kratkega priročnika za njene izvajalce – nemško učiteljsko osebo. Šolarji so bili glede na sposobnost obvladovanja nemščine razdeljeni v dve skupini oz. srednji in nižji razred. Oba nivoja sta bila sestavljena iz dveh delov (nižji nivo I in II ter srednji razred III in IV) in sta trajala 6 tednov, vsaki teden po dve učni uri v obsegu 90 minut. Med različnimi nivoji je bila

87 SI AS 1631, fasc. 29, šk. 21, Kurse im Kreis Cilli; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 786–787, 810.

88 Paravojaški bojni oddelki, ki so delovali kot oborožena veja Štajerske domovinske zveze.

89 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Kurse für Wehrmannschaft.

90 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Kurse in Betrieben.

91 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Kurse für Jugend.

92 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Puppenspiele für Kinder/Erwachsene.

glede na osvojeno znanje in izpolnjevanje kriterijev možnost prehajanja. Da je šlo pri izvajanju tečajev nemškega jezika za skrajno vsiljevanje tujega jezika podjarmljenemu slovenskemu narodu izkazuje tudi naslednje navodilo: »Vsakršno prevajanje je strogo prepovedano. Nemško bomo govorili od prve do zadnje minute. Cilj je jasen: želimo, da govorite čim hitreje nemško.«⁹³ Glede na ponemčevalne pritiske, ki jih je okupator izvrševal na tem območju, je bil do 29. novembra 1942 največji uspeh prirejanja tečajev znotraj celjskega in brežiškega političnega okrožja ravno v Rogaški Slatini, kjer je bila zabeležena še vedno nizka povprečna ocena 2,41 (lestvica gre od najnižje ocene 1 do najvišje ocene 5). Od nekaj manj kot 6.000 prebivalcev (drugi nemški popis prebivalstva opravljen novembra 1942) je 463 oseb (7,8 %) prejelo najboljšo oznako a (oceno 5), 644 oz. 10,8 % oznako b (oceno 4), 1.403 (23,6 %) prebivalcev oznako c (oceno 3), 1804 (30,3 %) oznako d (oceno 2) in kar 1.637 oz. 27,5 % najslabšo oznako e (oceno 1).⁹⁴ Kar se tiče ostalih občin so povprečne ocene strmo padale v bolj ruralnih (podeželskih) okoljih.⁹⁵ Spričo odvijanja vojne situacije in razmaha partizanskega gibanja je SHB jeseni 1944 na slovenskem Štajerskem prenehala z izvajanjem jezikovnih tečajev.⁹⁶

KONČNI STATISTIČNI PRIKAZ

Po dolgotrajnem sistematičnem pregledovanju, analiziranju, medsebojnem primerjanju in usklajevanju ter kritičnem preverjanju podatkov iz obsežnega nabora arhivskega gradiva primarnega in sekundarnega nastanka, monografskih publikacij, zasebnih zbirk in mnogih zborniških prispevkov je po doslejšnjih najnovejših ugotovitvah iz občine Rogaška Slatina v letih 1942–1945 (najintenzivneje in najštevilčnejše ravno v letu 1942) v nemških koncentracijskih taboriščih (delovnih ali iztrebljevalnih) zaradi posledic

93 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Kurze Vorschläge für die Gestaltung der Deutschkurse.

94 Steindl, *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme*, 41 in 45. Oznake so pomenile naslednje: a = nemščino obvladajo pisno in ustno, uporabljajo samo ta jezik; b = obvladajo pisno in ustno, ne uporabljajo samo nemščine; c = nemščino obvladajo ustno, pisno pa pomanjkljivo ali nič; d = jezik obvladajo komaj ali pomanjkljivo; e = nemškega jezika ne obvladajo niti ustno niti pisno.

95 Steindl, *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme*, 41, 45.

96 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 789.

neposredne (smrt v taborišču) ali posredne internacije (smrt kot posledica internacije po prihodu iz taborišča) umrlo najmanj 29 prebivalcev, vsaj 10 jih je taboriščno internacijo preživel. Slatinske žrtve so umirale v sledečih taboriščih: Dachau, Mauthausen, Auschwitz, Baumgarten, Rawensbrück, Šterntal/Strnišče pri Ptuj in navsezadnje tudi v kazenskem delovnem taborišču v Rogaški Slatini. Prav tako je bilo vsaj 34 Slatinčanov (povečini steklarjev) hladnokrvno postreljenih v sodnih zaporih v Celju (Stari pisker) in Mariboru. Toda ti poboji nacističnih apetitov po maščevanju niso zadovoljili. Sledile so še zločinske represalije nad najbližjimi družinskimi člani postreljenih talcev in partizanskih družin. V okviru tega so aretirali še vsaj 34 svojcev postreljenih talcev (večji del sorodnikov usmrčenih steklarjev). Med njimi so bili tudi otroci, ki so jih sprva v celjski deški okoliški šoli (funkcija zbirnega taborišča) podvrgli ravnemu pregledu, kasneje pa premestili v otroška taborišča (najpogosteje Frohnleiten, Himmelberg in Saldenburg), od koder so bili predani prevzgojnemu domovom organizacije Lebensborn.⁹⁷ Za najmanj 24 posameznikov (preživeli člani družin Pance, Matko, Kobilšek, Pufler in Lipovšek ter Milica Čoh, pričevalka Gabrijela Krumpak in Branko Peklar) je znano, da so bili sprva začasno zaprti v Starem piskru, nato pa izpuščeni na prostost.⁹⁸

Precej žrtev iz zdraviliške občine je bilo ob koncu vojne, točneje v prvi polovici februarja 1945, hladnokrvno obešenih na Frankolovem.⁹⁹ Po

97 SI AS 220, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk. 55; Zasebni zbirki družine Drimel in Pok; Kovač-Zupančič, Marija, Linka Ksela-Jasna, odg. ur. *Auschwitz Birkenau*. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982; Filipič, France. *Slovenci v Mauthausnu*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998; Ževart, Milan, Stane Terčak, odg. ur. *Poslovilna pisma žrtev za svobodo: Druga razširjena in dopolnjena izdaja poslovnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski*. Maribor: Obzorja, 1969, 174–303. Dalje: Ževart, Terčak, *Poslovilna pisma*; Liška, Miklavž. »Padli in žrtve iz občine Šmarje pri Jelšah: Rogaška Slatina/Kostrivnica.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Marjan Žagar, Slavko Kremenšek, Janko Liška, Rudi Lešnik, Franc Drobne, Franjo Fijavž, Stane Mrvič, Milan Natek in Ernest Rečnik, 406–430. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984. Dalje: Liška, »Padli in žrtve«, 419–425; Terčak, Stane. *Ukradeni otroci*. 2. dopolnjena izdaja. Ljubljana: Zavod Borec, 1973, 180–208. Dalje: Terčak, *Ukradeni otroci*.

98 Arhiv MNZC, Verzeichnis der entlassenen Personen, 7. avgust 1942; SI_ZAC/0349, šk. 6, sign. 84, Seznam oseb, ki so bile ustreljene v letih 1941–1945 (1945); ARS, AS 220, šk. 55; Zasebni zbirki družine Drimel in Pok; Kovač-Zupančič, Linka Ksela-Jasna, *Auschwitz Birkenau*; Filipič, *Slovenci v Mauthausnu*; Ževart, Terčak, *Poslovilna pisma*, 174–303; Liška, »Padli in žrtve«, 406–430; Terčak, *Ukradeni otroci*, 180–208.

99 Ževart, Terčak, *Poslovilna pisma*, 174–303; Liška, »Padli in žrtve«, 419–425; Terčak, *Ukradeni otroci*, 180–208.

Liškinem seznamu padlih borcev in žrtev fašističnega terorja iz občin Rogaška Slatina in Kostrivnica so znane vsaj tri osebe: Andrej Vodušek, Janez Junež in Anton Jagodič.¹⁰⁰ Krajevni ljudski odbor (KLO) Rogaška Slatina je kmalu po vojni – še v letu 1945 – sestavil spisek obešenih frankolovskih žrtev in nanj uvrstil še Janeza Turnška in Čebularja iz Čače vasi.¹⁰¹

Slika 12: Fotografija matere Ane Pok iz Rogaške Slatine, ki so ji ob prihodu v Auschwitz vtetovirali taboriščno številko 16.351. Interniranka je v taborišču umrla v letu 1942.

Vir: Zasebna zbirka družine Pok.

Po nepopolnih podatkih obtožnice za pobeglega nemškega župana v Rogaški Slatini je bil Herbert Miglič med okupacijo neposredno odgovoren za približno 120 prisilno izseljenih oseb in več kot 30 ustreljenih žrtev (točno število je bilo ob kreiranju poročila še v postopku ugotavljanja). Glavno breme krivde se mu med drugim pripisuje za približno 220 oseb, odpeljanih v zapore in nemška koncentracijska taborišča.¹⁰² Krajevni odbor Osvobodilne fronte Rogaška Slatina je v poročilu (datiranem 19. julija 1945) za KUZOP navedel podobne podatke. Migliča so okrivili za vse zločine, ki so bili storjeni nad prebivalci Rogaški Slatine. V obtožnici so ga obremenili za približno 35 ustreljenih Slatinčanov, ogromno število mučenih, več kot 200

¹⁰⁰ Liška, »Padli in žrtve«, 419–425.

¹⁰¹ SI_ZAC/0349; Krajevni ljudski odbor Rogaška Slatina, šk. 6, sign. 84, Seznam oseb, ki so bile ustreljene v letih 1941–1945, 1945.

¹⁰² SI AS 1827, šk. 62, Obtožba.

oseb je bilo po njegovi krivdi odpeljanih v zapore in koncentracijska taborišča, vsaj 120 občanov pa je bilo nasilno izseljenih.¹⁰³

**Kommandantur
des Konzentrationslagers
Auschwitz** Auschwitz, den 20.9. 1943

Entlassungsschein

Name Blaschko Maria, geb. am 23.8.1922
in Zaor, Kenn-Nr. 18679 war in der Zeit
vom 30.8.1942 bis 20.9.1943 in einem Konzentrationslager untergebracht.
Die Entlassung erfolgte am 20.9.1943

Auflage:
Sie haben sich bis auf Widerruf jeden Werktag
bei der Ortspolizeibehörde Ihres Wohnortes und
sofort bei _____
zu melden.

Der Lagerkommandant:
[Signature]
-Obersturmbannführer

(Stempel)

Slika 13: Dragoceni dokument s podpisom glavnega poveljnika nemškega koncentracijskega taborišča Auschwitz, Rudolfa Hössa, ki je za Marijo Blaško iz Rogaške Slatine podpisal odpustnico ("Entlassungsschein") iz Auschwitza, kjer je bila zaprta med 30. avgustom 1942 in 20. septembrom 1943. Zatem je bila premeščena v lager v današnjih Glivicah na Poljskem.

Vir: Zasebna zbirka družine Drimel, 20. september 1943.

Navedbe gestapovske obmejne policijske izpostave v Rogaški Slatini za leto 1941 veljajo za točnejše. Žal se je takšna vrsta celovitega poročila ohranila samo za prvo okupacijsko leto. V končnem poročilu za leto 1941 je omenjena gestapovska postaja navedla, da je v kraju izvedla skupno 134 aretacij, ki jih je do konca leta 1941 izvedel zgolj gestapo. Od tega se jih je 85 % izvršilo zaradi obmejno–policijskih razlogov (nedovoljeni prehodi čez nemško–hrvaško državno oz. okupacijsko mejo na reki Sotli, tihotapljenja blaga itn.), 15 % pa zaradi ideološko–političnih motivov.¹⁰⁴ Kompletno poro-

103 SI_ZAC/0349, šk. 6, sign. 89, Podatki o vojnem zločincu Herbertu Miglitschu – 1945, 19. julij 1945.

104 SI AS 1931, šk. 814, Tätigkeitsbericht für das abgelaufene Jahr 1941, 31. december 1941.

čilo se je ohranilo še za mesec februar 1942. Tega meseca je gestapovski center v zdravilišču aretiral še dodatnih 16 oseb: 9 zaradi nedovoljenega prečkanja meje, 3 zaradi širjenja govoric o nasilnem preseljevanju ljudi in posledičnega vzbujanja nemirov med lokalnim prebivalstvom ter 4 zaradi iskanja dela na drugi strani meje.¹⁰⁵ Manjši del je bil po varstvenem priporu izpuščen, večina pa jih je bila izgnanih na Hrvaško in odvedenih na prisilno delo v Nemčijo.¹⁰⁶ Po navedbah KLO RS (Krajevnege ljudskega odbora Rogaška Slatina) je bilo iz prostora Rogaške Slatine in Kostrivnice do osvoboditve v maju 1945 prisilno izseljenih natanko 146 ljudi, ki jim je bila zaplenjena tudi vsa lastnina.¹⁰⁷ Za prostor KLO Rogaška Slatina, Ratanska vas, Cerovec, Sečovo in Kostrivnica je KUZOP navedel, da je bilo med okupacijo umorjenih¹⁰⁸ 63 oseb, telesne poškodbe¹⁰⁹ je utrpelo 13 prebivalcev, omejitev osebne svobode¹¹⁰ pa je doletelo kar 407 ljudi.¹¹¹ KLO Rogaška Slatina je po končani vojni, še v letu 1945, za štiriletno obdobje nemške zasedbe izdelal še spisek ustreljenih oseb iz Rogaške Slatine in bližnje okolice, pri čemer so se popisovalci ustavili pri številki 30. Mednje so všteti tudi ustreljeni v Starem piskru (celjski gestapovski zapor) in zaporih v Mariboru ter obešeni na Frankolovem.¹¹²

Do zloma nemškega rajha maja 1945 so vzvodi okupatorjeve oblasti v Rogaški Slatini zaplenili za kar 170 hektarjev zgolj kmetijskih zemljišč. Med največja zaplenjena posestva je spadalo zemljišče župnišča pri Svetem Križu (približno 24,5 ha), Franca Bofulina v Cerovcu (okoli 19,9 ha), Franca Čebularja iz Tekačevega (17,14 ha) in Franceta Kidriča (očeta partizanskega borca in vodilnega slovenskega revolucionarja Borisa Kidriča), ki so imeli

105 SI AS 1931, šk. 814, Tätigkeitsbericht für Monat Februar 1942, 28. februar 1942.

106 SI AS 1931, šk. 848, Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina.

107 SI_ZAC/0349, šk. 6, sign. 85, Izseljeni, katerih imetje je bilo zaplenjeno (1945).

108 Bombardiranje civilnega prebivalstva, požig, streljanje, obešanje, klanje, mučenje, kasnejša smrt kot posledica poškodbe in mučenja ter umrli v taboriščih.

109 Telesne okvare (trajne), telesne okvare (prehodne), mučenje – zlostavljanje kot posledica: težke poškodbe na telesu in zdravju, pretepanje – lažja in težja telesna poškodba in posilstvo.

110 Zapor, internacija doma, odgon na prisilno delo, prisilna izselitev, interniranje in konfiniranje izven Slovenije in prisilna mobilizacija.

111 SI AS 1602, šk. 10, f. 870/IV, Statistika zločinov za kraj Rogaška Slatina in Kostrivnica.

112 SI_ZAC/0349, šk. 6, sign. 84, Seznam oseb, ki so bile ustreljene v letih 1941–1945.

v Rajnkovcu nekaj več kot 9 ha kmetijskih površin.¹¹³ Slatinski gestapovski center je v korist utrjevanja spodnještajerskega nemštva v letu 1941 zaplenil 12 nepremičnin, katerih lastniki so bili spoznani za protinemško orientirane in temu primerno, če niso že prej pobegnili, jih je gestapo tudi aretiral. V nadaljevanju poročila za prvo okupacijsko leto še izvemo, da si je okupator ob izvajanju zaplemb pridržal tudi velike vsote denarje (v skupni vrednosti 5.000 RM), zadržano blago ujetih in pozaprthih tihotapcev pa je bilo predano carinskim oblastem.¹¹⁴

113 SI_ZAC/0072, Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, izpostava Celje, šk. 8, sign. 131, Gemeinde Rohitsch Sauerbrunn.

114 SI AS 1931, šk. 814, Tätigkeitsbericht für das abgelaufene Jahr 1941, 31. december 1941.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana):

SI AS 220, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk.: 55.

AS 1602, Deželni svetnik okrožja Celje, šk.: 2, 3, 10, 35.

AS 1631, Štajerska domovinska zveza, šk.: 4, 8, 10, 16, 21, 98.

AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk.: 10, 58, 62, 63, 73.

AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, šk.: 744, 814, 816, 848.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje:

SI_ZAC/0084, Okupacijska občina Rogaška Slatina 1941–1945, šk.: 1, 2.

SI_ZAC/0349, Krajevni ljudski odbor Rogaška Slatina, šk.: 6

SI_ZAC/0072, Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, izpostava Celje, šk. 8.

MNZC – Muzej novejšje zgodovine Celje:

Fototeka

Arhiv MNZC, Verzeichnis der entlassenen Personen, 7. 8. 1942

Objavljeno arhivsko gradivo na spletu in drugi objavljeni viri:

Internet Edition des Buches Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941 bis 1945. Dokument 127: Bericht des Umsiedlungsstabes Untersteiermark über die Volks- und Rassenverhältnisse der Untersteiermark <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop: januar 2021).

Steindl, Franz. *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942*. Marburg an der Drau: Heimatbundverlag, 1943.

Ževart, Milan, Stane Terčak, odg. ur. *Poslovilna pisma žrtev za svobodo: Druga razširjena in dopolnjena izdaja poslovnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski*. Maribor: Obzorja, 1969.

Šolske kronike:

Šolska kronika I. osnovne šole v Rogaški Slatini (I. 1898–1958): Kronika za čas od 6. 4. 1941 do 9. maja 1945.

Zasebne zbirke / osebni arhivi:¹¹⁵

Maša in Leon Drimel

Frančiška Pok

Ustni viri:

M., telefonski pogovor, Ljubljana, 2018 (intervjuval Daniel Siter).

Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje, Rogaška Slatina, 2017 (intervjuval Daniel Siter).

Časopisni viri:

Štajerski gospodar, 9. oktober 1943, let. 3, št. 41.

Literatura

Monografije:

Ferenc, Tone: *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1: Razkovanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.

Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.

Terčak, Stane. *Ukradeni otroci*. 2. dopolnjena izdaja. Ljubljana: Zavod Borec, 1973.

Filipič, France. *Slovenci v Mauthausnu*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

Znanstveni in strokovni članki v znanstvenih revijah ter objave v zbornikih:

Ferenc, Tone. »Nemška okupacija.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Janko Liška in Rudi Lešnik. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984, 247–278.

Ferenc, Tone. »Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34/2 (1994), 231–244.

Kovač–Zupančič, Marija, Linka Ksela–Jasna, odg. ur. *Auschwitz Birkenau*. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982.

Liška, Miklavž. »Padli in žrtve iz občine Šmarje pri Jelšah.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Janko Liška in Rudi Lešnik. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984, 406–430.

Spominsko gradivo:

But, Franc. *Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem*. Rogaška Slatina: Delavska univerza v Šmarju pri Jelšah, 1983.

¹¹⁵ Družini Drimel in Pok posvečam iskreno zahvalo, saj sta mi omogočila vpogled v občutljivo zasebno gradivo in mi dovolili njegovo javno prikazovanje ter objavljanje.

Magistrska dela:

Siter, Daniel. *Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2019.

Spletne strani:

Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=folksdoj%C4%8Der> (dostop: februar 2021)

POVZETEK

Po zasedbi zdravilišča Rogaška Slatina 11. aprila 1941 je po nekajdnevni vojaški upravi in začetnem prevzemanju občinskega urada sledilo uvajanje lokalne civilne uprave pod vodstvom okrajnega političnega komisarja Roberta Komareka in njemu podrejenega župana folksdojčerja Herberta Migliča. Po njeni uspešni vzpostavitvi je nemška oblast pričela s takojšnjim ustanavljanjem represivnega oblastnega aparata z nameščanjem okupatorjevih organov, raznarodovalnih organizacij in zvez ter policijskih vzvodov, ki so tvorili jedro krajevne okupacijske oblasti. Slednja je delovala v duhu nacionalsocialistične ideologije, izvajala okrutne dejavnosti ter zvesto sledila skupnim ciljem velikopoteznega raznarodovalno–ponemčevalnega programa in etničnega uničenja podjarmljenih prebivalcev. Program raznaroditve in terorja je bil za Rogaško Slatino pripravljen že pred invazijo na Kraljevino Jugoslavijo na tajnih srečanjih obmejnega pokrajinskega urada nacionalsocialistične stranke v Gradcu.

V članku izvrševanje raznarodovalno–ponemčevalne politike v Rogaški Slatini členim na dve fazi. Začetna faza je trajala od sredine aprila do pozne jeseni 1941 in je bila najintenzivnejša. Poleg spremembe zunanjega videza dežele (odstranjevanje slovenskih napisov in nadomeščanje slednjih z nemškimi), uničevanja slovenskega tiska in prepovedi splošne rabe slovenščine zajema začetni sklop niz aretacij politično aktivnih, narodno zavednih in izobraženih Slovencev, nasilnih preiskav, zaplemb stanovanj in ostalega imetja, deportacij čez sotelsko mejo, preselitev ter rasnopolitično, dednozdravstveno in narodnostno pregledovanje in podajanje rasnih in političnih ocen, kar je potekalo v sklopu prijav za članstvo v Štajerski domovinski zvezi (Steirischer Heimatbund). Heimatbund je predstavljal največje in ključno raznarodovalno in ponemčevalno politično telo nacistov na Spodnjem Štajerskem, članstvo v tej zvezi pa je veljalo kot osnovni pogoj za pridobitev kasnejšega nemškega državljanstva in s tem pravice do obstanka na spodnještajerskih tleh. Raznarodovanje in teror se nato nadaljujeta v sklopu druge faze v letu 1942, ko se okupator poleg uvedbe protizakonite prisilne mobilizacije v nemško vojsko in državno delovno službo odloči še za usmrnitev pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja

in steklarjev. Delavci steklarne v Tržišču pri Rogaški Slatini so že po napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 postali zaradi svoje delovne zavednosti in kasnejšega razkrinkanja komunistične celice znotraj tovarne stekla glavni sovražniki nemškega rajha. Skoraj sočasno je sledila še internacija svojcev ustreljenih talcev, partizanskih družin in aktivistov OF v celjski Stari pisker ter nemška koncentracijska in otroška taborišča. V internaciji v nemških koncentracijskih taboriščih (delovnih ali iztrebljevalnih) je direktno (smrt v samem taborišču) ali indirektno (smrt kot posledica internacije po prihodu iz taborišča) po doslej odkritih in analiziranih virih umrlo najmanj 29 občanov Rogaške Slatine, vsaj 10 jih je taboriščno internacijo preživelo. Vsaj 34 slatinskih talcev (pretežno steklarjev) je bilo hladnokrvno usmrčenih v sodnih zaporih v celjskem Starem piskru in Mariboru. Otroke postreljenih žrtev so odpeljali na rasne preglede v deško okoliško šolo Celje, od koder so tiste z zadovoljivimi rasnimi ocenami premestili v zbirna otroška taborišča in jih kasneje predali prevzgojnim domovom organizacije Lebensborn, čemur je na koncu sledila še krušna posvojitev nadomestnih nemških staršev.

Tiste, ki aretacijski in deportacijski ukrepi niso doleteli in so med vojno ostali v svojih domovih, so bili pod okriljem delovanja Štajerske domovinske zveze skozi nemške vrtce in šole, politična zborovanja in apele, obvezne nemške jezikovne tečaje in druge ponemčevalne akcije, podvrženi brezkompromisni germanizacijski politiki, ki je bila v Rogaški Slatini med najintenzivnejšimi v celotnem celjskem političnem okrožju. To se je posledično izražalo v njenem »uspehu«, čeravno je bila do konca novembra 1942 na tovrstnih tečajih v Rogaški Slatini povprečna ocena komaj 2,41 (lestvica gre do najvišje ocene pet), kar pa je še vedno predstavljalo najvišje povprečje znotraj celjskega in brežiškega okrožja. Podobno osramočenje in porazno stanje se je nacistom pripetilo na področju dodeljenih rasnih ocen. Nihče izmed prebivalcev Rogaške Slatine ni prejel najboljše rasne ocene I. Samo 9 % jih je spadalo v drugo rasno kategorijo, največji del slatinske populacije (kar 83 %) pa je prejel rasno oceno III. Nadaljnjih 8 % se je znašlo v najslabši četrti rasni kategoriji.

Obdobje med letoma 1941 in 1945 ponazarja najtemnejše poglavje v sicer večstoletni krajevni zgodovini Rogaške Slatine z bogato zdraviliško in

steklarsko tradicijo. Spomini na obdobje nacistične vladavine v dandanes priljubljenem turističnem kraju vztrajno bledijo in tonejo proti večni pozabi. Tovrstne spominske drobce nosi v sebi samo še peščica še živečih pričevalcev in žrtev okupatorjevega terorja, ki so hkrati zadnji neposredni pomnik o trpljenju in nepopravljivih krivicah. V simbolnem znamenju minule 80. obletnice od usodnega 11. aprila 1941, ko je svastika med drugim zaplapolala z vrha Zdraviliškega doma (osrednje simbolike zdraviliškega parka in mesta), naj tovrstni dogodki služijo kot zgodovinski nauk zdajšnjim in prihodnjim generacijam.

Retro **SPEKTIVE**

Recenzije

155

Primož Gašperič, Renata Šolar, Matija Zorn:

Kartografski zakladi slovenskega ozemlja

Cartographic treasures of slovenian territory

*Ljubljana 2020: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU,
Narodna in univerzitetna knjižnica, Založba ZRC, 132 strani, ISBN
978-961-05-0426-9 (tiskana različica), ISBN 978-961-05-0427-6
(elektronski vir)*

Erik Logar

157

Pričujoča znanstvena monografija v sedmih poglavjih osvetljuje kartografske prikaze slovenskega ozemlja od antike do zaključka 19. stoletja. Vsa besedila v monografiji so zapisana v slovenščini in angleščini. Monografija je razdeljena na dva dela: v prvem delu je zgoščeno besedilo o razvoju kartografije, ki sistematično po zgodovinskih obdobjih opisuje »duh časa in prostora«, v katerem so nastali kartografski prikazi. Ti so po istem zaporedju zbrani v drugem, pretežno vizualno-grafičnem delu monografije.

V prvem delu monografije avtorji uvodoma kartografijo opredelijo in zapišejo njen večstranski pomen, in sicer ne le za geografijo, temveč kot dragocen del kulturne dediščine številnih drugih znanstvenih in umetnostnih ved. Ta del monografije vsebuje strnjen besedilni pregled zgodovine evropske kartografije, ki je nadgrajen tudi z opisi kartografskih prikazov slovenskega ozemlja. V preostalem delu monografije so zbrani posnetki kartografskih prikazov. Opremljeni so s krajšimi komentarji o zgodovinskem ozadju nastanka prikaza in avtorju, formatu, kraju nastanka in objave zemljevida. Avtorji z njimi strukturirano pojasnijo njihovo vsebino in opozorijo na značilnosti posameznih kartografskih prikazov (način prikaza reliefa, hidrografske mreže, opremljenosti s kartografskimi znaki).

Monografijo odlikujejo visokokakovostni barvni posnetki kartografskih prikazov, ki v kombinaciji z velikim formatom knjige (36,7 x 27,2 cm centimetrov) olajšujejo pregledovanje monografije. Smiselna je tudi njena razdelitev na besedilni in vizualno-grafični del, ki pa ju povezuje ista sistematična razdelitev po zgodovinskih obdobjih. Avtorji se do kartografskih prikazov kritično opredeljujejo, saj na podlagi predhodnih raziskav opozarjajo na kartografsko (ne)natančnost, osvetlijo uporabo zemljepisnih imen (prve omembe, napake) in pokažejo na številne zanimivosti v spremljajočih kartografskih ilustracijah in besedilih. Monografija je zaradi dvojezičnosti jezikovno dostopna zelo širokemu krogu zainteresirane javnosti. S svojo vsebinsko zasnovo in hvale vredno podobo vabi po novih tako slovenskih kot mednarodnih raziskovalnih projektih, saj opozarja na pomen opazovanja razvoja in spreminjanja kartografskih prikazov v toku zgodovine.

Monografija je prosto dostopna na spletnem naslovu: <https://doi.org/10.3986/9789610504276>.

Kontakti avtorjev

Žiga Blaj, magister zgodovine

Trg revolucije 7a, SI – 1420 Trbovlje
ziga.blaj18@gmail.com

dr. Ana Cergol Paradiž, docent

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana
ana.cergolparadiž@ff.uni-lj.si

Gaša Egić, diplomirani zgodovinar (UN) in diplomirani rusist (UN)

Vošnjakova ulica 12, SI – 1000 Ljubljana
egicgasa@gmail.com

Elena Franetič, mag. prof. zgod.

Senadole 1a, SI – 6224 Senožeče
elena.franetic@gmail.com

Erik Logar, mladi raziskovalec, doktorski študent geografije na Filozofski fakulteti v Ljubljani

ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

Gosposka ulica 13, SI - 1000 Ljubljana

erik.logar@zrc-sazu.si

asist. Daniel Siter, mladi raziskovalec

Alma Mater Europaea – Fakulteta za humanistični študij, Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana

Kardeljeva ploščad 1, SI - 1000 Ljubljana

daniel.siter@almamater.si

dr. Petra Testen Koren, znanstvena sodelavka

ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino

Novi trg 2, SI - 1000 Ljubljana

petra.testen@zrc-sazu.si

161

